

પ્રકાશનને અર્થે ઉપયોગી, નવીન પદ્ધતિથી બનાવેલી

ચોથા ધોરણની સરળ નોટ.

જેમાં પાંડે તથા કવિતાના અર્થ, ધાર, મજીદ, મુખગમીત,
મુખેળ, કલ્પિત, વચન, અર્થ, અર્થ, પદ્ય, પદ્ય, પદ્ય
સાર વગેરે વિષયોના સમાજ કરેલા છે.)

અખાત્ર પ્રસિદ્ધ અખાત્ર

જુઠસેલર

મુખલાલ નાથાલાલ શાહ

રીત્તીયા—અમદાવાદ.

કે ૧૯૧૬.

પ્રત ૨૦૦૦.

પ્રિન્ટ ૩૮ ૦-૬-૦.

શ્રી "સરવનાથ જી." શ્રી. પ્રેસમાં પ્રેસ થતીલાલ
કાગળીયાએ અખાત્ર ડે. સીવીલ હસ્તીલાલ સામે
પાનાલાઈની વારીયા—અમદાવાદ.

29218 12/11/18 2168
2168

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૫૭૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મોદીયારેખા ને

વિષય

ગુજરાતી ચોથી ચોપડીના પાઠના અર્થ.

ભાગ ૧ લો.

પાઠ ૧ લો.

શહેનશાહ=રાજના રાજા, મહા-
રાજધિરાજ, બાદશાહ.

સંગીન=મજબુત

રાજકુળ=રાજકુળ

પુરાતન=પાઠ્ય ગ્રંથ

વડીલ=મુખ્ય પુરુષ

ચરિત્ર=છંદગીતો હેવાત

સ્વર્ગવાસી=સ્વર્ગમાં ગએલા

જ્યેષ્ઠ=સૌથી મોટા

પ્રિન્સ ઓવ વેલ્સ=વેલ્સનો રાજપુત્ર

ઈસ્કાખ=ખિતાબ.

ખંધુ=ભાઈ

શિક્ષણ=શિખવાતું કામ

અયોગ્ય=યોગ્ય નહિ તે

નિખાલસ=કપટ વગરના

સાદાક=સમકા વગરનું વર્તન

નોકાશામ=વધાણુ અસાવવાની કળા

ચોળના=ગોઠવણ

અત્યંત=ધણેજ

તાલીમ=કળવણી

ધરાદો=વિચાર

પ્રવાસ=મુસાફરી

પ્રદક્ષિણા=ચોતરફ ફરવું તે

પહીલ=દરજાનો, ઓછો

માલીતી=જ્ઞાન, સમજ

પ્રતીક્ષ=દોશિયાર, આલાક

નિર્ણય=નક્કી કરેલો ઠરાવ

તૌકા સૈન્ય=દરિઆઈ લશ્કર

પાઠશાળા=મોટી શાળા

ખાંધો=શરીરની ખાંધણી

તાબુક=દુઃખ ખમી શકે નહિ

તેવા

નિર્માણ કરેલું=નક્કી કરેલું

જોખમદારી=જોખમવાળું કામ

યુવરાજ=ગાદીનો વારસ

યુવરાજપદ=યુવરાજનો દરજ્જો

મહારાણી વિક્ટોરિયા (૧૯૦૧)

સાતમા એડવર્ડ (૧૯૧૦)

ડ્યુક ઓ કાનોન

પ્રિન્સ આર્ચર

પ્રિન્સ આલ્મર્ટ વિક્ટર (૧૮૯૨) પાંચમા જ્યોર્જ

૪ ફેબ્રુઆરી

૧ ફેબ્રુઆરી

આદરસતકાર=પ્રેમથી સતકાર કરવો તે
તખીયત લથડવા માંડી=તંદુરસ્તી

બગડવા માંડી

દબ્બો=ઠાક, લપકા

રાજ્યાભિષેક=ગાદીપર બેસાડવાની
ક્રિયા

પાયતખત=રાજગાદીનું શહેર

હરખાર=રાજસભા, રાજકચેરી

ધામધુમ=દબ્બો, લપકા

રાજ્યભક્તિ=રાજ્ય તરફનો પ્રેમ

કલ્યાણ=ભલું

વફાદાર=પ્રીતિવાળા

આબાદી=ચક્કી સ્થિતિ

પાઠ ૨ નો

સ્વામિભક્તિ=પણીની સેવા

રજપુતસ્તાન=રજપુતનો મુલક

શત્રુ=દુશ્મન, વિરોધી

થાણું=પોલિસ યાત્રા

થેરા બાલવો=ચોતરકધી થેરી લેવું

શરણુ=આશરું

આશ્રય=મદદ

મુકામ=હિતારો

દુઃખનો માર્ગ=દુઃખથી ભરી ગ-
એલા જોવો થયેલો

મુલાકાત=એકઠા મળવું તે

શરણાગત=શરણુ આવેલો

સતજન=સારા મણુસ

ધર્મ=દરજ, કર્તવ્ય

વિશ્વાસુ=ભરોસાદાર

મુમ=ઝાની, બીજા ન બાધુતા

હોય તેવી

ઝપાઝપી=તરતરથી સામસામા લ-
ડવું તે

જામમ=નુકસાન

ભેટવું=પાથમાં લઇને મળવું

ક્રમગતા=તંદુરસ્તી

ઝખ્ખો=કામી ચાળનો ડગલો

કાને પડતાં=મંલજાતાં

ચેત્પો=સમજી મયો

ખંજર=એક જાતનું જમૈયા જેવું
હથિયાર

ક્ષેમકુશળ=મુખરૂપ, સામ્મતાળ

ભોંકી=ધાલી, ધોંગી

નત્રતા=નમ્રપણું

મુજરા=નીચા નમીને સલામ કરવી તે

વિશ્વાસવાતી=ભરોસો તોડનાર

છતાં=હતો તોપણ

સાગણી=અસર

હિહાહરણ્યુ=દાખતો

નીમકહવાલ=ખૂટીનું અમ હક કરનાર

પાઠ ૩ એ. x

સિસોદીઆ=રજા પુત્રોની એક જાત.

તેનું રાજ મેવાડમાં છે.

સૂર્યવંશી=સૂર્ય ઉપરથી નીકળેલા
કુળમાં પેદા થએલા

પ્રખ્યાત=ધણા વખણાએલા

ભાવ=મીતિ

માકું=ખોટું, ખરામ

ધારતી=મીક

પક્ષપાત=તરફદારી, પક્ષ કરવો તે

ધક્રો=નુકસાન

ખેદ=દીલખીરિ, અફસોસ

ટંટો=કજીઓ

પાયમાલ=છેક નાશ થએલો હોય
તેવી

સોસવું=વેઠવું, ખમવું

હિદાર=મોટા મનવાળો

હૃદય=મન, અંતઃકરણ

પાણી પાણી=વણુંજ નરમ

આડે=વચ્ચે

નિરાત=શાંતિ, ફિકર મટતી તે

પણ્ય=પ્રતિજ્ઞા, નિયમ

ક્ષણે=વખતે

જ-મભૂમિ=જે જમાએ જ-મ થયો

x મેવાડના પ્રખ્યાત રાજાઓ-જાપા રાવળ, અમરસિંહ, કુંભો-
રાજો, સંગ, હિસોંગ, પ્રતાપસિંહ, રાજસીંગ, વગેરે.

હોમ તે જગ
ખીજમતદાર=ચાકર
નીમણ્ણક=નીમવું તે, ગોઠવું તે
મેર=તરફ, બાણુ
કામગીરી=નોકરી
વીત્યા=ગયા
ઝગહળે છે=પ્રકાશે છે
હિદારપાણું=મોટું મન
ટેક=મોલેલું પાળવું તે
સોગન=કસમ

પાઠ ૮ થો.

વનવાસ=વનમાં વસવું તે
હિપવાસ=ભુખ્યા રહેવું તે
વિકરાળ=મયંકર, ભય લગાડે તેવાં
રાક્ષસ=જીના વખતના જંગલી
માણસો
વેઠાય=ખમાય
નિશ્ચય=ચોકસ વિચાર
વહાણેવાયે=સવાર થતાં
દાન=ગુરસો, કાંધ
આશીષ=સારી દુઆ
વિભોગ=મુકા પડવું તે
સહન થનાર=વેઠનાર

વીતી જશે=ચાલ્યાં જશે
રક્ષા=રક્ષણ
કામળ=નાણુક, દુઃખ ખમી શકે
નહિ તેવું
વસર્મા=વણાં કડણ
આરો=ખંત, છેડો
હડ=જક, છંદ
આગ્રહ=ખેંચ, તાણુ
અવસ્થા=હાલત, સ્થિતિ
માડી=ખરાખ
ઝૂરીઝૂરીને=દુઃખ વેડી વેડીને
વિનંતી=અરજ
વનવેશ=વનમાં પહેરવાનો પોશાક
મૂર્છાખાઇ=ખેભાન થઇ
તિરસ્કાર=ધક્કાર
અધર્મ=ધર્મથી હિલટું તે
વિદાય કર્યાં=રવાના કર્યાં, વળાગ્યાં
ખેશુદ્ધ=શુદ્ધિ વગરના, ખેભાન
ત્યાગ કીધા=તજી દીધા

પાઠ ૫ થો.

દુકાળીઆ=દુકાળનાં જીને પેટપુર
ખાવાનું ન મળે તે માણસો
દુકાળી=ખર્તીજ ન ખાકે તેવો સમય

પટપુર=પટ કરાય તેટલું
એજન=વરાળના જોરથી ચાલતો
સંચો

કુદરતી=કૃત્રિમ મૂકેલી
કાયમ રાખવા=ટકાવી રાખવા
ધરી=જે દાંડી પર પેંડું ફરે છે
તે દાંડી

નિરતર=અંતર્યામી
સમાર=જોડેલું સુધારવું તે
તોલ=વજન, ભાર

અનેક=વધુ
ચરખી=તેલ જેવો પદાર્થ
ગોસા=માંસ

દુરસ્ત કરવું=ઝાંઝીલું સુધારવું
પાચનરસ=ખોરકને પચાવનારા રસ
ક્ષાન્ત=ખારો પદાર્થ

શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ
પુષ્ટિ=મજબુતી
વાની=ચીજો

પાઠ ૬ ઠી.

રળવા=કામ કરવા
ચાકી પાકી=વધુજા ચાકી મએલી
નિસાસા=દુઃખને વખતે ઉઠેથી

શ્વાસ કાઢવા તે

બકવાટ=લવારો, સમજ્યા વગર
ખોલવું તે

મરી=તીખાં
મસાલો=તજ, એલચી, વગેરે પદાર્થો
અગરીઆ=મીઠું પકવનારા
અગર=મીઠું પાકે છે તે જગ્યા

સમારવું=સુધારવું
પીલવું=ફેંટી કપાસીઆ છુટા પાડવા
કાંતવું=ફેંટી તાર બનાવવા

ગુંછળીઓ=આટીઓ
નિર્માળ કરેલું=કરાવેલું
ગરજ પારે છે=તંગી મટાડે છે
સમાધાન=ગુંથવળુ કચિંતાનું મ-
ટવું તે

પાઠ ૮ મા.

અવલોકન=ધ્યાન દઈને જોવું તે
ખોડું=લંગડું

લાખું='પીઠ પર લઈ
ધારી ધારીને=ધ્યાન પૂર્વક નિહાળીને
પારખું=ઓળખું
ડહાપણુ=સમજાવવાની વાત

નવાહીર=હીરા, માણેક, લીલમ,
વગેરે

ઝાડો જોયો=તપાસ કરી

સાક્ષી=સાહેદી, વાત જાણનાર

જાદુગર=જાદુ કરનાર, ઈશ્વરી

જાદુ=ધંતરમંતર, નવાઇજોવો ખેલ

ગમ=ખાબુ, તરફ

કાણું=એક આંખે દેખતું હોય તેવું

આધું=આંખું

અનુમાન=વિચાર કરીને અટકળ
કરવી તે

પાઠ ૯ મો.

લલામણપત્ર=લલામણનો કાગળ

લલામણ=ગુણવર્ણન

મહેતો=દુકાનનો નોકર

ખોળ=શોધ, તપાસ

વર્તમાન પત્ર=ચાલતા સમયના ખ.

ખર આપનાઈ છાપું

જાહેરખબર=પ્રધા લોકોને જાણા-

વવાના ખબર

ઉમેદવાર=ઉમેદવાળો, પ્રતિજ્ઞાવાળો

લાયકી=લાયકાત, યોગ્યતા

અવરથા=ગોડવણ

રત=છતા=ચાકખાખ

સ્થિતિ=હાલત

વિનય=નમ્રતા

સમ્યક્તા=અદ્ય

અમાડ=આગમ

સહજ=એની મેળેજ ગુદહુ

ચાકસ=મૂલ ન કડે તેવો

કાળજવાળો=વીવટવાળો

પ્રયત્ન=પધારે મહેન

શાંત=હેતાવગ ન કરે તેવો

ગૃહસ્થાદિ=ગૃહસ્થપણું

લક્ષણ=દેવ ગુણ

મરોડદાર=સારો વલણવાળો

ખોતરી=તખી ખણી

રેતઢાની=રેત રાખવાનું રજકું

સાવધ=સંભાળ રાખનાર

તોલ=કીમત

સદગુણ=સારો ગુણ

પાઠ ૧૦ મો.

પ્રમાણિકપણું=લેવડદેવડમાં સાચા-

પણું

ધરણીગાદું=પરણી વગેરે

વેચીસારીને=વેચીને અથવા ખદ-

લો કરીને

વિદ્યાભ્યસ=ભણવું તે

પર્યન=સુધી

ભાષણ=મોલડું તે

ગુમાસ્તો=દુકાનનો નોકર

વિરૂદ્ધ=સામે

ચાડી=કાઢી ગેરલાજરીમાં તેની

વિરૂદ્ધ ખાટી હાકલ કરેલી તે.

કાગડી=પરીક્ષા.

સોદો=માલ

ભાવતાઃ=ભાવ વગેરે

ચોકસી=નપાસ, તજવીજ

ચરચાદારગી=જુપી દલાલી કાઢવી તે

ફિટાડીએ=મટાડીએ, ટાળીએ

વિશ્વાસઘાત=ભરોસો તોડવો તે

સંતાન=છોકરું

મિલકત=ચરખાર, માલમતા, પૈસો

વગેરે

વારસ=પોતાનો પછીનો હકદાર

પાઠ ૧૧ માં.

દરેવેશ=ફકીર

મંસાર=દુનિયાનો વહેવાર

લાગ કરીને=તજ દબને

એકાંત=જ્યાં ખીજું કાંઈ ન હોય

તેની

કાટી નીકળતો=જેસથી ફેલાતો

એકાંતવાસ=એકાંતમાં વસવું તે.

સારવાર=ચાકરી, ધરદાસ

આખર અવસ્થા=છેલ્લી સ્થિતિ

દિલાસો=ધીરજ

નામીયો=નામાંકિત, જાણીતો

બદમાસ=ખોટાં કામ કરનારા

મંજ્યાખંધ=વણુજ

ગુલામ=વેચી શકાય તેવા માણસો

પવિત્ર=પાપ વગરની

પરોપકાર=બહુ કરવું તે.

કૃત્ય=કરવા યોગ્ય કામ

દુરાચરણુ=નકારી રીતભાત

ધર્મિષ્ઠ=ધર્મ પ્રમાણે ચાલનાર

ધર્મિષ્ઠપણુ=ધર્મ પ્રમાણે ચાલવું તે

ખરોસુખી=જેને કંઈ ચિંતા નથી તે

× અખરમાંથી ૧૦ રૂા નો માલ લાવી શેઠને કહેવું કે ૧૨

રૂા નો આપ્યો છે. આમ કરી ૨ રૂા થોતે રાખવા તે ૨ રૂા

સ્વાદારગી કહેવાય.

અમર=મરે નહિ તેવું
 શક્ય=અની શકે તેવું
 અશક્ય=ન અની શકે તેવું
 વધારે સારી દુનિયા=સ્વર્ગ
 બોખ=ભાર, અતે વજન
 નડે છે=આડે આવે છે, હરકત
 કરે છે

હુટારાના ત્રણ બોખ=તાખાના
 હુટારૂં, ગુલામો ને દોલત
 ફરમાન=હુકમ, આજ્ઞા
 વર્તણૂક=રીતભાત

પાઠ ૧૨ મો. ભાગ ૧ લો.

વહેમ=શંકા
 વહેમી=વહેમવાળાં
 અજ્ઞાની=જ્ઞાન વગરનાં
 ભૂત=મરી ગયેલાંઓનો દેખાવ
 ઝોડઝપટ=ઝોડનો ઝપાટો
 લગનસરા=લગનગાળો, વીવાડો
 અરસામાં=વખતમાં
 જીવ ભમી આવ્યો=કિલટી થાય
 તેવું થયું
 વાસ=ગંધ
 કડક=સખત, કડવી

નજર બાંધી=નજરનું જોર ન
 ચાલે તેમ કર્યું
 પ્રયોગ=અખતરો, સાધનોની મદદ
 દૃષ્ટી કંઈ કરવું તે
 સોડે છે=વાસ મારે છે
 લગડી=નાનો કકડો
 ઓળો=પડછાગો
 સ્પર્શ=અડકવું તે
 ઉતરી જાય=પોચા પડી જાય.
 પાઠ ૧૩ મો. ભાગ ૨ જો.
 મૂઠ મારવી=મૂઠીમાં કંઈ લઈ ઠા-
 ઇના પર ફેંકવું તે
 અદાવત=દુરમનાવટ, વેર
 ભુવો=જૂત વગેરેને કાઢનાર
 ચકલો=મળરનો ચોક
 ઉતાર=રોગીને ગાયેથી કંઈ ઉ-
 તારવું તે
 ધુપ=સુગંધી ધુમાડો
 ઠગી=છેતરી
 રતનજોત=લાલ ફૂલ રાજા કપાસ-
 નો છોડ
 ભોપાળું=પોકળ, ખોટી સમજ-
 વેલી વાત
 દક્ષિ=મળ, મપંચવાળી યુક્તિ

હસાય નહિ=સપડાય નહિ
અણુસમજી=સમજ વગરનાં
મસાણુ=મુઠ્ઠાં આળવાની જગા
+દેસફરસ=હાડકામાંનો એક પ-
દાર્થ

અવિચારી=વિચાર વગરના
હું'હું=ડાળાં, પાંદડાં વગરનું થડ
અખો=એ નામનો કવિ
શોરઅકોર=શ્રુમાટ
વીગત=વાત

વિખ્યાત=વધારે જાણીતા
મંછા=મનમાંની ધૂંછા
શંકા=મનમાંનો વહેમ
ડાકણુ=મૂતની સ્ત્રી જાતિ
વશીકરણુ=વશ કરવું તે
શુકન=સારું થવાનાં ચિહ્ન
અપશુકન=શુકનથી ઉલટું
ભગત=ભક્તિ કરનાર, ભક્ત
પાઠ ૧૪ મો. ભાગ ૧ લો.
ભાગ=છેડા, અંત

અગ્રખ્ય=અણી શકાય નહિ તેટલા
ચાતરફ=ચારે બાજુ
અપાર=પાર વિનાનું
વાવાઝોડું=વાનું તોફાન
કાટકા=મડગડાટ
ભયંકર=ભય કરે તેવા
અતિવૃષ્ટિ=ધણો વરસાદ
હિમ=ખરફ
ધરતીકંપ=જમીનનું ધ્રુજવું તે
જવાળામુખી=મુખમાંથી જવાળા
નીકળે તેવા
આનંદકારી=આનંદ કરનારા
લક્ષ=ધ્યાન
મંદમંદ=ધીમે ધીમે
સુખકારક=સુખ કરનાર
નિરંતર=હંમેશાં
માફક=અનુકુળ
અદ્ભુત=નવાઈ જેવું
ચમત્કારી=નવાઈજેવું
પચવું=મોહીમાં મળવા જેવું થવું

+દેસફરસમાં એવો ગુણ છે કે તેને હવા મળતાજ તુરત સ-
ળગે છે ને બડકો થાય છે, તેથી તેને પાણી ભરેલા સીસામાં ડુબા-
વીને રાખવો પડે છે.

દિગ્ગં=ચક્રિત
અનંત=પાર વિનાનું
ભરતી=સમુદ્રમાં પાણીનું ઉપર
ચડવું તે.

મેહાડા=ભરતીથી થતાં મેાળાં
સ્વપ્નવશ્ચ=સ્વપ્નાને તામે
સ્વપ્નુ=ઉંઘમાં મનમાં આવતા
વિચારો

તરેહ=ગત, પ્રકાર

આત્મા=જીવ

ખોળાઉં=શરીરરૂપી ખોખું

અનુભવ=મહાવરાથી મળેલું જ્ઞાન
સમાસ'અધી=સગાં અને સંબંધમાં

આવેલાં બીજાં

નિરાધાર=આધાર વિનાનાં

ભયભીત=અયથી ખીધેલાં

પાઠ ૧૫ મો. ભાગ ૨ જો.

સત્તા=શક્તિ, બળ

વિસાત=મણતરી, હિસાબ.

કળ્પજામાં=દાખમાં, હુકમમાં

ઋદ્રિયો=જેના વડે કંઈ જ્ઞાન કે
કામ થાય તે

અભાડ=અભાએ બનાવેલ ઈડું

પરમેશ્વર=મોટા ઇશ્વર

સર્વશક્તિમાન=અધી શક્તિવાળો

સર્વવ્યાપી=અધે સ્થળે રહેલો

સર્વજ્ઞ=અધું જાણનાર

હેતુ=મતલબ, કારણ

ડહાપણબર્યા=સમજણથી ભરેલા

પ્રાણીમાત્ર=તમામ પ્રાણી

આરોગ્ય=રોગ વગરનું

પાપ=પરમેશ્વર નારાજ થાય તે-
વાં કામ

નારાજ=નાખુશ

સમર્થ=બળવાન

ભાવ=પ્રેમ પ્રીતિ

પ્રાર્થના=વિનંતી, અરજ

નિયમસર=નિયમ પ્રમાણે

પાઠ ૧૭ મો.

ફરજ=કરવા યોગ્ય કામ

ઋદ્રિયોના બે પ્રકાર છે; જ્ઞાનેન્દ્રિયો આંખ, કાન, નાક,
જીભ ને આમલી કર્મેન્દ્રિયો-હાથ, પગ, જીભ, મૂત્રેન્દ્રિય ને મળેન્દ્રિય.

વિલાયત=સાહેબ લોકોનો દેશ,
 ઇઆંડ
 એકંદરે=કુત્ર
 ભર દરીએ=કાંકાથી થયે દૂર દરી-
 આમાં
 કર્યાબાદ=કર્યા પછી
 સપાટી=ઉપલું પટ
 ખડક=પથર
 કપ્તાન=વહાણુ કે આગમોટનો
 મુખ્ય અમલદાર
 અવકાશ=સમય, વખત
 બારીક સમય=મુશ્કેલીનો વખત
 પડાપડી=ઉપરા ઉપર પડવું તે
 પડખમ=મોટો ઢોલ
 તુતક=વહાણુ કે આગમોટનો ઉપ-
 રનો ખુદલો ભાગ
 દહ=મજબુત, ફરે નહિ તેવું
 આવી બન્યું=મોત નજીક આવ્યું
 જાન=જીવ
 જોખમ=નુકસાન
 સાહસ=અવિચારી કામ
 પીર=બહાદુર, શુરવીર
 ડાહ=સદ બાંધવા ઉભા કરેલાં
 લાકડાં

જગથળ=પાણીમાં ફરનારાં
 યાદગીરી=મંભારણું
 કન્માન=લુકમ
 કીર્તિસ્તંભ=કીર્તિની યાદગીરી સ્તંભ
 ખરા ઉમો કરેલો થાંભલો
 પાઠ ૧૮ મે
 સુવ્રતાન=મુસલમાન રાજા
 અહમદાબાદ=અહમદે વસાવેલું
 રાજધાની=રાજા રહેતા હોય તે મામ
 કાટ=ગડી, મજબુત ને ઉંચી દિ-
 વાલ
 કામેત=હોશિયાર
 મિસ્તરી=મુખ્ય કડીઓ
 મજકારી=માની
 માણેકચોક=માણેકનાથ રહેતો તે
 ચોક
 શરૂ=ચાલુ
 અગત્ય તરેહનો=નવાઈ ઉત્પન્ન
 કરે તેવો
 ચીપો=પાતળી પટીઓ
 બેદ=છુપી વાત, મરમ
 હોકમત=ચતુરધર્મ ભરેલો ખેલ
 ધલમ=મદુ, સમજી શકાય નહિ
 તેવી યુક્તિ

એશક=શકવિના, નકી
 ઝારી=ના' આરાજો લોટો
 અકકકમાં ઉતરી શકતી નથી=
 માની શકતો નથી
 પાર પાડ=પુરું કર
 નિર્ભય=ભય વિનાનું
 સ્થાનક=ડોકાણું, જગ્યાઓ
 પાઠ ૧૯ મો.

ઠગાર્ધ=છેતરવું તે
 પ્રમાણિક=લેવયદેવડમાં સાચો
 નામુંડામું=લેવડદેવડનો હિસાબ
 કંટાળો=અણુગમો, ગમવું નહિ તે
 આકુંઅવળું=જેવુંતેવું
 આગળ પડવા દેતા નહિ=મુખ્ય
 કામ કરવા દેતા નહિ
 બાજ=ફેટલીક મુદત સુધી રૂપીઆ
 વાપરવા આપ્યા બદલ જે વ-
 વધારાની રકમ લેવી તે
 વટાવ=નાણાંની અદલાબદલીમાં જે
 વધારાની રકમ લેવી તે.
 ખાતું=લેવડદેવડની નોંધ
 દફતર=લુગડામાં ખાસિલા ચોપડાનું
 બંડલ
 છુટ=લેણી નીકળતી રકમમાં જેટલું

ઓછું લેવું તે
 ભોળા=કપટ વગરના, નિખાલસ
 અલણુ=અણુઓ નહિ તે
 ખિન્ન=દુઃખી, દીવંગીર
 તતકાળે=તરતર
 ટુલાતો=મનમાં ખુશી થતો
 અમે બનીઆ=અરે વાણીઆ !
 પુમને=તે
 દેખા હે ?=નેયો છે ?
 ચક્ષમે=ચાલ
 બતા=મતાવ, દેખાડ
 કીધર=કયા ?
 આનાકાની=હાના, રકઝક
 મિળજ ગયો=ગુસ્સે થયો
 ફેરવી તોળ=વાત બદલી નાખ
 સાખ=સાહેબ
 ઓઠ=ઝે
 છમકુ=જેને
 દો સીંગરે થે=એ શીંગડાં છે
 પાગલ=દુર્મ, સમગળ્ય વગરનો
 કરતા કરવા=પોતાનું કાર્ય કરી
 શકે તેવો
 સાખ=આગર, કાતિ

પાઠ ૨૦ મો.

ખરું=સાચું

છાતી ચલાવનાર=હિંમત કરનાર

વાંકાઇજવું=મેળ ન રાખવો

અણુખનાવ=ખનવું નહિ તે

સાફ=ચોકળી

નિંદા=પાછળથી વાંકુ ખોત્રવું

ઉતરી ગયેલું=ઝાંખું પડી ગયેલું

કસુર=વાંક, ગુનો

તળવીજ=તપાસ

હાંસી=મસ્કરી

છાપ=અસર

કદાપિ=કોઇ દિવસ પણ

આદે=મરજી, ખ્યાર રાખે

કંકાસ=અંદર અંદરને; અણુખનાવ

દુર્ગુણુ=નકારા ગુણુ

પાઠ ૨૧ મો

ઉમદા=ઉંચા પ્રકારની

રાજસેવા=રાજની આકરી

વિક્રમાશ્રિત=રાણા સંગનો પુત્ર

વનવીર=મુંગના ભાઇ પૃથુરાજનો

દીકરો

છંદ=નકારી ટેવ

પદાવતો=મુખ્ય અરકારો

હાર મારવું=જીવથી મારી નાખવું

વય=ઉંમર

દાવો=દફ

રણુવાસ=જનાનખાનું, રાણીવાસ

હાહાકાર=અરેરાટ

રાજમોહ=રાજ્ય મેળવવાની લાલચ

ચોજવા=ગોઠવવા

પાતરાં=પાંદડાં

ખાજદત્ત્યા=ખાજકને માનવું તે

નિર્દોષ=દોષ વિનાનો

હૃદય=મન, અંતઃકરણ

પીગળ્યું=નરમ થયું

ખાતકી=પાપી, ખૂની

વારસ=પછીનો હકદાર

કદપાત=પાણું રડવું તે

રાજમકા=રાજ કે રાજનું લહું

ઈચ્છનાર ને કરનાર

કાણુ હૈયું=સખત મન

કાસ=ગાઉ

સહેજ=જરા

ધાક=ખીક

કામળમેર=અરવલ્લી પર્વતમાં એ

નામનો કિંમો છે

ભાગ=શોધ

વડીલો=મુખ્ય પુરુષો, આપદાદા
 સાર્થક=અર્થવાળું, સફળ
 સર્વસ્વ=સમગ્રી માલમતા
 સુપરત=સોપણ
 પન્નું=એક જાતનું પીળું જવાહીર
 હકવાળી છે=કંઈ ખામી રહેવા
 દીધી નથી

પાઠ ૨૨ મા

આપણો ઇલાકા=મુઝબ ઇલાકા
 ગવર્નરના તાબાનો મુલક
 ઇલાકા=દેશનો મોટો ભાગ
 સૈકો=૧૦૦ વરસનો કાળ
 સોળમો સૈકો=૧૫૦૧થી ૧૬૦૦
 સુધીનો કાળ

ઉતારે=મુસાફર
 સુકાની=સુકાન સાચવનાર
 સુકાન=દિશા બદલવાનું યંત્ર
 મફલત=ભૂલ, ભેકાળણ
 નિશ્ચે=નક્કી
 ઇરાદો=વિચાર
 સમુદ્રમાં નીચે જઈ બેઠું=કુખી ગયું
 કમી=ઓછી

માન્યરાખી=કચ્છરાખી
 મોતને શરણે ગયા=મરી ગયા
 ગૃદસ્થ=ધરત્યાંધીને રહેનાર, પરણે-
 લો પુરુષ, ધનવાન

રાહ=વાટ

પોષણ=ગુજરાન

બોળે=ભાર

શિર=માથું

તમારે શિર છે=તમારા ઉપર છે
 એકલદોકલ=એકલો, સ્ત્રી છોકરાં
 વગરનો

છાતી ભરાઈ આતી=રડવું આવ્યું
 સંસાર માંડ્યો નથી=પરણ્યો નથી

કોડ=મનમાંની ઢોંસ

ધટે છે=પોગ્ય છે

છક=ફિંગ, ચકિત

હડમલી મૂક્યો=ધક્કો મારીફેંકી
 દીધો

બંધુવર્મ=ભાઈ તરીકેની ફરજ.

પાર=છેડો, અંત.

સહોસનામત=સુખરૂપ, સાળતાળ

પાઠ ૨૩ મા

હરિશ્ચંદ્ર=ખીજના જેવા કે તેનાથી

સારા થવાને મનમાં ઇચ્છા રા-
ખવી તે પ્રયત્ન કરવો તે
અદેખાર્ધ=(નામ) ખીજનું સાઈ
દેખીને મનમાં બગવું તે
ચિત્રશાળા=ચિત્રનું કામ શીખવની
શાળા
વિદ્યાર્થી=વિદ્યાની મતલબવાળા
અદેખો=(વિશેષણ) ખીજનું સાઈ
દેખીને મનમાં બગે તે
ત્રણપૈકી=ત્રણમાં
કલંક=કામ, લાંછન
ગપો મારતો=ખોટી વાતો ફેલાવતો
દિન પર દિન=દિવસે દિવસે
નકલ કરવી=મૂળને બેધને તેના
જેવું ખીજું કરવું
ખંત=હોંસ
વખોડવું=નિંદા કરવી
વડાર્ધ=(ના) મોટાર્ધ
જન્મખટભી=આવણ વદ આઠમ.
તે દિવસે ઝોકુળમાં શ્રી કૃષ્ણનો
જન્મ થયો હતો
પનામ=સાત કામથી ખુશી થઇને
કંઈ આપવું તે

કળા=કુન્નર
કલ્પેયો=મનમાં ધાર્યા, કલ્પના કરી
ટાપુ=મેટ
બાળા=છોકરી
સાંખવું=ખમવું
પંચ=પાંચ કે વધારે ઓછા મા-
ણસની મંડળી
દશા=હાલત, સ્થિતિ
ચિત્રકાર=ચિત્ર કરનાર
જુપી=જાની, ગુપ્ત
પીછી જુપી રહે તેમ નહવું=ચિ-
ત્રની ખુબી જણાઈ આવતી હતી
કરાવ કર્યો=નિર્ણય કર્યો
બેદરકારી=કાળજી ન રાખવી તે
હિતેજન દાખલ=મદદ મારે
અભિપ્રાય=વિચાર, મત
દિંગ=ઝક, ચકિત
નિરાશ=આશાહીન
વાલે=ઢાંખે, શીકે
નીચ=કલક
હાબ્યો=સફળ થયો; પાર પ્રડ્યો
અદેખાઈનું મોં બાળો=અદેખાઈ
કરો નહિ

પાઠ ૨૫ મો.

+સં-ન્યાસી=સંસારની માયા તણ
દીધી હોય તેવો બ્રાહ્મણસાધુ

પ્રવાસ=મુસાફરી

સંખ્યાકાળ=દિવસ ને રાતને બેઠ-
નારો વખત, સાંજ

સરકારવાડો=રાજાને રહેવાની જગા

વ્યાધ્યર્થ=વાધનું આમહું

આરામ=વિસામો, થાક મટાડવો તે
કારભારી=કામના બારવાળો

પરદેશી=ખીજ દેશનો રહેવામી

ખોચી=ગરદનનો પાછલો ભાગ

એકાએક=એકીંતો

સ્વામીજી=મુરખીશ્રી, માનિક, (જી

માનવાચક શબ્દ છે તેથી રા-

જીજી, શેકજી, ખાપાજી, માતાજી,
વગેરે ખોસાય છે)

મુકામ=વાસ, રહેઠાણ, ઉતારો

રાજવાડો=રાજકુટુંબને રહેવાની
જગા

દાદા=ખાપના ખાપ

સ્થિર=કાયમ

મેઠ=તફાવત, ફરક

આસન=જેના ઉપર બેસાય છે તે
રાતવાસો=રાત રહેતી તે, રાતનું
રહેઠાણ

પાઠ ૨૬ મો.

નગરચર્ચા=નગરમાં થતી વાતચીત

વેશ=પોષાકનો દેખાવ

મહોક્લો=શેરી, પોળ

નાકે=મેઠે, શરૂઆતના ભાગમાં

+ જુના વખતનાં ૧૦૦ વર્ષની જીંદગી મનાતી. તેના ૪ આ-
શ્રમ કરાવ્યા હતા; બ્રહ્મચર્ય, (વિદ્યા બજાવી) શૂદ્રસ્થ, (સ્ત્રી પરણી
બર બાંધવું) વાનપ્રસ્થ (વનમાં જઈ ઇશ્વરનું બજન કરવું) ને સં-
ન્યસ્ત (સંસારની સાયા-પુત્ર, પુત્રો, સ્ત્રી, ધરખૂર, દોલત વગેરે-તણ
દહ દેશમાં બટણ કરવું ને ધર્મનો ખોધ દેવો) આ ચાર આશ્રમ
ઉપરથી તે આશ્રમ પાળનાર, બ્રહ્મચારી, શૂદ્રસ્થ, વાનપ્રસ્થ ને સં-
ન્યાસી કહેવાતા.

કયું સાહેબ, = કેમ સાહેબ
અચ્છે હો ? = કારા હો ?
અમે પાગલ = અથવા મૂર્ખ,
તેરા ચલે = તારૂં ચાલે
માર હાલીએ = મારી નાખજો
પાદરી = પ્રિયતી પ્રમનો બોલ ક-
રનાર

પુરાણી = પુરાણ વાંચનારો
પુરણ = હિંદુધર્મના જુના ગ્રંથો
કથાધર્મની વાતો
કુલાયા = નગર થયાં
રસ = મિઠાશ, મઝા
મોતા = સાંભળનારા
હૃદય = મન, અંતઃકરણ
ખીગળીને = નરમ ચપ્પને
ભાવિક = ભાવવાળાં, પ્રતિવાળાં
કામળ = નાજુક, દુઃખ ન ખમી શકે
તેવું
સાહે = રાગે, અવાજે
ખરાડા = મોટેથી ને લાંબે રાગે બો-
લવું તે

આપડી = આપ વગરની, નિરાધાર
શીકા = ઝાંખા
દેસાઈ = ખગીરદાર, જમીનદાર
વતન = ખગીર, જમીન
હક = માલિકી, કબજો
ઠહરાવેજ = લેખ, લખત
જપત કરવું = સરકાર કબજે લેવું
બંદેનવાજ = ગુલામ પર મહેરબાની
કરનાર
માકું = ખોડું, ખરાબ
કાયમ કરી આપ્યું = કમીસના હકનું
કરી આપ્યું
પાઠ ૨૮ મો ભાગ ૧ લો.
લોભ = શક્તિ હોય છતાં જરૂર ને-
ટણું પણ ન ખરચવું તે
લોભી = લોભ કરનારો
માતો ન હતો = અટકતો નહતો
સોદો = માલ
ભાવ = કિંમત, મૂલ્ય
રકઝક = કડાકુટ, માથાકુટ, ખેંચતાણ
મજલ = મુસાફરી

ઠહરાવેજે કામળપર લખાય છે પરંતુ જુના વખતમાં
અગત્યના ઠહરાવેજ તાબાના પતરાપર કરવામાં આવતા.

હેરાન=દુઃખી

ખંદર=જ્યાં વહાણુ ને આગબોટ

ઉભાં રહેતાં હોય ને માત્ર ચડતો

ઉતરતો હોય તે સ્થળ

અચડતો કુટાતો=હેરાન થતો

રાન=જંગલ, વન

પડપૂજ=પૂજવું તે, તળવાંજ

રાની=(રાન + ઇ) રાનમાં રહેનારો

મકત=કિંમત આપ્યા વગર

પાઠ ૨૬ મો. ભાગ ૨ જો.

સોદાગર=વેપારી

રખેને=કદાચ, વખતે

ભાગલુંજ=તરતજ

તાલ=ભાગ, દાવ

જિલાતો=ખમાતો

થોભાતું=રહેવાતું

ગરાસીઓ=ગરાસવાળો રજપુત

કરગરીને=કાલાવાલા કરીને

સામટા=એક સાથે

અતિશય=વધારે

ચુરા હાલ=ખરાબ સ્થિતિ

લોભે લક્ષણુ જાય=લોભથી બધા

સદગુણો જતા રહે

મોભ પાપનું મૂળ=મોભ કરવાથી

કેટલાંક પાપ થાય છે મટે તો

પાપનું મૂળ કહેવાય છે

છપ્યો.

સરિતા=નદી

નીર=પાણી

સિંધુ=દરીઓ, સમુદ્ર

પૂર્ણ=પૂરેપૂરું

તૃપ્તિ=સંતોષ

દશતણી=દશની

જામે=થાય

જગદીશ=જગતના ખજી, પરમે-

શ્વર

કરણા=દયા, મહેર

ધટતું=થોડા, વાજની

છતું=પાસે હોય તે, સિલકનું

પાઠ ૩: મો

ઉદેપુર=ઉદેસિ જે વસાવેલું શહેર

ખેદ=દાલગીરી

પણુ=પ્રતિજ્ઞા, નિયમ, ટેક

પુરતાં=પૂરેપૂરાં, જાણતાં

લડાઇનાં સાધનો=માનુસો, હથિ-

મારો ને ધન

આરંભી=શરૂ કરી

હલદીઘાટ=અરવલ્લી પર્વતમાં તે ઘાટ છે.

પરાક્રમ=માગળ પગલાં હારવાં તે, બદાદુરી

તળવી=તપાસ

છુમેછુમે=જાને જાને

તૂટી પડતો=એકદમ ઢલો કરતો

ખૂટતાં=ઓછાં થતાં

ગુફા=મોટી અખિતો

ધારતી=પીક

ટંગવળતાં=વજ્રવળતાં

ભાણું=ખાવાનું વાસણ

પીરસેલા=ખાવાસાર મૂકેલા

કરમાબ્યાથી=અગ્ના થરાથી

જાસુસ=છુપી ખગર મેળવનાર

ખ્યાન=લીગતવાર ફેંકવું તે, વર્ણન

હાક=અપેક્ષા, ડાંગ

જળવી=સાચી

દરજગે=અધિકાર, પદવી

મેત્રો=સુકાં કે લીલાં ફળો

લકાણું=વડંચવું તે

રજવાડાનાં=રજપુસ્તાનના

અંધકાર=પુસ્તક લખનાર

માયું નીચું નમાયું નથી=તાબે-

થયો નથી

ખાનદાન=ઉંચું કુળ

તંગી=તાણ, ખોટ

ખારીક સમય=મંકટનો વખત

નિભાવ=ટકાવ

ઉસ્કેરાધને=હિંમતમાં આવી જ-
મને

ગુમાવેલો=ખોએલો

કિલા=લડાઈનાં સાધનોવાળા કુંગર
પરના ગઢ

અકળાતો=ગુંજાતો

ખાતરી=વિશ્વાસતાળું વચન

સ્વતંત્ર=પોતોનેજ તાબે

હવેલી=મોટું મકાન

દેશદાઝ=દેશપરની લામણી.

પાઠ ૩૧ મા.

નિયમસર=(અવ્યય) નિયમપ્રમાણે

વખતસર=વખતપ્રમાણે

પોષણ=ગુજરાન

ચઢતી=સારી હાલત

ઘોટાળો=ગરબડ

પ્રયત્ન=વધારે મહેનત

ખલેલ=હરકત

કાળઝખંત, ચીવટ.

ભંગ=નાશ

ગેરહાજર=હાજર નહિ તેવા

છુપાવવાને=સંતાડવાને

બહાનાં=કારણો

અણુગમતી=ન ગમે તેવી

નિયમિતપણે=કરાવેલા નિયમપ્રમાણે

મુકરર=નક્કી

કાશીશ=પ્રયત્ન

મોડા=ટાઈમ પછી

દેવ=આદત, હેવા

ફળ=બદલો, ફાયદો

વહેવાર=લેવડદેવડ

ઈતરાજ=નાપુશી, ગુસ્સો

અમ્હય=કિંમત કરી ન શકાય તેવો

અગત્ય=જરૂર

સસ્તાં=ઓછી કિંમતનાં

અસુરા=મોડા

રાહ=વાટ

નડતર=હરકત, અડચણ

પાઠ ૩૨ મો.

x માણ=પહેલાં થઈ ગયેલા

સ્વર્ગવાસ=સ્વર્ગમાં વસવું, મરી
જવું તેદરીઆપારતા=દરીઆના સામા
કાંઠાના

સંતાન=છોકરાં

હયાત=જીવતા

પ્રિય=સાદગમ, દો, રાજપુત

અગ્નિ=ગ્નિ વગરનો

અભિમાની=ગર્વિષ્ઠ, અદ્ધારી

મમતી=હઠીલો

તરણુ=જીવાન

શાહખાનો=પાદશાહનો કુંવર

સમ્યક્તા=સત્યકાર્મ, અદ્ય

દાઝ=લાગણી, કસ્યાણીની ઇચ્છા

વિષયા=આત્મનો

લક્ષ=ધ્યાન

પરીક્ષા=ચારે તરફથી જોવું તે.

સલાહશાંતિ=વિરોધ ને તોફાનોનું

મટવું ને

વેળા=વેરની લાગણી, દુસ્મ-

નાવટ

x પહેલાં થઈ ગયેલા ને જીવતા હોય કે ન હોય તોપણ
“માણ” કહેવાય છે. પણ “મહુમ” તો મરી ગયેલાને જ કહેવાય છે.

ખાનગી=પોતાની જાતની
 દિગ્ગજન=મદદ
 મન્દની= રહેને શોભે તેવી
 શોખ=પ્રતિ, પ્રેમ
 મન્દ=પુરુષ
 છાજે=શોભે
 સુરતી=આગસ
 માહીતી=જ્ઞાન, સમજ
 દરિઆઈ=(વિ) દરીઆની
 સફરો=મુસાફરી
 રક્ષક=રક્ષણ કરનાર
 સંપ્રદાય=ધર્મનો પંથ કે માર્ગ
 દેવલોક=દેવનો લોક, સ્વર્ગ
 દેવલોક પામ્ય=મરી ગયા
 આત્મા=જીવ
 સત્કારકાર=સત્કાર કરાવનાર, વિ-
 શેષ ગ્રહાડનાર
 જગજહેર=જગતમાં પ્રસિદ્ધ

પાઠ ૩૩ મે.

ખોડ=શરીરની ખામી
 મજાક=મસ્કરી, હાંસી
 બદુક=કુંકા કહના માણસને બ-
 દુક ઠહે છે

વરવો=ખેડાળ, ખરાબ આકારનો
 દોષ=વાંક, ગુનો
 શેખા=પતરાળ, બડાઈ
 વાસરા=જૂલાં
 ખાતરી=મનથી વિશ્વાસ
 કાયર=હેરાન. દુઃખી
 મુખાઈ=મુખપણું, ખેવકુદાઈ
 સહેજ=આગેઆપ, જરા
 અન્યાય=ન્યાય નહિતે.
 ઠીંગણો=ટૂંકા કંદનો
 હુલો=પગે ખોડવાળો
 ભંગડો=એક પગ માંડી શકે ને
 બાજન પગ માંડી શકે નહિ તેવો
 બાડો=થોડું દેખી શકે તેવો
 કાણો=અક આંખે દેખી શકતો
 હોય તેવો
 મુગો=ખોલી શકે નહિ તેવો
 બહેરો=સાંભળ શક નહિ તેવો
 અવરવો=શરીરના ભાગો
 ચલણુ=સત્તા, બળ, ઉપાય
 ખોડખાંપણુ=ખામી
 કૃતિ=કામ, કાર્ય.
 કોશીશ પ્રયત્ન, મહેનત

પાઠ ૩૪ મો.

જમાઈ=દીકરીનો વર
 વિનોદી=આનંદી
 વિનોદ=આનંદ, રમુજ
 મૂળ નામ=અસહનું નામ, પ્રથ-
 મનું નામ
 કુળવાન=સારા કુટુંબનો
 હાજરજવાબી=સવાજનો જવાબ
 તરતજ આપે તેવો
 ગેરવાજબી=વાજબી નહિ તે
 વિનંતી=અરજ, પ્રાર્થના
 વિદાય કર્યા=વળાગ્યા
 જહાંપનાદ=દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર
 નામદાર=નામવાળા, પ્રખ્યાત
 વીત્યાબાદ=મયા પછી
 ચાંદી=રૂપું
 મધ્યમ વર્ગ=પૈસાદાર નહિ તેમ
 ગરીબ નહિ તે
 દરજ્જો=અધિકાર, વર્ગ
 સરદાર=લશ્કરના ઉપરી
 ખંચાતો ખંચાતો=અટકાતો અ-
 ટકાતો
 ખરા કેની ? =ખરા કે નહિ ?
 ખુદ નામદાર=આપ પોતે

બેઅદબી=અવિવેક

સડા=દિગ, ચકિત

રદ=રૂંધ

શાખાશી=ધન્યવાન

પાઠ ૩૫ મો.

કાનડી=કાનડાના રહેવાસી

ચહેરો=મોંનો ઘાટ

રિવાજ=ધારો, નિયમ

બોલીચાલી=બોલવું ને વર્ણવું ને

પરખાઈ-ઓળખાઈ

અનુસરતા=મળતા

બ્રાહ્મણ=બ્રહ્મ એટલે પરમાત્માને

જાણનાર

ક્ષત્રિય=સયમા રક્ષણ કરનાર

વૈશ્ય=વેપાર રોજગાર કરનાર

શૂદ્ર=હજીકા પ્રકારની ચાકરી કરનાર

વર્ણ=જાત

નાત=જાતના પેટા ભાગ જેમકે

બ્રાહ્મણ, વાણિયા, લુહાણા વગેરે

જુલફા=કાન આગળના લોંબા વાળ

ચોરણો=નીચે સારંગો ને ઉપર

ખુલતો લેંઘો

કંમર=કેડ

મેટ બાધવી=કેડે લૂગડું બાધવું

ઈન્દ્ર=બ્રહ્મા લેધો
 મેર=માબુ
 ઓઢણ=માથે ઓઢવાનું કપડું
 હેડા આડો કરીને=માબુ પરથી
 જરા લગડું મોં પર આડું કરીને
 સાજા દાદા=માથા પરથી લગડું
 ખેંચી મોં ઢાંકવું તે
 પહેરે રહેવું=ધણી સિવાય ખીજા
 પુરુષને મોં ખતાવવું નહિ
 સુરવાણ=ચંદ્રચુન
 સદરે=હુંદ્રા બાંહેવું પહેરણુ
 કરતી=વારસીની જનોઈ
 સાડી=એક પનાનું ઓઢણું
 હાથેવાળે=વરક-વાના હાથ મેળવીને
 ખાંડું=કન્યાને માંડવે વર ન જતાં
 એ વારમાં તરવાર મોકલવામાં
 આવે છે તે
 વિવશ=જેનો ધણી મરી ગયો
 હોય તે સ્ત્રી
 પુનર્જન્મ=ફરીથી પરણવું તે
 હલકી વર્ગી=હલકી જનો (કાળી,

લીલ, નાયકડા વગેરે)
 છૂટ=રજા, પરવાનગી
 માટી=માંસ
 બાધ=હરકત, વાંધો
 શન=મુઠ્ઠું
 દખમું=વારસીનો મુઠ્ઠો મુકવાનો
 કુવો
 બોલી=ભાષા
 બિળહોળિગે=રાટલી
 પાઠ ૩૬ મો.
 વારામાં=વખતમાં
 ખપિ=વનમાં જુપડી બાંધી તપ
 કરનાર
 કુળગુરુ=કુળના ગુરુ (કુળ+ગુરુ)
 કાન્યકુબ્જ=કલ્યાણ ને કુબ્જનો*
 મુલક
 મૃગયા=શિકાર
 આશ્રમ=સ્થાનક, જગ્યા
 આવકાર=માન આપવું તે
 વાની=ચીજો
 નંદિની=કામધેનુનું નામ છે

* કુબ્જ-મયુરાની કદરૂપી સ્ત્રી તેના પ્યારથી કુબ્જ તેની સાથે પરણ્યા હતા,

કામધેનુ=કમલ આપે તેવી ગાય
 ડગી=ખરી
 બળાતકારે=પરાણે, નેરજીવમધી
 હથિયારખંધ=હથિયાર બાંધેલાં હોય
 તેના
 અગણિત=ગણી શકાય નહિ તેટલા
 વીરો=સહયૈયા
 ક્રંખવાખ ગયા=ક્રંખા પડી ગયા
 તપોબળ=તપનું બળ
 રાજબળ=રાજનું બળ
 વિજ્ઞાત=ગણતરી
 રાજપાટ રાજગાદી
 પદવી=દરજી, અધિકાર
 તપ=ધર્મિજીત વસ્તુ મેળવવા દેહ
 કષ્ટ કરવું તે
 ખીંચા=ખીંચા, ડર્યા
 સ્વર્ગ=સુખનું ધામ
 હોલાવશે=હલાવશે, અસ્થિર કરશે
 હ્રદ્ર=સ્વર્ગનો રાજા
 જૂજ્યાપ આપવી=છેતરવું, જૂલ
 ખવરાવવી

બ્રહ્મર્ષિ=બ્રહ્મ એટલે પરમાત્માને
 જાણનાર ઋષિ
 રાજર્થ=રાજના ગુણવાળો ઋષિ
 રાજસભા=રાજની સભા
 લાગ=તક, વખત
 નિર્મળ=મેલ વગરનું, સ્વચ્છ
 માન=મોટપ
 કને=પાસે
 શ્રમ=મહેનત
 *સિદ્ધિ=ધર્મિજીત વસ્તુ મેળવી
 આપે તેવી શક્તિ કે બળ

પાઠ ૩૭ મા.

વિધન=દરકત, અડચણ
 હિંમતવાન=હિંમતવાળી
 હાથ પર=હાથમાં
 આરબી=શર કરી
 કાયર=મુશ્કેલીથી ડરી જનાર
 ખાયલો=ખાયડી જેવો, નામદ
 અમર=મરે નહિ તેવું, કાયમ
 પરવાર=દકાર

*સિદ્ધિ આઠ ગણાય છે—અણિમા, મહિમા, ગરિમા, લાભિમા,
 પ્રાપ્તિ, પ્રાકાશ્ય, ધર્મિત્વ, વશિત્વ,

પાર ઉતાર્યું=પૂર કર્યું
 મૂળથી=પ્રથમથી
 આગ્રહ=ખંત, મંડ્યા રહેવું તે
 રાજપદ=રાજનો અધિકાર
 ખસેડી=દૂર કરી
 ધમટી આપી=દર બતાવ્યો
 શરણુ=તાબે
 કાર મારીશ=જીવથી મારીશ
 સ્વતંત્ર=પોતાનેજ તાબે, બીજા
 કાબડે તાબે નહિ તે
 નિશ્ચયવાળો=ચોકસ કરાવવાળો
 ઇજતેર=અધિક કામમાં કુસંગ પુરુષ
 સંયોગી ભૂમિ=જમીનના બે મોટા
 ભાગને જોડનાર જમીનનો નાનો
 ભાગ
 નહેર=પાણીની મોટી નીક
 મહાભારત=પ્રાચીન મોટું, લાંબું કથણ
 છાતી=હિંમત
 ખ્યાલ=વિચાર
 બેશક=શક વગર, નહીં.
 તોડ=નિકાલ
 કાઝ=ત્રાગણી, કલ્યાણની ઈચ્છા
 દેખા=મટાઘાં, ટાપ્યાં

સીધી=હબસી. શરીર કાળું, હોઠ
 જાડા, વાળ મુંઝળીઆળા તેવા
 લોક
 ગુલામ=વેચાતો લીધેલો આકર
 ચાલ=રિવાજ
 દુષ્ટ=પાપી, ખરાબ
 ગુલામગીરી=ગુલામકરવાનો રિવાજ
 લડત=લડાઈ
 સફળ થયો=પાર પડ્યો
 એક સામટા=એક સાથે

પાઠ ૩૮ મો.

પટરાણી=રાણી, રાજા સાથે બાદી
 પર બેસવાના હકવાળી રાણી
 કાં=કેમ, શામાટે
 પરાવાયું=ગુંથાયું
 શાણી=ડાહી
 ચાતક=એક પાંખી, બપેયો. તે
 વરસાદનું ઉંચેથી પડતું પાણી
 પીએ છે.
 ચકવો=ચકવાક. તે રાત પડે ત્યારે
 ચકવીથી છુટો પડી જાય છે
 પ્રતિદિન=દરેક દિવસે
 ખર=બધેડા

ધુવડ=એક પંખી, તે દિવસે થોકું
દેખી શકે છે, માણસો તેને આહતા
નથી

ઉદાસી=દીલગીરી

હરાયો=પારકો, હરામનો

નિજવાસ=પોતાને ઠેકાણે

વતન=ઝગીર

વિસ્તારી=વંચાવી, વર્ણન કરી

દીપ—ત્રણસેં વરસ પહેલાં દિલ્હીની ગાદીપર અકબર નામે
પ્રતાપી આદલાહ હતો. તેણે દિલ્હનાં રજપુત રાજ્યોને પોતાના બળ
ને તેમની સાથેના લક્ષ સંબંધથી વશ કર્યાં. ધણી રજપુત રાજાઓએ
પોતાની કુંવરીઓ આદલાહને કે તેના કુવરને પરણાવીને પોતે તેના
સગા ને તાબેદાર બન્યા. પ્રતાપને આ વાત ગમી નહિ. રજપુત થઇ
મુસલમાનને કન્યા આપવી તે તેને બહુ અપ્રિય લાગ્યું. તેથી તે
આદલાહ સાથે એવો સંબંધ રાખનારનું અપમાન કરવા લાગ્યો ને
તેવાની સાથે બોજન બંધકાર રાખવાનું તેણે બંધ કર્યું. એવામાં
આંખેરના રાજા બગવાનદાસનો પુત્ર માનસિંહ જેણે પોતાની બેન
અકબર બેરે પરણાવી હતી ને જેને અકબરે પોતાનો સેનાપતિ
બનાવ્યો હતો તે દક્ષિણ જીતી દિલ્હી જતાં રસ્તામાં પ્રતાપસિંહને
મળવા ને તેનું અભિમાન જોવા આવ્યો. પ્રતાપે તેનો સારો સત્કાર
કર્યો પરંતુ તેની સાથે બોજન કર્યું નહિ, તેથી માનસિંહ ગુસ્સે
થઇને આવ્યો ગયો ને દિલ્હી જઇ પ્રતાપસિંહનું ગુમાન ઉતારવા
તથા તેને તાબે કરી તેના કુળની કન્યા લેવા આદલાહને ઉશ્કેર્યો.
આદલાહે મોગલ લશ્કરને મેવાડપર ચડાઇ કરવા તૈયાર થવા હુકમ
કર્યો તે વખતે અકબરના દરબારમાં વિકાનેરનો રાજપુત પૃથ્વીરાજ
હતો તેણે પ્રતાપને એ ખબરનો પત્ર લખ્યો. તે પત્ર પ્રતાપને મળ્યો
હતો જે વાંચી પ્રતાપ ચિંતામાં પડ્યો હતો ત્યાં તેની રાણી આવી
પૂછે છે.

મંડી=દુકાની ચાળનું અંગરખું
 ગુંજમા=ગજવામાં, ખીસામાં
 દી=દિવસ
 બે=મન, બીક
 ધાયું=ધારેલું
 આકળા=ઉતાવળા, ગભરાટવાળા
 શેતરંજ=બુદ્ધિગળની એક રમત
 દીનોનાથ=ગરીબનો ધણી, પરમેશ્વર
 પટ=કકડો, મેદાન
 લહાવો=ઓરીઓ, આનંદ
 દાવો=હક
 રણુવાસ=જનનાંખાનું, રાણીવાસ
 રણુસંત્રામ=સડાઈના મેદાનનું મુદ્દ
 વય=ઉંમર
 પાણી=ગળ, જોર, શક્તિ
 બાણુ=તીર
 ચોટ=નજર માંડી ઘા કરવો તે
 કાચી=ઓછી, થોડી
 પલાટાયા=અનુભવ મેળવ્યા
 રણુ=સડાઈનું મેદાન
 અભાગણી=કમનસાચ

ખાળો=અટકાવ, રોકાણ
 હા=સાથે
 વેરી=દુશ્મન
 કાળજાં ફાડશે=કાળજાં ચીરશે
 સંતાપ=દુઃખ
 સમી ગયો=મટી ગયો.

પાઠ ૪૦ મો.

અકલખાજખાં=ભારે અકલવાળો
 નવાખ=મુસલમાન સુબેદાર, નાનો
 મુસલમાન રાજા
 છટો=શુદ્ધ, દીપ્ત
 અકલનો છટોએ નહોતો=જરા
 પણ અકલ નહતી
 ઉદ્ધત=મરજી પ્રમાણે વર્તનાર
 પહોર=૩ કલાકનો વખત
 હજુરી=પાસે રહેનાર નોકર
 મિગજ=અભિમાન
 પાયમાલ=મૂલમાંથી નાશ કર્યો
 હોય તેવું
 કંપની સરકાર=વેપારી મંડળીની
 બનેલી સરકાર

મહિંદમાં ૧૮૫૮ ની સાલ સુધી કંપની સરકારનું રાજ્ય હતું.
 તે વેપારી ભોજાની મંડળી હતી. ૧૬૦૦ માં વિશાલતમાં ઉભી થઈ હતી.

બહાનાં=કારણ

વીત્યા=ગયા

આતુરતા=ધણી હોંસ, નવું બાણ-
વાની બારે ઇચ્છા

રાહ=પાટ

પરાક્રમ=બહાદુરી

સરત=કરાવ

હોજ=પાણીનો મોટો કુંડ

પ્રતિબિંબ=કાચ કે પાણીમાં જે
સામે આકાર દેખાય છે તે

હજો=કપટ

સખત પહેરો=દેખરખવાળા ચોકી

ઈકામ=ખિતામ

ભગીર=જમીન, ગિરાસ

પાઠ ૪૧ મો.

મધરાતને સુમારે=ક્ષગભગ મધરાતે

ફેરણી=રોન, ફેરો

ધોટો=પૂમ

મંખો=પાણી ઉચું ચડાવવાનો સંચો

ફંધાઈ=ગુંગળાઈ

ખેભાન=ભાન વિનાના

તાળો વા=ચોકખી હવા

ભગૃતિ=આન, હોશિયારી, ઉધ કે

સુસ્તીનું ઉડી જવું તે

ગમ=ખાણુ, તરફ

લાગ=હાવ, સવડ

પાડોશી=પડખે રહેનાર

પાધરો=સીધો

હડસંજો=ધકો

ચરચર ફૂજવું=ફૂજવા કરવું

ફેરા=આંટા, ધક્કા

ચાણીશુદ્ધ=ચાણીસહિત, જેવાં ને

તેવાં, વમર ઈગળે

બોખમ=તુકસાન, સંકટ

સૂંઢ=સૂંઢ જેવો મંખાનો છેડો

આંકડી=વાંકા છેડાવાળું ખંચવાનું

ઓળર

ઝાટાળો=ગરબડ

પાઠ ૪૨ મો.

+મુમજળ=ઝાંઝવાનું જળ હવાના

તપવાથી પાણી જેવો થતો દેખાવ

કરડા=સખત, આકરા

+ ઝાંઝવાના જળથી હરણુ (મૃગ) ગણુ છેતરાય છે તેથી તેને
મુમજળ કહે છે.

પાધર પ્રદેશ=સપાટ મેદાન
 વિચિત્ર=નવાઈ જોવો
 આમેકુખ=મૂળને પુરેપુરો મગતો
 ભર ઉત્તર=મોઝમ ઋતુનો વખત
 રણુ=રેતીનું મેદાન
 લાલચ=મેગવવાની ઇચ્છા
 માહીતગાર=મજૂરી
 રોઝેદા=આ ફેકાખંડમાં શહેર છે
 મિનારા=મસોદના કિયા ભાગ
 મસીદ=મુસલમાનોને નિમાજ પઢ-
 વાનું મકાન
 હુમટ=ઉપરનો અર્ધગોળ ભાગ
 અરબ=અરબરતાનનો રહેવાસી
 મોમીઓ=મજૂરી
 સાફ=ખુદકું
 ચકિત=દિંગ, નવાઈ પામેલો
 કડકડતા=સખત, આકરા
 પ્રવાસી=મુસાફર
 આરામ=વિસામો, થાક
 નિરાશ=માથાભંગ, નાઉમેદ
 થાકેલો પાકેલો=મજૂર થાકેલો
 પાઠ ૪૩ મો.
 મહિમા=મોટાઈ
 હા=મખોલ

પશુ=ચોપમાં જનવર
 કથુલકોથી=માન્યરાખી
 ફાહલો=શિઆળ
 ઉપાય=ઈલાજ
 વખતચુકવી=ટાઈમ થઈ ગયા પછી
 આતર્યો=રોક્યો, અટકાવ્યો
 પરવાનગી=રજા
 સોગન=કસમ
 માધાથી પગ સુધી ઝાળ બીડી=
 આખા શરીરમાં કોથ બીડ્યો.
 ઝાળ=કોથનો અગ્નિ
 અપમાન=માનથી ઉલટું તે
 નાસાયક=લાયક નહિ તે
 અમલ=હમણા ને હમણા
 કુઈ=સાંકડો ને ઉડો કુલો
 ડાકીઉ=ડોક આગળ કરી જોવું તે
 પીરયા=દાખ્યા
 ગજના=મોટો અવાજ
 ઘોષ=સામો અવાજ, પડ્યો
 અકળાયો=મુંઝાયો
 બાથબીડવી=સડવું
 અફળાયો=પછડાયો
 વીટળાઈ વળ્યા=ચોતરફ ફરી વળ્યા
 ખરે=નહી

બુદ્ધિઆગળ બળ પાણી ભરે છે=

બુદ્ધિ આગળ બળનું કંઈ આ-
લતું નથી. બુદ્ધિ બળકરનાં શ્રેષ્ઠ છે

પાઠ ૪૪ મો.

પાણીના નળ=જે નળમાં પાણી

આવતું હોય તે

જન્મારો=જીંદગી

ઠેરઠેર=ઠેકાણે ઠેકાણે

ટાંકી=પત્થરની ચણેલી કે ઘોડાની

બનાવેલી પાણીની મોટી પેટી

જવદેશેજ=વખતેજ

તીકમ=જમીન ખોદવાનું બંને માળુ

અણીચાળું ઓળર

છીંચી=ખાતુ કાપવાનું ઓળર

વતી=વડે, થી

પેચ=ફેર, વળ

સકવો=ચકલી, જેના ફેરવવાથી

નળમાંનું પાણી બહાર પડે કે

બંધ થઈ જાય તે

કાટખુણો=આવો આકાર ।

ટીકું=U આવો આકાર

સફેતો=એક જાતનો ઘોળો પદાર્થ

ઘોડી=સકામવાળી છેડા પી નળી

જંગી=ચણી મોટી

વરાગવંત્ર=વરાળથી ચાલતું યંત્ર

સહેજસહેજ=જરા જરા

આપદા=દુઃખ

જમાનો=વખત, સમય

ખોધ=ઉપદેશ

પાઠ ૪૫ મો.

પ્રમાણ=માપ

સુખાકારીખાતું=સુખની ખબર રા

ખનાંડ ખાતું

વડા=મોટા

તંદુરસ્તી=આરોગ્યતા

સમગ=ભારે જોરાવર

નિમારી=મંદવાડ

અભાવ=અપ્રોતિ

મરડો=વારે વારે ઝાડે ફરવા જ-

વાની ઇચ્છા થાય પરંતુ ઝાડો

હિતરે નહિ તેવા રોગ

સંત્રણી=વારે વારે ઝાડે જવું પડે

તે રોગ

મોટો તાવ=જાંબી મુદત પહેલે

તે તાવ

મધુરં મધુરં=ચોક્કું ચોક્કું

શોખ=પ્રાપ્તિ, પ્રેમ

ખુવાસો=કારણો આ પી કમળ રતું તે

ચાપતા=એછના, ધટતા

કાસગ=મૂળ

બર વસ્તી=વણી વસ્તી

મહોલ્લા=શેરી પોળ

ઉકરડા=કચરાના ઢગલા

જાજર=પાપખાનું

ચાળું=કુવાની આસપાસની જગા

ભોંયમાંમરી=ભોંયમાં ઉતરી

જતું=જીવડા

કોઠ=ઢોર આંધવાની જગા

વિદાય થયા=ગયા

પાઠ ૪૭ મો.

વર્તીજી=રીતભાત

નારોજ=નાખુશ

મમજ=શરીરનો રાગ, માથાની

અંદર છે

મ્રમુખ=સભાનો મુખી

મ્રમુખપદ=સભાના મુખીની જગા

હથ્થુર=પાસે

રજી કરવું=આગળ મૂકવું

પરવહતી=પાલવતી, પોસાતી

તસ્લી=મહેનત

વૈતરૂ=વેઠ, મજૂરી, મરજી વગ-

રવું કામ

મીઠું મરચું બલરાવીને=વાત વ-

ધારીને

જીવમ=દુઃખ દેવું તે

સુખંધ=સારી વાસ

દુર્ગંધ=નકારી વાસ

ધોર=બચકર

ગાંડપણ=ગાંડાઈ

આજસુ=કામ ન કરે તેવું

રંગવું=કામ કરવું

નબીએ=ટકીએ

આવેશ=મુસ્સો, રીસ

પરિણામ=ફળ

પસ્તાવો=પાછળથી દીક્ષગીરી ક-

રવી તે

ટટાર=સીધા, શક્તિવાળા

અગ=અવયવ

નિરોગી=રોગ વગરના

તવંગર=પૈસાદાર

જાતમહેનત=શરીરની મહેનત

નિભાવ=ટકાવ

પાઠ ૪૮ મો.

કુંભારીઆ=આરાસુર પર્વત પાસે

ગામડું છે

શણકપુર=રમપ્રતાનામાં ગામડું

રણિઆમણાં=સુંદર

નકશી=કોતરણી

મોહ=નવાઇ

દેવળવાડા=દેવળનો જરથા, આણુ
પરનાં દેવળો

આશુરોડ=આણુ જવાનો રસ્તો

સુગમ=સરલું

વાહન=મુસાફરીમાં ખેસવાનાં સાધન

છાવણી=લશ્કરની જગા

વિશાળ=મોટું

રમણીય=સુંદર

ચિત્રકૂટ=આણુનું શિખર છે

આદિનાથ=પહેલા તીર્થંકર

ખારીક=ખીણ

અંતે=છેવટે

રોજ=એક દિવસનો પગાર

પાર વિનાગી=લણીજ

નકશીકામ=કોતરકામ

દેરાસર=દેવળ

મહારો=દેરાસરમાં મૂર્તિ રાખવાનો

ભાગ

સલા મંડપ=દેરાનો આગલો વિ

શાળ ભાગ

ધુમટ=દેરાનો ઉપલો અર્ધગોળ
ભાગ

ઠરી જાય છે=સ્થિર થતી જાય છે

વિરમય=નવાઈ

નિર્જીવ=જીવ વગરની

ધમારત=મોટું મકાન

મર્ચણ=દેશિયાર

પાઠ ૫૦ મો.

પરદુઃખઅંજન=પીઠનું દુઃખ ભા-
ભાગનાર

શોખીન=પ્રીતિવાળા

ઉદર દીલનો=મોટા મનનો

સ્લોક=એ કે ચાર લીટીની કવિતા

દક્ષિણા=દાન તરીકે આપણને

આપવું તે

ઠરવા=સાબીત થવા

સ્મરણ શક્તિ=યાદશક્તિ

ભણીગય=મોટી જાય

વડવા=આપદાદા

ઉછીની=થોડા વખત માટે લીધી

હોય તે.

દેવું=કરજ

પુરાવો=સાબીતી

ખનાવડી=ખનાવેશો

ધારો=રિવાજ
 અયમો=નવાઈ
 સ્તબ્ધ=દિંગ, ચકિત
 પ્રપંચ=કપટવાળી યુક્તિ
 સ્થિતિ=હાલત
 વેશ=પોશાક
 હાસ=ચાટીને બેસતી વખતે બે
 શબ્દ બોલાય છે
 શિરામણ=સવારનો નારતો
 રાજવહીવટ=રાજકારભાર
 વૈદકશાસ્ત્ર=વૈદકનું શાસ્ત્ર
 ડાંગ=મોટી લાકડી
 ઉગ્રામી=મારવાને કિંચી કરી
 કની=કે નહિ ?
 પાહે=પાસે
 નીયા=ઈન્સાફ
 ધીરો=ડંડો
 હાનિ=નુકસાન
 હાએહાસુ=ખરેખરે
 કારે=ક્યારે
 અમૃત=જે ખાવાથી મનુષ્ય મરે
 નહિ તે પદાર્થ
 પાઠ ૫૧ મો.
 તાણુ=તંગાશ

જાતે=પોતે, પડે
 પુરણી=જમીનમાં માટી પૂરતી તે
 બેશક=શક વગર, નકી
 વહેરતાં=કરવતથી કાપતાં
 વૈદુ=વૈદનું કામ
 જતબે=શરીરે
 નયાં=રોગ વગરના
 પહેલું સુખ તે જાતે નયાં=શરીરે
 રોગ વગરના તે પહેલું સુખ છે
 વાઢકાપ=વાઢવું ને કાપવું તે
 અનુભવ=મહાવરાથી મળેલું જ્ઞાન
 ઔષધ=દવા
 માન=આખર
 ખતીજ=ખાણુમાંથી નીકળતા પદાર્થ
 ખગ્ગનો=બંડાર
 સદ્ગૃહસ્થ=સારો માણસ
 આખાદ=સુખી, પૈસે ટકે ભરપુર
 શોભાનાં પુતળાં=સારા દેખાય પણ
 ઉપયોગી ન હોય તે
 પાઠ ૫૨ મો.
 બાખમ પ્રતિષ્ઠા=ભયંકર પણ
 બાખમ=ભયંકર પણ લેનાર દેવવ્રત
 નાનાંકિત=જાણીતા
 વારામાં=વખતમાં

પેઢી=વંશની પાયરી

*શંતનુ=પાંડવ કૌરવનો પૂર્વજ

સ્વાર્થ=પોતાની મતલબ

ત્યાગ=તથા દેવું તે

કાંતિ=રૂપ, તેજ

મત્સ્યગંધા=સત્યવતીનું બીજું નામ

કેમકે તેમાંથી માછલાની જેવી

ગંધ નીકળતી હતી

યોજનગંધા=સત્યવતીનું ત્રીજું નામ

કેમકે તેની સુવાસ યોજન એટલે

ચાર માઉ ફેલાતી

ખૂબસુરત=સુંદર, રૂપાળી

ઉત્કંઠા=પ્રચીન આતુરતા

માયું=માગણી

સહેજમાં=જરાવારમાં

વારસ કરે=પછીનો દકકર થાય

સંતાપ=દુઃખ

એકનો બે ન થયો=શીવેલી વાત

મૂકા નંદ

ગંભીર=પ્રણી ભારે

ભયાનક=અવ ઉત્પન્ન કરે તેવી

અભચારી=કુવારા રહેવાનું વ્રત

પાળનાર

કાલ=વચન

પાઠ ૫૩ મો.

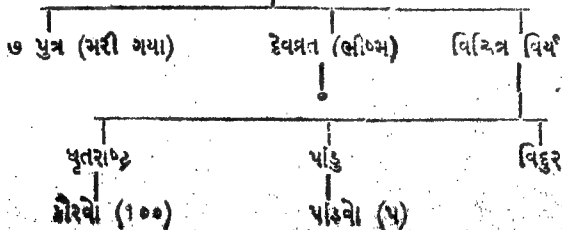
ધરજામી=મુસલમાની

સ્વારી=લશ્કર લાગે પીળા દેશપર

જવું તે, ચઢાઈ

વેરાન=કેજડ

* શંતનુ

ગભારો=મૂર્તિ રાખવાનો ભાગ
 રત્નજડિત=રત્નો જડેલો
 ભંડાર=ખજાનો
 નંદ=નૃપ કરવારે
 નૃપ=નાયક
 ભાગ=મૂર્તિ આગળ નૈવેદ્ય ધનું તે
 હસ્તો=હાથો, લશ્કર સાથે તુટી
 પાવુ તે
 ખંડન=ભંગવું તે
 પણ=પ્રતિમા
 જમન્યુ=જમનું ક્યું
 દુષ્ટ=મુશ્કરી
 એળંગી=વટાવી
 જંગીઓ=તોપની ખારીઓ
 તાકાત=ખળ
 ખુનરેજી=કતલ, કાપાકાપી
 પ્રાણ=જીવ
 નામના=કર્તિ, આખર
 પ્રાણુ=જીવ
 નામના=કર્તિ, આખર
 પેદું=માંડનો ભાગ
 કપર=ઘટેલા મુદકાપરનો ચોતરો
 વિસારે પડ્યાં=મૂલી જવાયાં
 આશુક્ય=સોલંકી

સપરાવ્યુ=મુદરવ્યુ, સમું કરાવ્યું
 અઘાપિ=પણ, આજ
 પાઠ ૫૪ શ્રી.
 પ્રમિદ્ધ=પ્રખ્યાત, નામીયું
 સુખો=ગર્વનું
 ખુદ=પણ, પોતે
 આરંભ=વહાણને લંબર કરવાનીજગા
 યુરોપી=યુરોપના
 પેટુંગીઝ=પેટુંગામના લોકો
 સરકાર=માન આપવું તે
 સુંદાલી=સુરત પાસે ગામડું છે.
 તુટી પડ્યાં=એકદમ હસ્તો કર્યો
 અમિતોક્ત=સજગી ઉઠે તેવા પદાર્થો
 ભરેલું વહાણ
 કાવ્યા=સફળ થયા
 વગલ પ્રતિનિધિ
 કલકરાવ=ચમત્કાર કરાવ
 ખીજ=ખી
 આરંભ=શરૂઆત
 સર્વત્ર=ખૂબે સ્થળે
 વલંદા=યુરોપના હોલાંડ દેશના
 રહેવાસી
 અદાવત=વેર, દુશ્મનામી
 કરડી નજર=ખરામ હાથિ

હાથી=પાછી કાઢી
 નિશાન=એ ધાણુ
 ચઢતી કળા=આખાદ સ્થિતિ
 અરસામાં=વખતમાં
 મથક=મુખ્ય સ્થળ
 જહાંગીર=કુનિયા છતનાર

પાઠ ૫૬ મો.

પત્રવહેવાર=પત્ર મોકલવાની રીત
 ટપાલ ખાતું=પત્ર પહોંચાડનારું
 ખાતું

પાકી=સરસ
 પરત્વિડીઆ=કવર
 ખેપીઆ=દામળ લઈ જનાર ને
 લાવનાર

સહીસલામત=હકીકત વગર
 માનવાચક=માન બતાવનારા
 તીર્થ દુળ=તીર્થ જેવા પવિત્ર,
 (પિતા)

ચિરંજીવી=દાંખો વખત છવનાર,
 પુત્ર કે નાનો ભાઈ

રાજમાનરાજેશ્રી=રાજમાં માનવાળા
 ને રાજની લક્ષ્મી (સારા માણસ)
 મિત્ર લાઇ=વહાલા ભાઈ (મિત્ર)

સૌભાગ્યવતી=સારા ભાગ્યવાળી,
 (સંધવા સ્ત્રી)

ગંગાસ્વરૂપ=ગંગાજી જેવી પવિત્ર,
 (વિધવા સ્ત્રી)

ધટે=યોગ્ય લાગે

નામ ઠામ=નામ ને ઠેકાણું

સૂચના=હકીકત સમજાવનારી વાત
 પત્તો=ઠેકાણું

કમવાર=કમ પ્રમાણે

કસ્મો=મોઢું ગામ

પાઠ ૫૮ મો.

કૈસર હિંદ=હિંદના કૈસર

કૈસર=શહેનશાહ કે શહેનશાહ બાનુ

સતિ=સદગુણી સ્ત્રી

કાળ થયો=મરી ગયા

દેવલોક પામ્યા=મરી ગયા

સંભવ=બનવાની આશા

કાળજી=ખંત, ચીવટ

સંપૂર્ણ=પૂરેપૂરી

તરણુ=જીવાન

દરમજો=અધિકાર

અભિમાન=ગર્વ

આચરણુ=રીતભાત

લાયકાત=યોગ્યતા

અવસ્થા=ઉંમર, સ્થિતિ
 પ્રધાનો=કારભારી
 શાણા=કાલા
 પત્ની=સ્ત્રી
 સલાહ=મત, વિચાર, અભિપ્રાય
 પ્રયાસ=મહેનત
 નીતિ=આચરણ, વર્તન
 નિષ્ઠા=ભરોસો, વિશ્વાસ
 વિધવા=જેનો ધણી મરી ગયો
 હોય તે સ્ત્રી
 ભાવ=પ્રીતિ
 ઉમદા=ઉચ્ચી જાતના
 યાદગીરી=પ્રભાવણું
 દમદમો=ભપકો
 સમ્યક્તા=અદમ, વિવેક
 પરગજુ=ખીજનું બહુ કરનાર
 કંગાલ=ધણાજ ગરીબ

યુગ=કદર
 લક્ષ=ધ્યાન
 મુલાકાતે=મળવાને
 મમતા=પ્યાર
 મુનશી=ઉદ્ધુ ભાષા શિખવનાર
 તહેનાતમાં=હજુરમાં
 હસ્તક=દાથમાં
 જાહેરનામું=જાહેર કરવાના ખ-
 ખર લખેલો કાગળ
 ઢંઢેરો=ખધાને જાહેર કરવાના ખ-
 ખરનો લેખ, સરકારી જાહેરનામું
 દરબાર=રાજસલા
 દાઝ=લાગણી
 વિસ્તાર=ફેલાવો
 આબાદી=ચઢતી સ્થિતિ
 અગ્નયણી=નવાઈ
 પૂજ્યભાવ=પવિત્ર લાગણી

ત્રીજી ચોપડી-ભાગ ૨ નો.

પાઠ ૬૦ મો.

પુરાણો=હિંદુ ધર્મના જૂના ગ્રંથો
 જાદવ=યદુ રાજાના વંશજો
 મૌર્ય=નંદ રાજાની સ્ત્રી મુરારીના
 વંશજ.

ચંદ્રગુપ્ત

ખિંદુસાર.

અગ્રોહ.

મગધ=ખિહાર

સેગમ=મે નદીઓ બેગી ધાય તે
 જગા

સમર્થ=અજવાન

યુનાન=યુરોપ ખંડમાંનો ગ્રીસદેશ

પૌત્ર=હીકરાનો દિકરો.

નિરાધાર=આધાર વિનાનાં

ધોરી રસ્તા=મુખ્ય રસ્તા

વાવ=પગથીઆ વાગા કુવા

ગોતરા=ગોટા

ગૌતમ=ગૌતમમુદ્દે ચક્રાવેલો ધર્મ

સ્તંભ=ધાબલો

મૂળતરંગી=મુખ્ય જાતનો

ખોધ=ઉપદેશ

કાયમ=હવાન, લાંબી મુદત ટકે
 તેવું

લિપિ=ભાષા

હિંસા કરવી=જીવ મારવા.

વડીલો=મુખી

શ્રમણ=મૈદ સાધુ

ઉપદિ=રધારે ખર્ચ કરનાર

સદાચાર=સારીરીતભાન

હિત=દૃષ્ટાજની વાત

મત=વિચાર, ધર્મનો પંથ

વખોડવો=નિંદા કરવી

વૃત્તાંત=જીંદગીની લકીકત

લાડી=કન્યા, વધુ

સાથી=સોગતી

લંકા=હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે ખેટમે

ધોધા=માવનગર પાસે ખંદર છે.

પાઠ ૬૧ મો.

વંશજે=વંશમાં જન્મેલા

ખંડેરા=ભાગી પડેલી હવારતો

દરમિઆન=રાખતમાં

ગુજરરત=ગુજર લોકોનો મુલક
 પંચાસર=તેનાં ખંડેર ઝીંજુવાડા
 પામે છે
 નીડર=ડરે નહિ તેવો
 એકવચની=એકથું પાળનારો
 અભિમાની=અહંકારી
 રૂપવંતી=રૂપાળી
 સાંખી=ખમી
 xપટાવત=રાજપનો મુખ્ય સરદાર
 કતલ કરી=કાપી નાખી
 જીવ લઇને નાકી=જીવ બચાવવા
 ભાગી
 પટાવ=મુકામ
 નીમકદલાલ=ખાધેલું હક કરે તેવો
 કાર કર્યો=જીવથી મારી નાખ્યો
 ગર્લવંતી=ભારેવાઇ, પેટમાં છોકરું
 હોય તેવી
 નિર્ભય=ભય વિનાનું
 રણભૂમિ=લડાઇનું મેદાન
 ચાહોમ કરીને=મરણીઆ થઇને,
 જીવની દરકાર ન રાખીને

લાત=પગની પાડું
 મથ=કુસ્તી કરનારા
 મૂઝીમે=જીરુસાથી લડીને
 પાઠ દર મો.
 જયસિંહ=જય મેળવવામાં સિંહ
 જેવો
 વનરાજ=વનનો રાજા, સિંહ
 અણહીલપુર=અણહીલ ભરવાડનું
 નામ રાખવા વનરાજે વસાવેલું
 શહેર
 ભાણેજ=મેનનો દાકરો
 શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ, સૌથી સરસ
 પુખ્ત ઉંમરનો=યોગ્ય ઉંમરનો
 કાયમ=હંમેશાં રહે તેવું
 કદાવર=ઉંચો ને ભરાઉ
 પોંચો=કાંડાથી આંગળાં મુધીનો
 હાથનો ભાગ
 ઉંમરે પહોંચ્યો=પુખ્ત ઉંમરનો થયો
 બાબરીઆવાડ=અર્થર લોકોનું ર-
 હેડાણ, કાઠિઆવાડનું એક પર-
 ગણ છે

xજુલડના સોળ પટાવતનાં નામ—ચંદ્ર, દાંદ, ભટ, વેદ, વીર,
 સિંહ, સિંધુ, ગીર, ધીર, સામંત, ધીમંત, ધનવી, પદ, બીમ, મહા-
 રથી ને મીર.

શ્રીસ્થળ=સિદ્ધપુરનું જીવું નામ
 ત્રાસ=ડર, ખીક [બળી મરી
 સતી યર્ધ=પતિની પાછળ જીવતી
 ખાલસા કયું=પોતાના રાજ્ય સાથે
 જોડી દીધું

આણુ=કુકમ
 ક્ષાતકી=ખુની, પાપી
 શૈવ=શિવને માનનારા
 રૂદ્રમાળ=શંકરનું દેવળ
 જાલ=અમદાવાદ જિલ્લાનો ધંધુ-
 કાની આજુબાજુનો ભાગ
 સહસ્રલિંગ=જેને ફરતી શંકરની
 હજાર દેરી છે તેવું તળાવ
 દંતકથા=મોઢાની વાત
 બાધ=હરકત, અડચણ
 કંથ્યાણુ=જાડું, સાંઈ
 વૃત્તિ=પ્રવૃત્તિ

પાઠ ૬૩ મા.

વાધેલા=વાધેલ ગામના મરાસીઆ
 ઉમરાવ=અમીર, મોટા જાગીરદાર
 લેખો=લખેલી હાજીકતો
 ઘેલો=મૂખ, મોઢો
 અલાઉદ્દીન=હિન્દીનો પાદશાહ, તે
 અલાઉદ્દીન ખુની કહેવાય છે.

પાટનગર=ગાદીનું શહેર
 વેરાન=ઉજડ
 આજીજી=કાલાવાલા, વિનંતી
 ખેગમ=ગાદશાહની સ્ત્રી
 ઉદાસ=દીલગીર
 દીપી=શોભી
 મરાઠો=મહારાષ્ટ્રનો રહેવાસી
 અધટિત=અયોગ્ય
 આફત=દુઃખ
 ફૂચ=મુસાફરી
 રખેવાળો=રક્ષણ કરનારા
 ઝપાઝપી=તરવારથી લડવું તે
 બાગલાણુ=ચુજરાત ને દેવગીરિ વ
 એના કુંગરા
 વડો=મોટો
 કાબ્ય=કવિતાનું પુસ્તક
 રવડી રખડીને=રઝળી રઝળીને
 સુખો=ગવર્નર, મોટા માંતપર અ-
 અમલ ચલાવનાર
 દુરાચરણી=નકારાં આચરણવાળો
 હાકેમ=અમલદાર, સુખો
 બંડ=પ્રજા કે નોકરનું સામે બંધ
 તે, ફિતુર
 પોત=દીકરાનો દીકરો

યોભાયું=ખમાયું, રહેવાયું
 ઇકામ=ખિતામ
 શાશ્વા=ઝઘા
 ખૂન કરવું=હવથી મારી નાખવું
 પશ્ચાતાપ=પછવાડેથી થતું દુઃખ
 અંતઃકરણ=મન
 ઘોર=પાપી
 અદ્વ=યોગ્ય, વાળખી
 વાટપાકુ=રસ્તો રોકી હુંટ કરનારા
 હુટાર=હુંટ કરનારા
 સરદહ=રાજ્યની છેવટની હદ, સીમાડો
 વસુક્ષાત=વસુલ કરવાની ઉપજ,
 મહેસુલ
 પ્રામાણિક=લેવડદેવડમાં સાચા
 આળાદી=ચડતી સ્થિતિ
 અસારવા=આશા ભીંતવું ગામ
 ચાર પવિત્ર પુરુષો=સુલતાન અ-
 હમદ, શેખ અહમદ ખતુ, મુલ્કાં
 અહમદ, શેખ અહમદ
 પ્રવાહ=વહેણ

જુમામસીદ=શુક્રવારે નિમાજ પ-
 દવાની મસીદ
 વણકર=વણવાનું કામ કરનારા
 ખ્યાતિ=વખાણ
 યોદ્ધો=લડવૈયો
 આરસ=મેળો
 સુશોભિત=લણી સુંદર
 પાઠ ૬૫ મો.
 રાજ્જે=કામર પર બાંધેલું મકાન
 મોજલો=આનંદી
 લોકપ્રિય=લોકોમાં વહાલો
 પાવાગઢ=પવનના સપાટા કામે છે
 છે તેવો ગઢ
 બંડખોર=બંક કરનાર
 શીતુર=અંડ
 દાખ=રૂઆખ, ડર
 xખાલણીશાહ=ખાલણીવંશના શાહ
 રાવ=રાજા
 મુસ્તફાખાન=હાલનું જુનાગઢ
 રાવલ=રાજા

xખાલણી રાજ્ય હસન નામના મુસલમાને ૧૪૪૭ માં મુલ્ક-
 મંથાં સ્થાપ્યું તે પ્રથમ મુલામ હતો, તેના માલિક મંચુ ખાલણી
 તેને મુકત કર્યો તેના ઉપકારના બદલામાં પોતાના રાજ્યનું નામ
 ખાલણીરાજ્ય પાડ્યું

ચાપાનેર=વનરાજના પ્રધાન ચા-

પાએ વસાવેલું નગર

ખેટ=જમોદારનું કુંકું નામ

ચામીઆ=દરિયામાં લૂટ કરનારા

પ્રતાપ=કીર્તિ, બળની વાત

નજરાણા=ભેટ, નજર આગળ ધ-

રવું તે

કસબી=કસબનું કામ કરનારા

કસબ=રેશમ ને ધાતુના તારનો

વણાટ

ભમરીઓ કુવો=મહેમદાબાદમાં એ

નામનો કુવો છે

શેખ અહમદ ખુદુ ગંજઅક્ષ=સુલ-

તાન અહમદના વખતનો પવિત્ર

પુરુષ

ગંદગી=પ્રાર્થના

મુસાફરખાના=ધર્મશાળાઓ, સ-

રાઇઓ

હિસ્તાદ=ગુરુ

બાજે ફિરદોસ્ત=અમરાઇ, આગા-

વાડી

પાયન=પચવું તે

કાંડ=અપકા

વાળુત=વાળું

પાઠ કુફ મો

સર કરી=તાબે કરી

રાજવહીવટ=રાજકારભાર

હાથબાલતા=વચ્ચે પડતા

લગામ=સત્તા

હસ્તક=હાથમાં

બચાવી પડી=કમળમાં લઈ

કાશીશ=પ્રયત્ન, મહેનત

અંધેર=અંધારું

ટટો=કળઓ

કર=વેરા, જમીન ખેડવા બદલ જે

રકમ ભરવી પડે તે

ટોડરમલ=અકબરનો મહેસુલી પ્રધાન

બક્ષ્યા=ભેટ કર્યા

વર્તણુક=રીતભાત

ફતેહબાગ=ફતેહની યાદગીરિમાં બ-

નાવેલો બાગ

કેડો=માર્ગ

મગફર=અભિમાની

જાવણી=જસકરનું સ્થાન

આપધાત=પોતાની ભેગ પોતાનો

જીવ કાઢવો તે

પાઠ ૬૭ મો.

મટા=ઝાડોનો જાતો

મુંપડું=ડાળાં, પાંદડાં ને ધાસનું
પર જેવું બનાવવું તે

આફ=વરાળ, પાણીનું વાયુ રૂપ

આદાની=આ કરવાનું વાસણ.

નાળયુ=નળી

વાદળાં=આકાશમાં એકરો ચએલો

વરાળનો જાતો

ધુમસ=વાદળાં નીચે ઉતરી આ-
વવાથી ધુમઝા જેવો દેખાવ
થાય છે તે

વરસાદ=વાદળાં ઠરવાથી પાણી
ટીપાં રૂપે નીચે પડે છે તે

ગંજ=મોટો ખડકોનો ધામનો હ-
મલો

ઝાકળ=જમીન કરવાથી હવામાંની
વરાળ ઠરી જમ્મ તેનાં ટીપાં
ઝાડનાં પાંદડાં વગેરે પર ઠરેછે

પાઠ ૬૮ મો.

કદ=જગા રોકવી તે

સક=પવન ભરાવા માટે વડાણુ

વગેરેમાં જે મોટાં લુગડાં બાં-
ધવામાં આવે છે તે

સપાટી=ઉપલું પડ

આરપાર=એક છેડેથી બીજે છેડે

ફેરા=આંધ્રી

ઉલટી=સામે, વિરુદ્ધ

પાઠ ૬૯ મો.

વાર્ષિક=વરસની

ઋતુ=રત, મોસમ

ચોકસ=મૂળનું

વિશાળ=મોટો

અંતરે=છેટે

તકતા=મટેલી છાંયી

પીઠ=વાસો

ગતિ=ચાલ

જોત=દીવાનો પ્રકાશિત ભાગ

કિરણુ=તેજની લાઇન

ઉનાળો=ગરમ ઋતુ

શિઆળો=ઠંડી ઋતુ

પ્રયોગ=અખતરો

પાઠ ૭૦ મો.

વાળુ=રાતનું બોજન

અગાસી=માળનો ખુશો ભાગ

કચું=કાંઈ

કરાંડી=તુવેર, કપાસ વગેરેના સુકા
છોડ

ખુંપરાં=જમીન બહાર જરા દે-
ખાતાં સુકા ફૂંડાં

કાઢા=કાંસ, પાણી જવાના માર્ગ,
નીક

ચોમાસુ=ચોમાસામાં ; થતો ને
વવાતો

ખરીફ પાક=ચોમાસામાં વવાતાં
અનાજ

કરપી દેહે=રાંપડી ફરવે છે.

નીંદી કાઢે છે=નકમા છોડ કાઢી
નાખે છે.

હેલી=ધણા દિવસ લાગ લાગટ
વરસાદ પડે છે તેને હેલીકહે છે.

ગોધાઈ=પુરાઈ

નિરાંત=શાંતિ

કાઢી=સડી

માફકસર=જોઈએ તે પ્રમાણે

તીડ=ખેતરના પાકને નુકસાન કર-

નાઈ એક જાતનું જીવડું

રવિપાક=શિયાળું પાક

ધમાલ=મીઠું, ધાંધળું

ખળીઓ=અનાજ છુટું પાકવાની
જગ્યાઓ

કડબ=જુવાર બાજરીના સુકા
સાંઠા

સરકારધારાના=સરકારી મહેસુલના

ચોપાક.

શીતળ=કડો

કઠોળ=મે દાળવાળાં અનાજ

ધરે=ચોપડે

તંબોળ=નાગર વેલતાં પાન

ધરે=પહેરે, ઝોટે

ચાલ=ગિનનું ચોઢવાનું કપડું

ગરીબતણા=ગરીબના

ધટે=ઝોછો ચાપ

તનમાં=શરીરમાં

જાતીભાત=સારી રીતે

કેસુડાં=ખાખરાનાં ફૂલ

હોળ=પાણીના મોટા કુંડ

કુવારો=પાણીની સેર ઉચે ઉડતી

હોય તેવી ગોઠવણ

ખ્યારા=વહાલા

ચંદન=સુખ

લાગ=લાગે

વણુતોલ=માપ ન થાય તેટલો,
પણુજ

ખામુ=મજાનું, સારું

ખૂમ=અહુજ

કુખાકુખ=કુખી ગએલી

હચારે=ખોલે

મલાર=એક રાગનું નામ

ખેતીકાર=ખેતી કરનાર, ખેડુત

ભલા=સારા

હિંચોળાખાટ=ખાટલાજેવોહિંચકો

પાઠ ૭૨ મો.

વકીલ=પોતાના તરફનો માણસ,

કાયદા જાણનાર

મચી રહી હતી=ચર્ચ રહી હતી

સલામતી=હથિઆર નમાવી માન

આપવું તે, કુશળતા

કમિશનર=વિભાગનો મુલકી અધિકારી

હિમાચલ=અરકનું ઠેકાણું, એ ના-

મનો પર્વત છે

પીગળીને=ગરમીથી પ્રવાહી થઇને

રેલ=પૂર

ચાંદી ઠામ=રૂપાનું

ધરતી=જમીન

બેજવાળી=મીની

ગેરસખા=એ નામનો સિરાવતી

નદીમાંનો ઘોષ

સદાદ્રિ=મુશ્કેલીથી ઓળંગી સકાય

તેવો પર્વત, પશ્ચિમ ખાટ

જળધોધ=પાણીનું ઉચેથી નીચે

પડવું તે

રોગિષ્ઠ=રોગ ઉત્પન્ન કરે તેવી

નીમણ્ણક=નીમવું તે, ઠરાવવું તે

સહેનશાહ=ખાદશાહ

કારભારી મંડળ=કારભાર કરનારું

મંડળ

કાયદાકાનુન=કાયદા ને રિવાજ

મુખ્યસરકાર=મુખ્ય ઇલાકાના ગ-

વર્નાર ને તેમનું કારભારી મંડળ

મંત્રી=કારભારી

મુલકો=મુલકને લગતું

અદાલત=ઈન્સાફની કોર્ટ

ડિરેક્ટર=કેળવણી ખાતાનો વડો

અધિકારી

બેસક=થક વગર, નકકી

પાઠ ૭૨ મો.

પશ્ચિમહિંદ=હિંદનો પશ્ચિમ ભાગ

આખાદી=ચઢતી રીતિ

વિસ્તાર=જ્યાં પહોળાઈનો ગુ-
ણાકાર કરતાં જમીનનું જે માપ
આવે છે તે

ગીરદી=ગીડ

ચક્રિત=દિંગ, છક

શક્ષાધિપતિ=લાખો રૂપિયાના ધણી

વૈભવ=સુખની સામગ્રી

મુંબાદેવી=મોટી મા

ચોરસ માઈલ=એક માઈલ લાંબી
ને એક માઈલ પહોળી જગ્યા તે

૧ ચોરસ માઈલ કહેવાય

ત્રિકોણાકાર=ત્રિકોણ આકારનો

કરોડપતિ=કરોડ રૂપિયાના ધણી

દાણુ=જકાત

વણાટ=વણવાનું કામ

જથ્થુતાર=સુતર, રેશમ ને ધાતુના

તાંતણા

તવંગર=પૈસાકર

ખોડાં=સગડાં, શક્તિ વિનાનાં

પાંજરાપોળ=ખોડાંદારોને રાખવાની

જગ્યા

શાહીખાન=શાહજહાન બંધાવેલો

બાગ અને મહેલ

કોલેજ=પાઠશાળા, જેમાં હિંચા

મકારનું શિક્ષણ અપાય છે તે

પાઠ ૭૩ મો.

પાલેજ=અરૂચ જિલ્લામાં સ્ટેશન છે

રેલવે=સોદનો સ્ટેશન

ઝોબેઝોબા=ધણો પરસેવો છુટવો તે

આચકા=ધકકા

પોડી=માલ લાદેલો બળદ

નવાપરા=ખાનદેશ જિલ્લામાં સ્ટે-

શન છે

વણુજારો=માલ લાદેલા પોડીનાં ટોળાં

પંજે=પગનો છેલ્લો ભાગ

કાફલો=સમુદાય, ટોળું, જત્યો

નગરપારકર=સિંધના પારક જિલ્લા-

માં એ નામનું નગર છે

પાઠ ૭૪ મો.

નાયકડા=એ નામની અનાય અત

જૂજ=થોડી

સદી=સૈકા, સો વરસનો કાળ

૮ મી સદી=૭૦૧ થી ૮૦૦ સુધી.

નો કાળ

ખંડીઆ=ખંડણી ભરનારા

ખંડણી=તાબેદાર રાજા પાસેથી

મોદા ઉપરી રાજાને મળતી રકમ

સ્વતંત્રપણું=છુટાપણું, કાઢને તામે
 ન હોવું તે
 જાળવી=સાચવી
 રંગાટી=રંગવાનું કામ
 નામ=ખ્યાતિ, વખાણ
 વિશાળ=મોટું
 અમત્ય=જરૂર
 ધાક=શીક, ડર

ખપ=કામ
 સિંધીઆ=ગ્વાલિઆરના મહારાજા
 બેનમુન=જેનો જોડો ન હોય
 તેવી, ઘણીજ સરસ
 ખડક=પથર
 ભુરજ=કિસ્લાના રક્ષણ માટે ગોળ
 ભાગ
 નિશાન=એ'ધાણુ

ચોથી ચોપડી ભાગ ૩ જે.

પાઠ ૭૫ મો.

ઉજ્જુતા=મરમી
 ગરમી=એક પ્રકારની લાગણી
 ચપકો=કામ
 ઝંઝેલા=ફાલ્સા
 લામણી=અસર
 વધધટ=વધારો કે પટાડો
 રિયત=હાલત
 છલાછલ=માયામુધી
 ઉભારાસી=ફુલીને બહાર નીકળવો

ઉપસીને=ઉંચુ થઇને
 થીજેલું=કરેલું
 કાપરેલ=ટોપરાનું તેલ
 ધન=નકકર
 અવાહી=રેશો ચાલે તેવું
 સંકારીએ=આધુ' કરી બરાબર જા-
 ઠવીએ
 ગજાઓ=ધાતુનો સળાઓ
 પસરી=ફેલાઈ
 પાટોપાટ=એક છેડાથી બીજા છેડા
 મુધી

વહે છે=જય છે

પાઠ ૭૬ મો.

કશો=કાંઈ

કુલે=કદ વધે

સંક્રાન્તિ=કદ ઘટે

વાટ=પૈડા પર ચઢાવવાનો ગાળ
પાટો

સન્નિધત=સખત, મજબુત

ગદો=ગાઠો, કકડો

હલદી=સામી, વિશ્દ

સ્વરૂપ=પોતાનું રૂપ, ખરું રૂપ

સંક્રાન્તિ=ચંચલ બરેલો વિચાર, સંદેહ

કાલ દુપટા=કાલ વગેરે

તળેટી=કુંઝરના મૂળ આગળની જગ્યા

ઉદાહરણ=દાખલો

કુદાળું=જરા મરમ

મુકાબલે=સરખામણી કરતાં

કંડી=એક પ્રકારની લાગણી, મુકા-

બલે ઓછી મરમી

પાઠ ૭૭ મો.

મોડું આવેલું=ઝલ વગેરે મરમ

પદાર્થો આવ્યાથી દુઃખ છે તે

આકરીઆ=સાકર નાખેલું

ખનાવડી=ખનાવેલી

ગોરમટી=એક જાતની માટી

બંધક=બંધનાર

મજબુતી=તાકાત, જોર

અવાળું=દાંતનાં પેઠાં

ચાઈ=ચાંદાં

દાદ=અગ્નિ

મચરકા=મોટા ઓઢકાર

પાસ=અમર

છીંટ=છાપેલું કપડું

દાડીલું=સહેજ મરમ

ખડખાર=ખડખાજેલું, સાફ નામેલું

મેલામંદા

મહીસાગર=મહી નદી

પાઠ ૭૮ મો.

મેલો સુરો=ઝાંખો કાળો ને ધોળો

કાપા=ચીરા, લીસોટા

પીમળતા=મરાદી થતાં

અંજારા=સળગતા કાલસા

જંગાલ=તાંબાનો કાટ

કાટ=ધાતુપરનો મેલ

કટાણું=કાટ લાગેલું

રહ=નકામું

મોરી=મટર

પાઠ ૭૯ મો.

કચેરી=કાટ

મોલ=કરાની ટોચ પરનું લાકડું
ઘોડીઆટ=મોલના ટેકા માટે ઘોડી
મૂકવા રાખેલું આકું લાકડું

સરપણુ=મળતણુ

વહેરવું=કરવતથી કાપવું

વસંત ઋતુ=ફાગળ ને ચૈત્ર માસ

કુંભન=રીક્ષી

થર=પટ

ભયકાય=ફગાય

ભાગો=ભાગ

મર=વચ્ચે ભાગ

સંગીન=મજાશુભ

તાળું=તરતનું બનેલું

કુમળું=કુણું

ટકાઉ=ટકે તેવું

પ્રીકા=ઝાંખા ઘોળા

કાળુ=લાકડું

રસવાન=રસવાળું

પ્રીકું=ઝટ ભાગી ભય તેવું

રેસાદાર=રેસાવાળું

નકામું=કામ વગરનું

મરનાળો=પાણી જવાના ઘોરીઆ

ધટ=ધાટા

ખિયોખિય=પાસે આવેલા

એકાકાર=એક જવા થઈ ગયેલા

ચીવડ=ન ભાગે તેવું

રચના=ખનાવટ

ધાટખંધ=હારખંધ

ચીપો=પટીઓ

ઓપીને=ધસીને

મુખ્યત્વે=ધણું કરીને

દંતુચળ=હાથીના બહાર ફેખાતાકાંત

પાઠ ૮૦ મો

સુગંધીદાર=સુગંધીવાળું

સોડે છે=રાસ મારે છે

અતર=ફલમાંથી કાઢેલું તેલ

વજ્રપત્ર=વજ્રના ભાગો

અફળાતાં=પછડાતાં

ચૂંટી=તોડી

સળંગ=આખો

ફલમણી=ગોટો

(નરતંતુ

પુંકેસર=પુરુષ ભતિના તાંતણા,

સ્ત્રીકેસર=સ્ત્રી ભતિના તાંતણા,

સ્ત્રીતંતુ

પરાગ=પુંકેસરની રજ

પરાગ કાશ=પરાગનો ભંડાર

બોરીઈ=મટન

બીજાપ=બી બંધાવાનું સ્થળ

સૂક્ષ્મ બીજ=ત્રીણાં બીજ

પાઠ ૮૧ મો.

ફળ=ફલમાંથી થાય તે

પાકાં=પાકેલાં

અવેશ=દાખલ થવું તે

પોષવું=પોષણ કરવું

ગામડી=ગામડામાં થતી

માવજત=સંભાળ

ગરબટ રસ

ફળ માત્ર=તમામ ફળ

વિભાગ=વધારે ભાગ

વર્ગ=જાત

ચાંપાં=એક જાતનાં ફળ

જળવાય=સચવાય

પતી રહે=પુરૂં થઈ રહે

છડીએ=ખાડીએ

યોજના=ઘોડવણુ

પાઠ ૮૨ મો.

માફક=અનુકુળ

બીજાંકુર=બીજ માહેનો ફણુગો

છિદ્ર=કાણું

ફણુગો=અંકુર

ખારીક=ત્રીણો

વાટે=રસ્તે

[ભાગ

બીજપત્ર=એકદળ બીજનો મુખ્ય

એકદળ=જેમાં એ દાળ નથી તે

દ્વિદળ=જેમાં એ દાળ છે તે

સર્વ=કસ

શોષાર્ધ=ચૂસાઈ

[બને છે

રક્ષા=એક જાતનું બી તેની માળા

પાઠ ૮૩ મો.

સૃષ્ટિ=દુનિયા

આત્મા=જીવ

અકળાએલો=મુંઝાએલો

ધનપટા=ભારે ઘટા

આસવાટે=ધાસને રસ્તે

સંતાપ=દુઃખ

અંશો=ભાગો

ઓકિસજનન=પ્રાણરક્ષક વાયુ

કાર્યન=કાલસા જેવો પદાર્થ

સપાટી=ઉપલું પટ

છિદ્રો=કાણાં

પુષ્ટિ=મજબુતી

જઠર=ખોરાક પચાવનારી દ્વાયળી

તુકસાનકારક=તુકસાન કરનાર

નિરૂપયોગી=ઉપયોગ વગરનું

રેખા=લીટી

કણુ=દાણુ

પાઠ ૮૬ મો.

નમસ્કાર=નમવું તે

નયાં=એકલા

વિચિત્ર=નવાઈ જેવાં

પાણી પોમી=મહિ પાણી ઉતરી
જાય તેની

તેજહાર=ચળકતો, તેજવાળો

ચુંટી=તોડી

છાછર=થોડી ઉંડી ને બણી પહોળી
મસળે=ચોળે

ફાયદાકારક=ફાયદો કરનાર

જનગૃત=ઉંઘમાંથી જનગેલો

તાળે=થાક ઉડાડેલો [શક્તિ

પાત્રનશક્તિ=ખોરાક પચાવવાની

અરણ્યસ્તાન=અરણ્ય લોકોનો દેશ,

હિંદની પશ્ચિમે છે

છડીને=ખાંડીને

સોડમ=વાસ

કૌવત=ખળ

અનિમિત્તપણું=નિયમ વગર

કાળજી=ખત, ચીવટ

પાઠ ૮૫ મો

અમીરી=મોટો દરજ્જો

ચિહ્ન=નિશાન

ઉમદા=હિંચી જાતનાં

જાડું પાતળું=જેવું તેવું

સુખું પાખું=ઘી જોળ વગરનું

સણુ=એક જાતના છોડની છાંય

ચીન=હિંદની પૂર્વે દેસ છે

મીસર=હિંદની પશ્ચિમે દેશ છે

અમેરિકા=મોટો ખંડ છે.

પાસે=પડે

મેર=ખાણુ

છાંટ=ટપકાં

કપાસીઆ=કપાસનાં બી

રૂ=કપાસીઆ પરના તાર

ફાટ=ચીરા

છંડવાં=કપાસના છોડનાં ફળ

મૃગશર=એક નક્ષત્રનું નામ

નક્ષત્ર=સૂર્યના દેખાઈતા આકારી

માર્ગના ૨૭ ભાગમાંનો એક ભાગ

કાલાં=પાકીને ફાટેલાં છંડવાં

સંકેદી=ધોળાશ

ગાંધાય છે=ડરે છે, નફી થાય છે

પાઠ ૮૬ મો.

તેડયો=ખોલાબ્યો

ગુંગળાઈ=મુંઝાઈ [થળીઓ

ફેફસાં=હવામાંથી હમ લેવાની કા-

નિભાવવા=ટકાવવા

ગરમાવો=ગરમી, હંફ

સરકો જાય=ખસી જાય

ધાટ=આકાર

મછવો=હોડી [હાથલા

હલેસાં=ચાટવા, હોડી ચલાવવાના

સુકાન=દિશા બદલવાનું ચંત્ર

કણુકી=ઝીણી કણીઓ

કરોડ=ખરોડાનાં હાડકાં

પાઠ ૮૭ મો.

નાગ=ફેણુવાળો મોટો સાપ

તફાવત=ફેર

કાંચળી=સાપની ઉતારેલી ચામડી

સંકાચી=સાંકડી કરી

વિસ્તારી=લંબાવી

જડણું=ડાચું (ભાગ

તાળવું=મોંમાંનો ઉપલા જડખાનો

નિઓવાઈ=જખાઈ

ડંખ=ધા

પાસે=પડખે

પાદર=ભુકી

ફેણુ=માથાનો પહોળો ભાગ

ભયંકર=ભય ઉપજાવે તેવા

અજગર=એક જાતના મોટા સાપ

કચરધાણુ=ચુરેચુરા

પાઠ ૮૮ મો.

સાદું=ભપકાવગરનું

માંસાહારી=માંસ ખાનારાં

ડર=ખીક

જીવહિંસા=જીવ મારવા તે

અચખો=નવાઈ

ધાસ્તી=ડર, ખીક

દેખા દીધી=દેખાયા

ફાવ્યું=ગરબું

ગૂમ થવું=દેખાતું બંધ થવું

ગુંગવાટ=મુંઝવણ

ચેન=મઝા

ટકાવું=રહેવાતું

ભવ=જીંદગી

રમુજી=આનંદી

પાઠ ૮૯ મો.

પસારી=ફેલાવી

ટપકીઘર=ટપકીવાળી

વળામણનો=જીવંતનો (હાથીઓ)

ગોરાડુ=ગોરમટીવાળી, પિળાશ પડતી

માદા=ત્રી

ખરપડી=એક જાતનું શુવડું

પાલો=પાંદડાં

ખાઉધરાં=ખાતાં ધરાય નહિ તેવાં

ધાણુ વાળે છે=નાશ કરે છે

ફળે=ફળ આપે

મનોહર=મનને ખેંચે તેવી, સુંદર

લણુર્તા=પાકનાં ફુડાં કાપતાં

હીણુભાગી=કમનસીય

ભુખમરો=ભુખથી મરવું તે

ખાંડી=૨૦ મણુનો જાત્યો

જુડીજુડીને=સાવરણા મારી મારીને

ખાળી=ખટકાવી

પાઠ ૯૦ મો.

અગ્નિયુ=નહિ જાણીતું

સાફ=પુણ્ય

મૂળ કદ=પહેલાનું કદ

વિવિધ=જુદી જુદી

પાસાદાર=પાસાવાળી

તીણુ=ત્રીણુ

સાધારણુ=જાદે માલમ પડતા

ડંખ=ધા

ખુંબા=ખુંબ નીકળે તેમ ખેસતા

તપખિરીઓ=મજર જેવો

લાળ=ચીકણો રસ

તંદુરસ્ત=આરોગ્ય, સામતાજ

મચ્છરદાની=મચ્છર ખટકાવવાનું

ળિજાનું=પથારી (કપડું

કિવનીન=તાવની એક જાતની દવા

ખંધિઆર=વહેતું નહિ તે

ખાખોચીઆં=પાણીના નાના ખાડા

લીખો=નાનાં ઈંડાં

કેરોસીન=આસબેલ

અધોળ=૨૥ રૂ. ભાર

ફંધાઇ=ગુંગળાઈ

ઉછરી=ખોટાં થઈ

ડામર=કાળો ગંધાતો પ્રવાહી પદાર્થ

પાઠ ૯૧ મો.

શ્રીમંત=લક્ષ્મીવાળા, કુશીભાવાળા

રસાલો=માણુસો, વાહનો, વગેરે

દૈત્ય=રાક્ષસ

સૂંઢ=લાણુ વધેલું નાક

ભાવત=હાથાને હાંકનાર

લપેટી=ત્રીટી

શાપી=ચુસી

હડુડી=હડકા ધાર પાડવી તે

ટરવું=આંગળીનો છેવટનો ભાગ

પુન્ટ=મજબુત

અંબાડી=હાથીપર મૂકવાની માંડવા

જેવી બેઠક

શાંત=તોફાન નહિ કરનાર

ઠહાગરૂં=ઠહા પ્રમાણે કરનાર

સમજદાર=સમજણુવાળું

પાઠ દર મો.

અંખંધ=મળતાપણું

ઝાંખરાં=ઢાંટાવાળાં ડાંખાંડાળાં

ભોથાં=મૂળ સાથે ઉભેલાં ઝાંખ-

રાનાં કુંડાં

ઢાળ=ધુસ, મોટો ઉંદર

વનવાગલાં=વનમાં ઝાડ પર ઉઘે

માથે લટકતાં પક્ષી

મેલા=ઝાંખા

તલખ=ઠેકડો

ઝડપી=ઝડપ મારીને લઈ

સમજળ=મજબુત

ફાળ=ઠેકડો, ફલંગ

ગોંધ્યા=પૂર્યાં

ખપ=કામ

પલટાય છે=પલટાય છે

રંગબેદ=રંગમાં તફાવત

ધારકું=શ્રીમંતું

ચિત્ત=મન

લોભાવે છે=લલચાવે છે

પરિપકવ=ચારે તરફથી પાકેલું

હેતુ=મતલબ

ખાલે છે=ઉઘડે છે

પ્રકાશ=ઝાંખા ધોળા

ચકચકાત=ચળકાટવાળો

દર મો.

ગલી=તાની શેરી

ચોળના=જોડવાળું

નમુનો=પાટ

સહેળ=જરા

શંકું=તળું ગોળ ને ઉપર ટોચ

એવો નકકર આકાર

ધોરીનસ=મુખ્ય નાડી

ગરનાળાં=મોટી આંધેલી ગટરા

ધાતુ=શરીરમાંનું ચક્રિત આપનારું

ક્ષીણ થાય છે=ધસાય છે [તરવ

તાણું થાય છે=નવું થાય છે

અસ્વચ્છ=રવચ્છ નહિ તે

શિરા=અસ્વચ્છ લોહીની નસો

નાડી=શુદ્ધ લોહીની નસો

આસમાની=કાળી

રેંટમાળ-રેંટની માળા

રનાયુ=માંસના લોચા

નિરંતર=દૈનિક

પાઠ ૯૪ મા.

પાચનક્રિયા=ખોરાક પચાવવાની

ક્રિયા=ક્રિયા [ક્રિયા

સમારવો=સુધારવો

કાઠું=શરીરનું દૃઢ

પ્રજિ=મગજની

પેજ=સ્ટાર્ચ, લોટ

ચરખી=તેલ જેવો પદાર્થ

ક્ષાર=ખારો પદાર્થ

ધૂંક=મોંમાંની લાળ

વીધરીને=પીગળીને

સાહીચુસ=સાહી ચુસનાર

આંતરડાં=પેટમાંની લાંબી નળીઓ

સૂક્ષ્મ=ઝીણું

શેષ=આડી

મળ=ઝાડો

પાઠ ૯૫ મા.

નિરોગી=રોગ વગરના

ભિખારી=ભિખ માગીને ખાનાર

લાગલુંજ=તરતજ

મંદવાહક=જેમાં થઇને ગરમી ધીમે

ધીમે વહે તે

ફલેનલ=એક જાતનું કપડું

બદન=અંગ પર પહેરવાનું કપડું

શરદી=કંઠી

ધારતી=ખીક

મેળાપ=મળવું તે

મલમલ=એક જાતનું ઝીણું કપડું

અનુકુળ=માફક

જમાવ=એકઠું થવું તે

શીપણુ=ચૂસી લેવું તે

પાઠ ૯૬ મા.

ખંડ=લુગડાના કકડા

ખાદી=પાણીકોઈ

લોટવો=રૂંઠે કપાસીઆ જુદા પાડવા

જિન=લોટવાનો સંચો

લાટો=પાતળી ગરગડી જેવા ભાગ

દેશાવર=પરદેશ

હુડીને=સોટી મારીને

પીંજવું=રૂંઠાનો કચરો દૂર કરીને

તેને પોચું કરવું

પીંજણુ=પીંજવાનો સંચો

કામઠું=કમાન વાળેલું લાકડું

તાત=આમઠાનો તાર કે દારી
 તંમ=મજબુત
 પિંજરો=પીંજનાર
 ગાટીલો=તાતપર મારવાનો ધોકો
 કરતર=કચરો
 સાળ=વણવાનો સંચો
 ખરછટ=ખરખચડું
 રેંટીઓ=કાંતવાનો સંચો
 લાગ=તક, દાવ
 પોલાદ=ખરૂં લોહું, ગજવેલ

પાઠ ૬૭ મો.

મુસ્ત=આળસુ
 સહીસલામત=ક્ષેમકુશળ
 નિરાતે=શાંતિથી
 કોસેટો=તારની કોકડી
 કાચું રેશમ=કારીગરી કર્યા વગ-
 રતું રેશમ

ધરાન=હિંદની પશ્ચિમે મોટા દેશ છે
 જાતે=પોતે
 તક=લાગ
 તરેહવાર=જાતજાતના
 સહેલાઇથી=મુશ્કેલી વગર
 કસબ=ધાતુના તાર

પાઠ ૬૮ મો.

છારી=પડ
 લીલ=એક જાતની વનસ્પતિ
 ઉઝરડી=ઉખેડી
 તાજી=નવી
 રસી=ચિકણો રસ
 આસણી=ખાંડને ઉઘાળીને થટ
 બનાવવી તે
 ઉજળી=ધોળી
 આયાત=પરદેશથી આવવું તે
 બીટ=એ નામના કંદ યાવ છે
 છેદે છે=કાપ મૂકે છે

કવિતાના અર્થ.

પાઠ ૭ મો.

આજ=ચાલતો દિવસ

કાલ=આવતો દિવસ

મુખ=મોઢું

વેર્ષા=છુટાં છુટાં નાખ્યાં

નસીબ=દૈવ

ગુલાબકિરાં=ગુલાબનાં

નીયાનમી=વાંકાવળી

અયારે=હમણાજ

ગુસ્સે થઈ=ક્રોધે ભરાઈ

વપત=દુઃખ

વણુતોલે=માપ ન થાય તેટલું

સલીને=વીસરીને

ભુકું=ખરાબ

માફ=ક્ષમા

અન્યાય=ગેરઈ-સાફ

મટવાને=મોછો થવાને

મટવાને=ગંધ થવાને

બુસ્સો=ક્રોધ

વદનું=ક્રોધમાં કડવાસાબદો કહેવા ને

ધીરીને=નામે આપીને

આળસુ=મજત

પાખી=સિવાય

સદગુણનાં=સારા ગુણનાં

પામો=મેળવી શકો

ગુસ્સો=ક્રોધ

અટપટી=ગુંચવણુ ભરેલી

માળો=અપસાબદો

માલે=આનંદથી રહે

અટપટી=મુંઝવણુ

નસીબે હસતે મોઢે આપણા માર્ગમાં ગુલાબનાં ફૂલ વેર્ષા (સારા કાર્યો કરવાની પુઝળ તક આપી તે તકરૂપી ગુલાબનાં ફૂલ) તે નીચા નમીને કયારે વીણુશું? હે ભાઈ આજને આજ હમણાજ ૧ (તકનો નમ્ર બની ઉપયોગ કરવો તે રૂપી ફૂલ વીણવાં.)

પણ તે (નસીબ) કોધે બરાબને બોલે કે તને માપ ન થાય તેટલું દુઃખ પડશે તો પછી ક્યારે દીલગીર થવું? હે બાઈ કાલે, કાલે, કાલે. ૨ (મતલબ કે દુઃખમાં દીલગીર થવું નહિ.)

કાંઈએ બૂલીને આપણું ખરાબ ક્યું? વળી આવીને આપણને દુઃખ પણ દીધું તેને ક્યારે ક્ષમા કરીશું? હે બાઈ આજને આજ હમણાજ. ૩

ગેરઈ-સાફ થતો હોય તે બંધ કરવાને. ને મનમાંથી કોધ ઓછો કરવાને જો વઢવું હોય તો ક્યારે વઢવું? હે બાઈ કાલે. કાલે, કાલે. ૪

કાંઈ માણસે ધન આપીને આપણી આબરૂ રાખી હોય તે માણસ ધન વિના દુઃખી થતો હોય તો તેનું ધન ક્યારે પાછું દેવું? હે બાઈ આજ. ૫

આપણે નામે આપેલાં નાણાં આપે નહિ ને ઉઘડું આપણું વાંકું બોલી સામું પણ ન જુએ તો તેના પર ફરિયાદી ક્યારે કરવી? હે બાઈ કાલે. ૬

સારા ગુણનાં ધણાં કામો કરવાં હોય પણ કાંમકાજમાં વખત મેળવી ન શકે તો પછી તેને ક્યારે કરવાં? હે ભાગ્ય આજ! ૭

કોધ, અપશબ્દો, ચિંતા, મુંઝવણ ને પોતાની મેળે આવતી ગુંચવણ બરેલી વાતો તે બધું મનમાં જઈને ક્યારે આનંદથી રહે? હે બાઈ કાલે. (મતલબ કે તેમને મનમાં આવવા દેવાં નહિ.) ૮

પાઠ ૧૬ મો.

ધ્રુવજીના પિતા=ઉત્તાનપાદ રાજા	દેખી કરી=મેઈ
નિસાસા=દુઃખ કે દીલગીરીમાં ઉ-	વિમાસે=વિચારે
ડેથી શાસક કાઢવો તે	પૃથ્વીકરો=પૃથ્વીનો

રાય=રાજા

નરપતિ=રાજા

સણા=સાંભળો

પૃથ્વીપતિ=પૃથ્વીનો ધણી

દેડે=મનમાં

શાને=શા માટે

ધરૌ=રાખો

ઉદર=પેટ

માગ્યા=માગ્યા પ્રમાણેના

ભક્તિરૂપ=બ્રક્તિ કરતા હો તેવો

વેશ=પોષાકનો દેખાવ

લીલા=આનંદ, વૈભવ

સોય=મનને ગમે તેમ

સધીર=ધીરજ આપનારાં

નયણે=આંખે

અતિ નીર=ધણાં આંસુ

વહે=ખોલે

રહે=મનમાં

મૂઠમતિ=મૂર્ખાઈવાળી બુદ્ધિ

પરવરી=નીકળી, ચાલી

મંદમતિ=થોડી બુદ્ધિવાળી

દુભવ્યા=દુઃખી કર્યો

સાધ=સાધુ પુરુષ

સુખભોગ=સુખ ને વૈભવ

પરદર્યા=તન્યા

નિશ્વાસ=દુઃખમાં ઉડેથી જે શ્વાસ

કાઢવા તે

ભર્યા=નાખ્યા

ગૂઢ=ધાડું

વિકરાળ=ગિહામણું

તાંહાં=ત્યાં

રવિકિરણુ=સૂર્યનો તાપ

સહેશે=ખમશે

સંચર્યુ=ગયું

ભરું=નાખું

નીરખું=નિહિ

અજસુત=બ્રહ્માના પુત્ર, નારદ

જૂપત ભણી=રાજા તરફ

અવાસ=રહેઠાણ, મહેલ

ચરણે ચાંપી=પગ મુકી

નીરખે=જુએ

સફળ હવો=સફળ થયો, પાર પડ્યો

તારણહાર=તારનાર

× ઉત્તાનપદ રાજના મિસાસા જોધને નારદઋષિ મનમાં વિચારે છે. ઋષિ નારદ રાજને કહે છે, તું પૃથ્વીનો રાજ છે; હે રાજન ! તને શું દુઃખ છે ? નારદ કહે છે, હે રાજા ! સંભજો, તું પૃથ્વીનો ધણી રાજ છે, તને એવડું શું દુઃખ છે કે જેથી તારા દેવામાં શ્વાસ માતો નથી ?

એવડું દુઃખ શા માટે રાખો છો ? પ્રજાનું પાલન પોપણ કરો તમારા દેશમાં માગ્યા પ્રમાણેના વરસાદ પડે છે. તમારા પોશાકનો કેખાવ ભક્તિ કરતા હો તેવો છે. મનને ગમે તેમ રાજવૈભવ જોગવો. તમને તે કાંઈ દુઃખ હોય ? નારદ ઋષિએ એવાં ધારજ આપનારાં વચન કહ્યાં તોપણ રાજની આંખમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. ૧-૨.

× પ્રાચીન સમયમાં ઉત્તાનપાદ નામે પ્રસિદ્ધ રાજ હતો. તેને જે રાણીઓ હતી. તેમાંની એક રાજની માનીતી ને બીજી અણ માનીતી હતી. બંનેને અદેક પુત્ર હતો. અણમાનીતીના પુત્રનું નામ ધ્રુવ હતું. એક દિવસ રાજ કચેરી ભરીને બેઠો હતો. માનીતી રાણી પાસે હતી ને તેનો પુત્ર રાજના ખોળામાં રમતો હતો તે દરમિયાન ધ્રુવજી તે કચેરીમાં ગયા. તેની ઈચ્છા રાજના ખોળામાં બેસવાની થઈ તેથી તે જોવો બેસવા જતો હતો તેવોજ તેની આરમાન માએ અટકાવ્યો ને કહ્યું કે તું અભાગણીનો પુત્ર છે. તેથી રાજના ખોળામાં બેસવાનો તારો હક નથી. તારો આ દેહ પાડી નાખ ને ફરીથી મારે પેટ જન્મ લે, તો તને ખોળામાં બેસવાનું મળશે. આરમાન માના આ શબ્દોથી ધ્રુવજીને બહુ ખાટું લાગ્યું. ને તે પોતાની માની રાજ લઈ વનમાં તપ કરવા ચાલ્યા ગયા. તેની ઉંમર પાંચ વરસની હતી ધ્રુવજીના ગયા પછી રાજને બહુ ખેદ થયો તેથી તે બહુ દિવસો રહેતો તે દરમિયાન નારદ ઋષિ આવ્યા છે, તે તેને પૂછે છે તે વખતની આ કવિતા છે.

રાજા બોલ્યો, હે ઋષિ! સાંભળો મારા મનમાં ધણું દુઃખ છે હે દયાળુ! તમે માફ તે દુઃખ મટાડો. મારો બાળક વનમાં ચાલ્યો ગયો. મેં ધણી મૂર્ખાઈવાળી બુદ્ધિ કરી, જેથી બાળક વનમાં ગયો. એવો મેં ગુનો કર્યો ને થોડી બુદ્ધિવાળા મેં સાધુ પુરુષને દુઃખી કર્યો. ૩-૪.

ધ્રુવજીએ સુખ ને બધા વૈભવ તજી દીધા, તેથી હું નિસાસા નાખું છું. ધાંતુંને બિહામણું વન હશે ત્યાં મારો બાળક એકલો કેમ રહેશે? જે મોટું ધણું નાણુક છે તે સૂર્યનો તાપ કેમ ખમશે? માફ બધું સુખ ધ્રુવની સાથે ગયું તેથી હું નિસાસા નાખું છું. ૫-૬.

હે દયાળુ! તમે માફ તે દુઃખ મટાડો. હું ફરીથી એકવાર મારી આંખે મારા બાળકને જોઈ. રાજાનાં એવા વચન સાંભળી નારદજી રાજા તરફ બોલ્યા. હે રાજા! તારા અવતારને ધન્ય છે કેમકે તારા કુળમાં ધ્રુવનો અવતાર થયો. જે માતાને પેટ ધ્રુવનો જન્મ થયો તે માતાને ધન્ય છે. હે રાજા! તારે ભાંધુવ જન્મ્યો તેથી તને ધન્ય છે. ૭-૮

ધ્રુવનો જન્મ થયો તે નગરને અને તે મહેલને ધન્ય છે. જે માણસો ધ્રુવની પાસે છે તેને પણ ધન્ય છે. જે ભૂમિપર પણ મુકીને ધ્રુવ ચાલે છે તે ભૂમિને પણ ધન્ય છે. જે પખી ને જે વન રાત દહાડો ધ્રુવનું શરીર જુએ છે તેને પણ ધન્ય છે. હે રાજા! તારી જીંદગી સફળ થઈ કેમકે તારે ત્યાં ૭૧ પેઢીના તારનારનો જન્મ થયો. + ૯-૧૦.

+ એટલું કહીને નારદ ઋષિ ચાલ્યા ગયા. ધ્રુવજી વનમાં ગયા હતા ત્યાં તેણે જ માસ સખત તપ કર્યું તેથી વિષ્ણુ પ્રસન્ન થયા ને ધ્રુવજીને ઇચ્છિત વરદાન આપ્યું પછી ધ્રુવજી પોતાના પિતાને ત્યાં પાછા આવ્યા. અપર માતાને પ્રથમ પત્ર લાગ્યા. રાજા વગેરે સૌ ધણા રાજી થયાં. ધ્રુવજીએ ૩૬૦૦૦ વર્ષ સન્નિધિ કર્યું ને છેલ્લે ધ્રુવના તારારૂપી અથળ પદ્મીને પામ્યા.

પાઠ ૨૪ મો.

સુવાક્યથી=સારાં વચનથી
 વાધે=વધે
 કુવાક્યથી=નકારાં વચનથી
 લાધે=થાય
 કશે એક=કાંઈક
 ત્રિવેક=સારા નરસાની સમજ
 ચાર=મિત્ર, બાઈ
 ઉચાર=મોલ
 તોલે=રાખે
 છુરાઈ=નકારાપણું
 અમૂલ્ય=કિંમત ન કરી શકાય તેવું

થુકથું=મોંમાંથી ફેંકેલું
 વિમાસશે=પસ્તાશે
 હાણી=નુકસાન
 જરા તણે છેદ=જરાનો બા
 મુઝે=જડે
 રૂઝે=મટે
 તોપ=મોટા ગોળા ફેંકનારી બારે બંદૂક
 હડાકા=સપાટાખંધ, એકદમ
 વદો=મોલો
 વણુસે=મળડે
 બાર તોલ=માન આગર

સારાં વચનથી હમેશા પ્રીતિ વધે છે. નકારાં વચનથી હંમેશાં કષ્ટઓ થાય છે. અરે! કાંઈક ત્રિવેક લાવીને હે બાઈ વિચારીને વચન બોલ. ૧

સારાં વચનથી આખું જગત વખાણે છે. નકારાં વચનથી માણસો આગર જાણતા નથી. પ્રાણી જીવથીજ પડતી સ્થિતિમાં કે ચડતી સ્થિતિમાં આવે છે માટે હે બાઈ • ૨

જુઓ, દૈવત પોપટને પોતાને ઘેર રાખે છે. ને છુડ પોતાના માળામાં પણ સૂએથી સુઈ શકતું નથી. એ બોલવાનુંજ કારણ જાણીને હે બાઈ • ૩

સગો બાઈ પણ જો સારી જીભ હશે તોજ લલાઈ રાખશે. નકારી જીભ હશે તો લોહા નકાઈ બોલશે. પગી ભણે તે ગરીબ હોય, રાજકુમાર હોય કે રાજાની રાણી હોય. માટે હે બાઈ. ૪

સારાં વચન બોલનારી દૂર, દહી, ઘી વગેરે આપણે ને કિંમત કરી ન શકાય તેવી પરંતુ જરા કિંમત છે. પરંતુ નકારાં વચન બોલનારી કાંઈ પગી પાણી પણ નહિ પાય. માટે હે બાઈ • ૫

હે માણસા તેં મોટેથી વચન મૂક્યું તે થુંકેલું તે પાછું ગળાશે નહિ. (જેમ થુંકેલું પાછું ગળાતું નથી તેમ કાઢેલું વચન પાછું લઈ લેવાતું નથી.) ને તેનાથી એવું નુકસાન થશે કે તમે પસ્તાશોજ. માટે હે ભાઈ • ૬

જરાના ધાતો ઉપાય જડે છે; પરંતુ નકારાં વચનનો ધા કઢી મટતો નથી. (નકારાં વચનનો ધા મનમાં લાગે છે.) જેમ કાચની કાઢી કાણી મટતી નથી તેમ. માટે હે ભાઈ • ૭

સારો કે નકારો તોપનો અવાજ હવામાં સપાટાખંધ જતો હોય; કહો, તેને તમારાથી કેમ ખેંચી ચકાય? માટે હે ભાઈ • ૮

દલપતરામ કવિ કહે છે, કે વિચારીને વાણી બોલો તો કાષ્ઠ દિવસ તમારું કામ બગડે નહિ ને સારા માણસો તમારો બાર તોલ રાખે (તમને માનવ્યાપે.)

પાઠ ૨૭ મો સુખદુઃખ મનમાં ન લાવવા વિષે.

મટ=શરીરરૂપી ઘડો

રઘુનાથ=રઘુકુળના સુખી, રામચં-

દ્રજ, પરમેશ્વર

+નળ=નૈષધ દેશનો રાજા

+નળરાજા રૂપાળો, ગુણવાન ને બહાદુર હતો. તેણે બહુ સારા ન્યાયથી ઉત્તમ પ્રકારે રાજ્ય ચલાવ્યું. પરંતુ તે તેના નાના ભાઈ પુષ્કર સાથે જીગાર રમ્યો તેમાં રાજપાટ વગેરે સધળું હારી ગયો. પુષ્કરના હુકમથી તેને તથા તેની વહાલી પત્ની દમયંતીને અકેક વસ્ત્રે વનમાં જવું પડ્યું ત્રણ ત્રણ દિવસના બનેને ઉપવાસ થયા ને ઘણા દુઃખી થયા. પછી જમીનપરના પંખીને પકડવાને નળ રાજાએ પોતાનું વસ્ત્ર તેનાપર ફેંક્યું પંખીએ વસ્ત્ર લઈને છીડી ગયા આથી બનેને અધું અધું લુગડું પહેરવું પડ્યું ને ઘણી હેરાનગતિ વેઠવી પડી. દમયંતીને છાડીને નળ ચાલ્યો ગયો. એકલી દમયંતીને માથે બહુ દુઃખ પડ્યું નળ પણ સર્પદંશથી કુબડો થઈ ગયો પરંતુ છેવટે બંને મળ્યા. નળ પાછો રૂપાળો થયો ને ગએલું રાજ્ય પણ પાછું મળ્યું.

ભમ્યા=રખડ્યા

અર્ધે વસ્ત્રે=અર્ધે લુગડે

ખંધવા=ભાઇ

નયણે=આંખે

છેલ્લું ગયાં=કપાઈ ગયાં

લંકા=રાવણની રાજધાની, સિલોન

હરિચંદ્ર=અયોધ્યાનો રાજા

સતવાદીઓ=સાચું બોલનારો

વિપત્તિ=દુઃખ

સમયાં=સંભાર્યાં

બીડ=દુઃખ, સંકટ

અંતરગમી=મનની વાત બહુનાર,
પરમેશ્વર

ભાવટ=આપદા, દુઃખ

બૂધર=પૃથ્વીને ધારણ કરનાર, પ-
રમેશ્વર

સુખદુઃખ મનમાં લાવવાં નહિ; કેમકે તે શરીરરૂપી ધડા સાથે
ધડેલાં છે. પરમેશ્વરનાં ધડેલાં તે કાંઈનાં મટાડ્યાં મટે નહિ માટે
સુખદુઃખ મનમાં લાવવાં નહિ. ૧

નળરાજા જેવો કોઈ પુરુષ થયો નથી જેને દમયંતી જેવી
રાણી હતી. તેઓ પણ અમ ને પાણી ન મળે તેવા વનમાં અર્ધે
લુગડે રખડ્યા. માટે સુખ દુઃખ • ૨

પાંચ પાંડવ જેવા ભાઈઓ, જેને દ્રૌપદી રાણી હતી તેમને
પણ બાર વરસ વનમાં રહેવું પડ્યું ને આંખમાં ઊંધ પણ આણી
નહિ. માટે સુખ દુઃખ. ૩.

+પાંડવો ઇંદ્રપ્રસ્થ-હાલનું દિલ્હી-માં રાજ્ય કરતા હતા. તે
કૌરવો સાથે જુગદું રમ્યા. તેમાં રાજપાટ હારી ગયા દ્રૌપદી પર
ધણો જીત્યો થયો છેવટ પાંડવોને બાર વરસ વનમાં જવું પડ્યું.
વનવાસ ભોગવ્યા પછી કૌરવો સાથે પાંડવોને મોટું યુદ્ધ થયું. તે
યુદ્ધમાં પાંડવો જીત્યા ને કૌરવોનો નાશ થયો. તે યુદ્ધ મહાભારતનું
યુદ્ધ કહેવાય છે.

સીતા જેની કાઈ સતી થઈ નથી. જેના રામચંદ્રજી સ્વામી હતા. તેને રાવણુ છાનોમાનો લપ્ત ગયો. સતી સીતાને બધું દુઃખ ભોગવવું પડ્યું. સુખદુઃખ. ૪૦

રાવણુ જેવો રાજા, વળી, મદોદરી જેને રાણી તેનાં પશુ દસ માર્યાં કપાઈ ગયાં ને આખી લંકા લુટાઈ ગઈ. સુખદુઃખ ૫.

નરામ ને સીતા ગોદાવરીને કઠિ પંચવટીમાં ઝુંપડી બાંધીને રહ્યાં હતાં. ત્યાંથી રાવણુ બાવાને વેશે સીતાજીને ઉપાડી ગયો. ને પોતાની રાજધાની લંકામાં લપ્ત ગયો. સીતાજીને બગીચામાં આસો-પાલવના ઝાડ નીચે છ માસ રહેવું પડ્યું. રાવણુ સીતાજીને બધાં પળવ્યાં પણ તેમણે રામનું નામ મૂક્યું નહિ, છેવટે હતુમાનજી સીતાજીની શોધ કરી આવ્યા. તેથી રામજીએ લંકાપર ચઢાઈ કરી રાવણુને માર્યો ને સીતાજીને છોડાવ્યાં.

સંકાંતો રાજા રાવણુ બહોળા બળીઓ હતો. તે સંકરનો ભક્ત હતો. સંકરે તેને દશ મસ્તક આપ્યાં હતાં ને નરવાનર સિવાય બીજા કાંઈથી મરે નહિ તેવું વરદાન આપ્યું હતું. પવન, પાણી, વરાળ વગેરે શક્તિઓ રાવણુને વશ હતી એવો તે પ્રતાપી હતો તેનો પુત્ર મેધનાદ હતો તેણે ઇંદ્રને પણ હરાવ્યો હતો. તેનો ભાઈ કુંભકર્ણ મોટા પહાડ જેવડો હતો. આમ ભારે સત્તા તથા વૈભવવાળો હતો પરંતુ પાછળથી અહંકારી ને અનીતિવાળો થતાં રામજીના હાથે તેનો નાશ થયો. ને તેની સોનાની લંકા વાંદરાઓએ લુટી.

નહરિશ્વંર રાજ સાચું બોલનારો હતો. તેને તારામતી જેવી ગુણવાન પત્ની હતી તેને પણ બહુ દુઃખ પડ્યાં ને નીચને ઘેર પાણી ભરવું પડ્યું. સુખદુઃખ ૬.

એ વિચારી પ્રભુને બળે તે જરૂર મદદ કરશે. બુઝ્યો. આગળના વખતમાં ધણી મદદ કરી છે તેમ કરવાથીજ ધારેલી મતલબ પાર પડશે. સુખદુઃખ ૭.

સર્વ કાષ્ટ તે જ્યારે દુઃખ પડ્યું છે ત્યારે તેમણે મનની વાત

નહરિશ્વંર અયોધ્યાની રાજા હતો. તે સત્યવાદો હતો તેની કસોટી કરવા વિશ્વામિત્ર ઋષિ એકવાર તેની પાસે ગયા. રાજાએ વચન માગવા કહ્યું. વિશ્વામિત્રે તેનું આશ્રુ રાજ્ય માગ્યું. ને હરિશ્વંરને પોતાને આપેલા રાજ્યમાંથી તુરત ચાલીજવા હુકમ કર્યો. હરિશ્વંર, તેની રાણી ને કુંવર રોહિત ચાલી નીકળ્યાં. રસ્તામાં ઋષિ પાછા પછવાડે જઈ મળ્યા ને પોતાની અગાઉની લેણી રહેલી દક્ષિણા માગી. હરિશ્વંર પાસે કંઈ નહતું તેથી ૧ માસની મુદત માગી. મુદત થયો પાછા વિશ્વામિત્ર આવ્યા. રાજા પાસે કંઈ નહોતું માટે જાતે વેચાઈને દક્ષિણા આપવાનો વિચાર કર્યો. તારામતી દાસી તરીકે વેચાઈ હરિશ્વંર ચંડાળને ત્યાં દાસ તરીકે વેચાયો. ત્યાં તેને મુઠ્ઠા પરનો કર ઉધરાવવા રાખ્યો. આટલા બધા દુઃખમાં પણ તે ડગ્યો નહિ. અધુરામાં પુરું કુંવરને સાપ કરડ્યો ને તે મરી ગયો. તેને બાળવાને કર આપવા જેટલું પણ રાણી પાસે નહતું. તેથી હરિશ્વંર તેમ કરવા તૈયાર થયો. તે જોઈ દેવો પ્રસન્ન થયા. ને તેનાં દુઃખ કાપી નાખ્યાં કુંવર જીવતો થયો ને ગયેલું રાજ્ય પાછું મળ્યું.

જાણનાર પ્રભુને જાણ્યા છે. ને નરસિંહ મહેતાના સ્તામી પરમેશ્વરે તેમની જાળગ આપી છે. સુખદુઃખ

પાઠ ૨૯ મો. ૫૨મો.

સરિતા=નદી
નાર=પાણી
સિંધુ=હરીઓ
તપ્તિ=સંતોષ
ગમે=વાય

જગદીશ=પરમેશ્વર
શત્રુ=મોઝ વ્યાજળી
છત્રુ=પાસે હોય તે
કરુણા=મહેરખાની

ધણી નદીઓનું પાણી હરીઓમાં જાય છે તોપણ કોઈ દિવસ તેનું પેટ પૂરેપૂરું ભરાતું નથી, તેમ લોભીને ગમે તેટલું ધન મળે તો પણ તેને સંતોષ થતો નથી. પાંચ મળે છે એટલે દશની આશા મનમાં થાય છે, એમ તેની આશાનો અંત આવતો નથી. પરિણામે પ્રભુએ કૃપા કરીને આપ્યું હોય છે તે પણ લોભી માણસો લોભમાં ને લોભમાં પાસે હોય તેપણ ગુમાવે છે.

પાઠ ૩૦ મો. સ્વદેશપ્રીતિ.

સ્વદેશ પ્રીતિ=પોતાના દેશપર હેત
ભારતભૂમિ=ભરતખંડ, હિંદુસ્તાન

વિષે=માં
મુગ્ધ=સમજાણુ વગરનો મૂખ

નરસિંહ મહેતા જુનાગઢના નાગર હતા. તે વિજયના ભક્ત હતા. કહેવાય કે તેને વચ પ્રભુ હતા. તેથી સ્મરણ માત્રમાં તેની પાસે હાજર થતા. તેની પુત્રીના સીમંત પ્રસંગે, તેના પુત્રના વિવાહ પ્રસંગે, તેના આપના આદ વખતે, ને મંડળિક કરવા ધારેલી હારની પરીક્ષા વખતે પ્રભુએ જાતે પત્રારી તેને મદદ કરેલી હતી. નરસિંહ મહેતા વિજયના ભક્ત હતા તેમણે ધણી કવિતા ગાતાવી છે તે વેરધેર ગાતામ છે.

કાઝ=લાગણી

શુષ્ક=સુકું

વજ્ર=કઠણુ પત્થર

લેવું/દેવું=સંબંધ

વૈભવી=વૈભવવાળો

રાજની=રાજવાળો

સ્વદેશી=પોતાના દેશપર પ્રેમ રા-

ખનારો

પાળે=પોષણ કરે

લેખે=ગણે

લોકકલ્યાણુ=લોકોનું બહુ

વડો=મોટો

વિદ્તા=વિદ્વાનપણું

દેશદાત્રે=દેશની લાગણીથી

પાઈ જો=પાઈ પણુ

લોકલાજો=લોકની શરમથી

સ્વદેશાભિમાની=પોતાના દેશનું

અભિમાન ધરીને કરેલાં

વૃથા=નકામે

વિદેશે=પરદેશમાં

વિયોગી=જુદા પડેલાં

ભાવે=હેતથી

ભરત+ રાજની સારી ભૂમિમાં હંમેશાં રહેતો એવો કાચ બિ-
આરો હશે કે જો “મારો દેશ સારો છે, મારી ભૂમિ સારી છે
ને એજ મને હંમેશાં મારા જીવથી પણ વહાલી છે,” એમ કહેતો
ન હોય ! ૧.

ભૂમિને બારે મારતો કાંઈ સુખ હશે જેને દેશની જરાપણુ
લાગણી નહિ હોય, કેમ જાણે કંઈ સંબંધ ન હોય તેમ તેનું મન
હંમેશાં વજ્ર જેવું કઠણુ ને સુકુ રહેશે. (ભૂમિ આપણી માતા છે,
તેનાપર આપણે રહીએ છીએ. તેજ આપણને ખોરાક, પાણી, વસ્ત્ર
વગેરે આપે છે એવો તેની સાથે આપણો સંબંધ છે. હવે તે ભૂમિ
માટે કંઈ લાગણી ન રાખવામાં આવે ને મન જરાપણુ પીમળે નહિ
તો આપણે મુજી કહેવાઈએ તેમાં શું ખોટું !) ૨

+દુષ્યંત ને શકુન્તલાનો પુત્ર ભરત, તેણે તાજે કરેલો મુલક તે
ભરતખંડ ને તેનું કુળ તે ભરતકુળ.

તે (મુજી) કદાપિ ખડુ પૈસાવાળો, મોટા વૈભવવાળો, રાજવાળો ને રૂપાળો હશે તોપણ તેને વિવેકી માણસો વખાણશે નહિ. કેમકે તેતો કાગડ ને કીડાની પેઠે પોતાનુંજ પેટ ભરે છે. (૩)

જે દેશમાં વસનારાંનાં દુઃખો મટાડે, હજારો માણસોને દર્મશા પાળે, વળી લોકના કલ્યાણમાં પોતે લાભ માને; તેજ મોટો સ્વદેશી. તેને પુરા હેતથી જાણુ ન જુઓ? (૪)

જેણે પોતાની વિદ્યા દેશની લાગણીથી વાપરી નથી, (વિદ્યાનો ઉપયોગ દેશના બહા માટે કર્યો નથી જેણે લોકોની શરમથી પણ ઓક પાછ સરખી વાપરી નથી, (પોતાની મેળે તો કંઈ ન કરે પણ દેશના લોકોની શરમથી કંઈક કરે છે પણ આતો તેમ પણ કરતો નથી) ને જેણે સ્વદેશાભિમાની કામ કર્યાં નથી; તેણે પોતાની જાંઘણી શોકટ યુમાવી. કહો, તેણે શી કમાણી કરી? (૫)

ધણી વખત પરદેશમાં કાઢીને જે પોતાના દેશમાં પાછો જાય તે ધણો નસીબદાર ગણાય. છુટાં પડેલાં સર્ગાં ને જૂમિને હેતથી મળીને કયો, હેતનાં આંસુ ઢાને ન આવે? (૬)

પાઠ ૪૬ મો. નરસિંહ મહેતાની ઉના ગામમાં પધરામણી.

શ્રીરંગ મહેતા=કુંવરચાઇનો સસરા

કોતું=સડી ગએલું

ભાવે=હેતથી

જાજ=જાપરાપરનું ધાસ

આત=આઈ

સામગ્રી=સામાન

દોદશ=બંને બાજુ

જુઓ=એકબીજાનું જીવડું

વશેક=ધણીજ

વસમો=અધરો

નામ નહિ=મુદ્દલ નહિ

હુઆ=થયા

કુંવરચાઇ=નરસિંહ મહેતાની દીકરી

વેળણુવ=વિષણુને માનનારો

દીઠે=જેથે

દીઠા=જેથા

સાય=સાથેનું મંડળ

કુટડો=રૂપાળો	કોતક=મઝાક
તુકડો=પ્રસન્ન થએલો	ટોળ=મશ્કરી
જમાઇ=એક જાતનું જીવકું	નણદી=વરની બેન
ચંગ=કાંસા જોડ	મરમે=બેદમા
રંગરહેશે=રાહ વાહ કહેવાશે	ફજેત=એ આગરૂ
તાળ=હાથમાં પકડીને વગાડવાનાં	પેદી=ગા પદાદનો કમ
પટકે=લુગડાને કકડે (વાજાંત્ર)	નખાપાં=ખાપ વગરનાં
છાખ=મામેરાની ચીજો મૂકવાનું કામ	મચ્છર=તોર, ઝેર
ઉધાગે=ખામી, ખાકી	ખડખડો=લવારો કરો
તુલસીદળ=તુલસીનું પાંદડું	લખેશરી=લક્ષ્મીવિપતિ
વેરાગી=સાધુ	મેર=મેરુ પર્વત

નરસિંહ મહેતો આવ્યા એવા ખખર સાંભળીને શ્રીરંગ મહેતો દોડીને મળવા આવ્યા. અને વેવાઈ હેતથી મળ્યા, જમાઇ મળ્યો, જમાઈનો ભાઈ મળ્યો ને બધા નાગરની મંડળી મળી. (૧) બધા કપટથી મળીને પાછા ખસે છે ને નરસિંહ મહેતાનો સામાન જોઈને હસે છે. જ્યાં ઘણાજ મચ્છર ને ઝાઝા ચાંચડ હતા એવું ઘર ઉતરવાને માટે આપ્યું (૨) તે ઘરનું છાજ સડી ગયેલું હતું ને વળીઓ જુની હતી. ઉપરાંત તે ઘરની ભીતો અને ખાજુ એવડ વળી ગઇ હતી. (નખી ગઇ હતી) (૩) જ્યાં ઝાઝા માકણ ને ઝાઝા જુઆ હતા ત્યાં નરસિંહ મહેતાના ઉતારા થયા. વેવાઇ ઉતારો આપીને ગયા પછી મશ્કરી કરનાર નાગરી નાત બોલવા લાગી. (૪)

કુંવર વડુનો ખાપ વેળ્યવ છે ચાલો, તેનાં ફર્શન કરીને આપણાં પાપ બોલ્યો. મહેતાને જોતા માટે ખુશી થી સુંઠરીઓ ઘેર

ધેરથી નીકળી. (૫) મન વગર મહેતાને નમે છે અને બોલે છે, કે તમે આવ્યા તે સારું થયું. સુંદરીઓ મહિમાંદે કહે છે કે મહેતાને જોયા તો જાણે પરમેશ્વરને જોયા. (૬) જુઓ, તેની મંડળી કેવી રૂપાળી છે એનાપર પરમેશ્વર પ્રસન્ન થએલો છે. હવે કુંવર વહનું દુઃખ લાંબું એમ બોલીને મોડું મરડે છે. (૭) મહેતાજીના બળદ તો જુઓ, તેની આજુબાજુ બગાઇઓ ઘણી ગણગણાટ કરે છે; મંડપમાં ચંગ વગાડશે એટલે નાગરી નાતમાં વાહવાહ કહેવાશે. (૮)

આ વળગાડેલી ગાંડડી ટીંગાય છે. તે લૂગડાના કકડામાં તાળનાં જોડાં બાંધેલાં છે. પેલો તુળસીના લાકડાનો ભારો છે હવે મામેરામાં શું બાકી રહ્યું? (૯) જાગમાં તુળસીનું પાંદડું મૂકશે ને પોતે ઉભો ઉભો શંખ વગાડશે. પછી સાધુડો હરિના ગુણ ગાશે એટલે મોસાળું પૂરું થઇ રહેશે. (૧૦) એમ નાગરની નાત મજાક કરે છે ને મસ્કરી કરીને પાછી કરે છે. કુંવરબાઈને ખબર પડી કે પિતાજી મોસાળું લઈને આવ્યા છે. (૧૧) પિતાને મળવાને કુંવરબાઈ ઉતાવળી ચાલી તે જોઈને તેની નણદ બેઠમાં હસીને બોલી, બાપ દીકરીનું આ કેતું હેતા શામાટે અમને ફજેત કરવાઆવ્યો? (૧૨)

પોતાની સાત પેઢીનું નામ સરમાલ્યું. સાથે સાધુડાનું શું કામ હતું? એકલાં શું મળવા આવ્યાં? એવા બાપ કરતાં નબાપાં સારાં. (૧૩) એવું કહેણ વચન સાંભળીને કુંવરબાઈ પાછી વળીને બોલી, નણદી, આટલું બધું એર શું? બાઈ, પછવાડેથી શામાટે ભવારો કરો છો? (૧૪) જેનો પિતા સુખી હશે તે પુત્રીને ઘણો લાભ છે. કાંઈનો પિતા લાખોપતિ કહેવાતો હોય તે મારે શું કામ આવે? (૧૫) મારો રાંધેલો પિતા મારે ધેર આવ્યો છે તે એક કાપડું લાવ્યો હશે તે

મારે મન સોનાના મેરુ પર્વત જેટલું છે. તમે મનમાં આવે તેમ કહો પણ હું કહું છું કે મારો એ પિતા બધું જાણે.* (૧૬)

પાઠ ૪૯ મા ઇશ્વરસ્તુતિ.

નિદ્રામહી=નિદ્રામાં	સૃષ્ટિ=દુનિયા
તનુભાન=શરીરનું ભાન	કષ્ટ=દુઃખ
પુરણ=પૂરેપૂરું	અનેક=બધા
સ્મરૂ=સંભારૂં	શું=કેવાં
પ્રભાતસમયે=સવારના પહોરમાં	પાવક=અગ્નિ
તેજસ્વી=તેજવાળા	દર્શિ=પરમેશ્વરે
શશી=ચંદ્ર	સૂચ્યા=અતાવ્યા
શક્તિ=બળ	દીસે=દેખાય
તિમિર=અંધારૂં	રચના=બનાવટ
ભરનીંદ=ખૂબ ઉંઘ	વડી=મોટી
મેધમંડળ=વરસાદનું મંડળ	સત્તા=અમલ
નિયમત=નિયમસરની	મનાબુદ્ધિ=મન ને બુદ્ધિ
વૃષ્ટિ=વરસાદ	આપી=સ્થાપન કરી

*નાગરોએ મહેતાની બધી મજાક કરી પરંતુ મોસાળા વખતે વિષણુ ભગવાન જ્યોતે પધાર્યા ને કોઈપણ નાગરે ન કયું હોય તેવું કુંવરબાઈને મોસળું કયું આથી બધાં દિગ્ગ ચઢ ગયા ને જે જે નરસિંહ મહેતાની મસ્કરી કરતાં હતાં તે તે તેમને મહાપુરુષ ગણી તેની ક્ષમા આગવા લાગ્યાં. નાગરોની નાતમાં ત્યાર પછી તેના જેવું મોસાળું કોઈ કરી શક્યું નથી તેથી કહેવાય છે કે ભક્તનો મહિમા મહાન હતો.

સદિવ=હંમેશાં
પાલન=પોષણ
સુબુદ્ધિ=સારીબુદ્ધિ
નીતિપંથ=નીતિનો રસ્તો

ધર્મ=ફરજ
વાળો=ચડાવો
ઠરું=સ્થિર રહું
સહજકિત=સારીબકિત

જ્યારે નિદ્રામાં આપણને આપણા શરીરનું જ્ઞાન નહતું ત્યારે જોણે આપણું પૂરેપૂરું રક્ષણ કર્યું છે તેને સવારના પહેરમાં પહેલ-વહેલો સંભારું ને દિવસનાં બધાં કામો પછીથી કરું. (૧)

એકદમેશાં હેતથી જીવોનું પાલન કરે છે. દુનિયાની બનાવટ જીવોને માટે જણાય છે. તેજવાળા સૂર્યને ચંદ્ર હંમેશાં પ્રકાશે છે તે જીવોને જીવન આપે છે ને બળ વધારે છે. (૨)

તેઓ રાતદહાડો આકાશમાં ફરીને અંધારું મટાડે છે તેને ત્યાં એક પણ પણ આરામની વાત નથી. આખા દિવસની મહેનતથી થાકેલા પ્રાણીને ખૂબ ઉંઘ લાવીને સારી રાત્રિ સુખ આપે છે (૩)

જો વરસાદનું મંડળ નિયમસરનો વરસાદ કરે તો દુનિયા સં-તોષ ને આનંદમાં ઝૂલાઈ જાય છે પૃથ્વી અને વનરુપતિ વડે ધન ને ધાન્ય આપે છે ને તેમ કરીને પ્રાણીઓનાં ઘણાં કંકણ દુઃખો મટાડે છે. (૪)

પરમેશ્વરે આ પવન, માણી ને અગ્નિ કેવાં બનાવ્યાં છે એ ત્રણે હંમેશાં પ્રાણીઓનું જીવન દેખાય છે. જુઓ, મનુષ્યની આકરી એ ત્રણને આપી છે ને સુખનાં સાધનોની રચના કેવી બનાવી છે? (૫)

આહા ! પ્રભુએ મનુષ્યને મન ને બુદ્ધિ આપીને બધા જીવો પર તેની મહાન શક્તિ સ્થાપન કરી છે. જો હંમેશાં આનું સાચું પાલન કરે છે તેને જૂઠી જઠને બજાતા નથી તે માણસો પાપી છે. (૬)

હે પ્રભુજી, હું સુશુદ્ધિ માગું છું, વળી મને નીતિને રસ્તે ચડાવો ને મને જુલાવતી મારી બધી શંકાઓ મટાડો. જેથી મારો ધર્મ ગણીને હું બધા કામ કરું ને સારી ભક્તિ કરી આપના ચરણમાં સ્થિર થાઉં. (૭)

પાઠ ૫૫ માં સમસ્યા,

સમસ્મા=સંકેતવાળા સવાલ જવાબ

સિર=માથું

કોટે=કોઠે

ગંગા=ગંગા નદી, ચોકખું પાણી

ફેફ=ખોપરી, ધડ

માળ=માળા

વૃષભ=બળદ

વિષ્ણુ=વિના

જૂપાળ=પૃથ્વીનો પાળનાર, રાજા

નીરશું=પાણી સાથે

નેહ=પ્રીતિ

દાખવે=દેખાવ

પરવરે=ચાલે, જાય

નેહ=પ્યાર

ઉજવળ=ધોળા

અંગે=શરીરે

ઓપતો=રોબતો

જનમો=ડગલો

ફાળભરે=કડા મારે

મૃગ=હરણ

ધાન=કુતરો

સુગણ્યુ=સારું જાણનારા

શુકાચાર્ય=દૈત્યના ગુરુ

કોલ=કોયલ

કાયર=ખામલો

કરે=હાથ

સાર=સારી

રક્ષણી=રક્ષણ કરનારી

: તારુણી=ઝી

પહતો=ભણતો

ચેતજો=સમજજો

વાચા=વાણી

વીર=ભાઇ

કામતી=ઝી

કીર=પોપટ
સા'યો=પકકયો
મડિકા=સર્વ કાંઈ
ગં'ધાટ=ભરેલો

નર ધારીએ=નકી માતીએ
વિચરે=ગમ
વસમી=અધરી

સવાલ—જેના માથા ઉપર ગંગા રહે છે, ડોકમાં જોપરીની માળા છે તે અગત્યનું વાહન કરે છે એવો શિવ વગર બીજો કાણુ રાખે છે ?

ઉત્તર—જે એક ભરે છે તે એક ઠાણે છે. તેને હંમેશાં પાણી સાથે પ્રીતિ છે તે તે હંમેશાં ફરતું દેખાય છે તે ચક્રનું ચંદ્ર છે. (પાણી તે ગંગાજીને ધડા તે જોપરી) ૧

સવાલ—એક નરે બીજા નરને મળ્યો, તેથી તે બીજા નરનું શરીર શોભે છે. એ ધણો ઉત્તમ નર છે. હે સન્નજન, તમે સમજો કે તે શું છે ?

ઉત્તર—તે પગ વિનાનો જાય છે, તેના પર નર બહુ હેત રાખે છે. તે ધોળા શરીરે શોભે છે, તે જાણે કહેવાય છે, ૨.

સવાલ—ડોકડા મારે છે પણ હરણુ નથી, તેમ સસલો કે કુતરો પણ નથી, તેનું મોં ઉંચું છે પણ મોર નથી. હે ચતુર ને ડાહ્યા પુરુષ, તમે સમજો કે તે શું છે ?

ઉત્તર—તે શુક્રાચાર્યનું વાહન છે તે રાત દહાડો પાણીમાં રહે છે, તે જીલવિના (જીભની મદદ વગર) ધણું ખોભે છે તે દેડકો કહેવાય છે. ૩

સવાલ—નારી છે પણ નિર્વજ નથી, કાળો છે પણ કાચલ નથી, ફરમાં રહે છે પણ નામણી નથી, તેનો ઉત્તર એવો.

ઉત્તર—તે કાચરના હાથમાં શોભતી નથી પરંતુ ચત્તીરને

મન તે સારી છે. તે આ ઉત્તમ શરીરની રક્ષણ કરનારી છે. તે સ્ત્રીનું નામ તલવાર. (૪)

સવાર—અણે છે પણ પડિત નથી, પૂરો છે પણ ચોર નથી તમે ચુર હો તો સમજો તે મીઠું બે.તે છે પણ ચોર નથી.

ઉત્તર—તે પંખીની જાનમાં પવિત્ર (પાપ નહિ કરનારો) છે. વળી તે વીર વાણી બોલે છે. વનનો રહેનારો છે ને વનમાં પેદા થાય છે. હે સ્ત્રી ! તે તો પોપટ છે. (૫)

સવાર—ચાલે છે પણ પગ નથી, ઉડે છે પણ પાંખો નથી, લાંબો માથોથી પકડ્યો તે રહેતો નથી, પણ સર્વશ્રેષ્ઠ તેને આજોથી જુએ છે. તે શું હશે ?

ઉત્તર—તે આકાશ તરફ ઉડે છે, પરમાં ભરેલો રહે છે. તેને નકી કુમારો માનીએ તે અવરે રસ્તે જાય છે. (૬)

પાઠ ૫૭ મો. વર્ષાઋતુનાં ચિહ્ન.

વર્ષાઋતુ=અષાઢ તે શ્રાવણમાસ

ચિહ્ન=નિશાન

ઉક્ષળાટ=મહારો

અબ્ર=વાદળો

વૃષ્ટિ=વરસાદ

પસરી=પહોળી કરી

અત્યુત્ત=સમુદ્ર

રસ=મધુર સુર

ચંચ=સવાર, સારંગી વગેરે

પસરી=ફેલાઈ

અધિક=વધારે

કમી=ઘોળી

ઉભરાએ=મહાર નીકળે

તજવીજ=તપાસ

પીગ=પીળો

સર્વાસ્ત=સર્વનું આયમનું

ભાસ=દેખાવ

ધડી ધડીમાં તડકો ને જાંયડો ફેરવાય છે ગરમીથી પ્રાણી.

એને આરે બહારો થાય છે; અગ્નિ તરીકે કાળાં વાદળો દોડતાં.

જણાય છે ત્યારે બધા માણસો કહે છે કે એ વરસાદના ચાળા થાય છે. ૧

ચકલીઓ ઘુળમાં પોતાના પાંખો ફરફર ફરડાવે છે, બગલા પોતાની ઘાળી પાંખ પહોળી કરીને બેસે છે, પંખીઓ સમુદ્રમાંથી કિનારે આવતાં દેખાય છે, ત્યારે ૨

રાતદહાડો ઠંડો વા ફરફર આવે છે, ઝાડો હાલવાથી ખરર થરર એવા શબ્દો થાય છે; સતાર, સારંગી વગેરે યંત્રોમાં રૂપાળા મધુર સુર ઉતરે છે. ત્યારે ૩

હવા હંમેશના કરતાં વધારે બીની જણાય છે, ફૂલની મુગંધી, ફલાદને વધારે વધારે આવતી થાય છે; છેટેથી ખાસી ઘંટ વાગતા મેલળાય છે, ત્યારે ૪

હવામાં ઓછી ગરમીથી ખાર પીગળવા માંડે છે; ઉધધ, કીડી, મકાડી વગેરે જોરમાં બહાર નીકળે છે; પંખીઓ માળો બાંધવા માટે ત-જવીજ કરતાં જણાય છે, ત્યારે ૫.

આકાશમાં સારું ધનુષ (સાત રંગનું) જણાય છે, સૂર્યનો આ-થમતી વખતનો દેખાવ પીળો જણાય છે; ચંદ્રની આસપાસ ધોળું કુંડાળું જણાય છે, ઇશાનમાં બણી વિજળી થાય છે ને નૈઋતમાંથી ઠંડો પવન આવે છે, ત્યારે ૬.

પાઠ પદ્ધતિ મો. રાજગીત.

રાજગીત=રાજનું ગીત

મોટ=મોટા

રક્ષ=રક્ષણ કર

મહારાજ=મોટારાજ

જયવંત=કાર્તિકાળા, હતવાળા

મસ=બહુ

યશ=આખર, લાલ

ઈશ=પ્રભુ

જગદીશ=જગતનો બચ્ચો

કલ્યાણુ=ભલું

અમરે=અમારે ત્યાં
 વેરી=દુસ્મન, શત્રુ
 વિખેરવા=છુટા પાડવા
 રૂઠ=ગુસ્સે થા
 કાળ=મોત, સમય
 દેખ=અદેખાઈ
 જાંપ=નિરાત, શાંતિ
 સંપ=હળામળાને રહેવું તે
 સધો=થાઓ
 ગંજ=મોટો ઢગલો
 જાથુ=હમેશાં, કાયમ
 ક્ષેમ=કલ્યાણ, સુખ

સદ્ભિમાને=સારા અભિમાનથી,
 સારી ઉંચી લાગણીથી
 પૂજ્ય=પૂજન, પૂજવા યોગ્ય
 પાંખ=પડખું
 ધર=રાખ
 શક્તિમાન=શક્તિવાળા
 નાય=ધણી, માનિક
 મહારાની=ધણા માનવાળા
 શુભકાર=સારું કરનારી
 રાજભક્ત=રાજ તરફ ભક્તિવાળા
 સ્વીકાર=કબુલકર

હે દેવ, તું મહારાજનું રક્ષણ કર. હે દેવ! તું મહારાજનું રક્ષણ કર. મોટા રાજા બહુ જીવો. હે દેવ! રાજનું રક્ષણ કર એમને બધા જયવાળા કર ને સુખ તથા આમરનો લાભ દે. તેમનું રાજ્ય બહુ વરસ લંબાવ. હે દેવ! રાજનું રક્ષણ કર. ૧

હે જગતના ધણી! પ્રભુ. તું હક! તેમના દુસ્મનો ને છુટા પાડી નાખવા તું ગુસ્સે થા અને તેમનું (દુસ્મનોનું) મોત આણ, અદેખાઈ ને બધો કળુઓ બંધ પાડ, ને એવું કર કે અમારામાં જ્ઞાન ને હુમરનો વધારો થાય. અમારે ત્યાં શાંતિ ને સંપ રહે ને હમેશાં અમારું કલ્યાણ થાય. ૨.

હે પ્રભુ! તું મોટા જયોજી રાજા ઉપર કાયમને માટે બળ, કીર્તિ ને કલ્યાણનું મોટા ઢગલાથી પણ વધારે જ્ઞાન કર, (તે

અક્ષિત્ત તેમને આપ) કેમકે રંકથી રાજ્ય સુધીના તમામ લોકો સારી ઉચી ભાગણીથી એમનું રાજ્ય પૂજ્ય જાણે છે, ને તે દરેક સ્થળના લોકો તેમના નામ તરફ પ્રેમ રાખે છે. ૩.

હે શક્તિવાળા ! રાજ્યઓના ઇશ્વર ! ભારે જ્ઞાનવાળા માલિક ! તું એમને તારા પડખામાં રાખ. પૂર્વથી પશ્ચિમના છેડા સુધી બધી શુભકારી પ્રાર્થનાઓ થાય છે. રાજ્યભકતોએ એક મનથી કરેલી તે પ્રાર્થનાઓ તું કશુંક કર અને હે દેવ ! તું રાજ્યનું રક્ષણ કર.

પાઠ ૭૦ મો. ઋગ્વેદાનું વર્ણન.

ધરે=ચોપડે

તંબોળ=નાગરવેશનાં પાન

ધરે=પહેરે, ઓઢે

ગરીબતણા=ગરીબનાં

કેસુડાં=ખાખરાનાં ફુલ

અંદન=સુખડ

વણુતોલ=માપ ન થાય તેટલો, બહો

ખાસું=મઝાનું

કુખાકુખ=પાણીમાં કુખેલી

હિચારે=ગાય, ખેલે

મહાર=એક રાગનું નામ છે

ખેતીકાર=ખેડુત

શિઆળામાં ફંડો પવન વાય છે, ઝાડનાં પાન ખરી જાય છે બહુ પેદા થાય છે; ગોળ, કપાસ ને કઠોળ પાકે છે, લોકો શરીરે તેલ ચોળે છે ને પાન ચાવે છે. (૧) લોકો શરીરે ડગલી પહેરે છે ને શાલ ઓઢે છે, ગરીબ લોકોના પગને ગાલ ફાટી જાય છે; દિવસ દુઝેલા થાય છે ને રાત બધી મોટી થાય છે ને શરીરમાં સારી રીતે જોર મળે છે. (૨)

ઉનાળામાં કુવાનાં પાણી ઢિડાં જાય છે ને નદી તથા સરોવરનાં પાણી સુકાઈ જાય છે; અધી વનરપતિને નવાં પાન આવે છે ને ખાખરા પર સારાં શુશુવાળાં કેસુડાં થાય છે. (૩) હોજ, કુઆરા

ને બાગ સારા લાગે છે. ચંદનને પંખા વહાલા લાગે છે. કાચક
મીઠા ખેલ ખેલે છે ને ઘણો તાપ પડે છે. ૪

ચોમાસું તો ઘણું મઝાનું છે. આખી દુનિયા પાણીમાં ડુબેલી
હોય તેમ દેખાય છે. લોકો મહાર રાગ ગાય છે ને ખેડુતો ખેતર
વાવે છે. (૫) ચંપા, ચંપેલી, જુધ, જાધ, ગુલાબ, વગેરે ફૂલો સારા
ફૂલે છે. ચોમાસાના સુખને માટે છત્રી, ચાંપડીઓ ને હિંચોળાખાટ છે. ૬

પાઠને મથાળે આપેલા અધરા શબ્દો.

જ + વ = જવ. જવાળામુખી

પ + ન = મ. સ્વપ્ન

ર + લ = લઈ. આયર્લેન્ડ

લૂ + પૂ + ય = લૂપ્ય. કદરવો

ધ + ર = ધ. વ્યાધ

ર + ચ = ચ. ચર્ચા

ક + ર = ક. એલેક્ઝાન્ડર

ર + હ = રહ. આરબહ

ર + ધ = રાજધાની

પ + સ = પસ. લેસેપસ

ર + સ = રસ. વિદ્યારસ

જૂ + ર = જૂ. વજૂ

સ + હ = સહ. તરહી

ક + પ = કપ. રક્ષણ

શ + લ = શલ. શ્લોક

ખ + ધ = ખધ. રેતખધ

ત + સ + રેત્ય = તસ. મતસ્યગંધા

જ + ઝ = ઝ. પ્રતિજ્ઞા

કૂ + લ = કલ. કલેશ

ર + ભ = ભઈ. નિર્ભય

ખ + ત = ખત. પુખ્ત

દ્વા + ય = દ્વય. બદ્ધ્યા

ઝ + ય = ઝય. બાઝ્યા

ર + ચ = ચઈ. માર્ય

પ + હ = પહ. સપ્ટેમ્બર

ત + ર + ય = તર્ય. વ્યંખક

ર + ન = રન. કર્નલ

જૂ + ર = જૂ. વજૂ

ત + ર + વ = તવ. સતવ

ક + સ = કસ. ઓકસજન

હ + ન = હન. ચિહ્ન

ખ + લ = ખલ. ખલીચિંગ

ક + વ = કવ. કિવનીન

સ + ત = સન. સનાય

પાઠ ૧ થી ૧૦.

જેજી
છાંડાડ
એડવડ
ચરિત્ર
સ્વર્ગવાસી
જયેષ્ઠ
મિન્સ
વેદસ
ઈદકાળ
વિકટર
નોકાશાસ્ત્ર
અલંત
ખિટાનિઆ
મદક્ષિણા
ફ્રેચ
મવીણ
નિર્ણય
જન્યુઆરિ
નિર્માણ
વિકટોરિઆ
છટ્ટી
રાજ્યાભિષેક
પાયતખત
રાજ્યમકિલ
પ્રાર્થના
રજપુતરાતન
આશ્રય
સંજ્ઞાનો
વિશ્વાસુ

અબલા
નમ્રતા
સૂર્યવંશી
ધકકો
જન્મભૂમિ
કીર્તિ
નિશ્ચય
પિનંતી
મૂર્છા
વસિષ્ઠ
તિરસ્કાર
મેશુદ્ધ
દાકતર
ક્રેક
પુષ્ટિ
સદ્ગુણ
ગુરુસો
ચિત્ત
વર્તમાનપત્ર
સ્વચ્છતા
વ્યવસ્થા
વ્રદ્ધ
સ્થિતિ
સંબંધતા
સ્વચ્છ
ગૃહસ્થાઇ
વચ્ચોવચ
ચિટ્ટીઆ
પ્રામાણિક
વિદ્યાભ્યાસ

પર્યંત
વિરુદ્ધ
છચ્છા
પાઠ ૧૧ થી ૨૦
ધર્મિષ્ઠપણું
પત્થર
સ્પર્શ
ભુક્તિ
વિખ્યાત
અતિવૃષ્ટિ
ચમત્કારી
અદ્ભુત
અબ
આત્મા
મતા
ધર્મીક
સમર્થ
સર્વવ્યાપી
સર્વશક્તિમાન
સર્વજ્ઞ
પ્રાણિમાત્ર
બર્કનેલેડ
લસ્કરી
કપ્તાન
દદ
કીર્તિસ્તલ
મિસ્તરી
નિર્ભય
ખિન્ન
સદ્ગુણ

કુર્મીણ
પાઠ ૨૦ થી ૩૦
પના
વિકમાણત
નિર્દોષ
હૃદય
સર્વસ્વ
પોર્ટુગલ
નિશ્ચે
મુક્તિ
ચિટ્ટીઆ
વિદ્યાર્થીઆ
ક્રેક
જન્માષ્ટમી
હિસેજન
સંન્યાસી
વ્યાધિચર્મ
હૃદયરૂપા
સ્થિર
મહાક્ષા
આતા
વિપતિ
દરજગ
અધકાર
જન્મભૂમિ
હિસ્કેરાઈને
સ્વતંત્ર
પાઠ ૩૧ થી ૪૦
અમૂલ્ય
સ્વર્ગવાસ

પ્રસિદ્ધ	વિચિત્ર	સિતેર	મશાવર્મા
શિષ્યો	જિજ્ઞા	દહતા	રૂપમાળ
પ્રભ	દુર્દોત	અગ્નિનૌકા	સહસ્રલિં
ધર્મર	ભાત	સન્નન	વૃત્તિ
કૃતિ	કાષ્ટ	ઉત્તમવળ	અલાઉદ્દીન
સત્રિય	વર્તણુક	મૃગ	નાસરૂદીન
વૈશ્ય	દુર્ગંધ	શ્વાન	પશ્ચાત્તાપ
શર	ચિત્રકૂટ	શુકાચાર્ય	હંદા
કમળ	ધર્મરસ્તુતિ	ચિરંજીવી	બાલજી
પુનર્જન	વૃષ્ટિ	સૌભાગ્યવતી	મુસ્તફાબાદ
વિશ્વામિત્ર	સૃષ્ટિ	ચિત્ત	ખંદુ
વસિષ્ઠ	સદ્બલકિત	અબ્ર	ત્રાપુગ્રો
કાન્યકુબ્જ	વિદ્વાનો	વૃષ્ટિ	મહારાષ્ટ્ર
મૃગયા	સ્મરણશક્તિ	ચક્ષુ	સજ્જાદિ
આશ્રમ	પ્રપંચ	સૂર્યાસ્ત	ગેરસરપા
બળાત્કાર	અચ્છેર	નૈર્ઝતા	રાગિષ
અક્ષર્ષિ	પાઠ ૫૧ થી ૬૦	પૂન્યભાવ	કાલ્હાપુર
સિદ્ધિ	સદ્ગૃહસ્થ	દેષ	ડિરેક્ટર
સ્વતંત્ર	ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા	રાજેશ્વર	સિમ્રી
અંયોગિભૂમિ	દેવવ્રત	શ્રીકૃષ્ણ	ધક્કા
રણસંભ્રામ	સ્વાર્થ	દારકા	મુદમ્મદાબાદ
સ્વદેશપ્રીતિ	અક્ષયારી	અંદ્રગુપ્ત	બુડિંગટન
ભાર્તૃભૂમિ	ઇસ્લામી	બૌદ્ધ	ઉબયુતા
શુદ્ધ	રત્નજડીત	સ્તંભો	સ્વરૂપ
વિદ્વાતા	વૃત્ય	મૂળતરંગો	શાલકુપટા
ઉદ્ધત	ખ્યાતિ	વૃત્તાંત	વૃક્ષિ
પાઠ ૪૧ થી ૫૦	હલ્લો	પાઠ ૬૧ થી ૭૦	મુદમ્મખીન
નગૃતિ	ચાલુક્ય	ગુર્જરરૂઢ	પાઠ ૮૧ થી ૯૦
ધૂનતાં	અઘાપિ	ગર્ભવંતી	દિલ્લખ
મુગળ	પ્રસિદ્ધ	સિદ્ધરાજ	રૂપાક્ષી

પ્રાણુરક્ષક	નક્ષત્ર	પાઠ દરથી ૯૮	હૃદય
કાર્બન	મસ્કરી	પુષ્ટ	તરવ
અગૃત	સક્ષાદ્રિ	ઠંભાગઈ	અસ્વચ્છ
ચિહ્ન	સૂક્ષ્મદર્શક	પરિપક્વ	પાચનક્રિયા
મૃગશર		ઉત્પન્ન	છિદ્રાણુ

પદાર્થ પાઠોનો સાર.

પાઠ ૧ લો. ગરમી કે ઉષ્ણતા.

પદાર્થ—જે જગા રોકે છે તે જોમાં બાર હોય છે તે.

ગરમી શું છે?—તે પદાર્થની સ્થિતિમાં ફેરફાર કરનારી લાગણી કે અસર છે.

ગરમી પદાર્થ નથી તેનું કારણ—તેમાં વજન નથી તે તે જગા રોકતી નથી.

ગરમીની પદાર્થ પર થતી અસર—

અ પદાર્થની ગરમીમાં વધારો કરે છે.

બ પદાર્થને ફુલાવે છે એટલે તેનું કદ વધારે છે.

ક પદાર્થનું રૂપ બદલાવે છે એટલે ધનમાંથી પ્રવાહી ને વાહીમાંથી વાયુ બનાવે છે.

ગરમી વહેવા ઉપરથી પદાર્થના પ્રકાર—ઉષ્ણતા વાહક ને મંદવાહક.

ઉષ્ણતાવાહક—જે પદાર્થોમાં ગરમી એક છેડેથી બીજે છેડે ઝડપથી વહે છે તેને ઉષ્ણતાવાહક કહે છે. જેમકે ધાતુનો સળીઓ.

મંદવાહક—જે પદાર્થોમાં ગરમી એક છેડેથી બીજે છેડે ધીમે વહે છે તેને મંદવાહક કહે છે. જેમકે લાકડું, કાચ.

પાઠ ૨ જો. ઠંડી.

ઠંડી શું છે?—તે પદાર્થની સ્થિતિમાં ફેરફાર કરનારી લાગણી કે અસર છે. તે અસર ગરમીથી તદ્દન ઉલટી છે.

ઠંડીથી પદાર્થ પર થતી અસર—

અ. પદાર્થની ગરમીમાં ઘટાડો કરે.

બ. પદાર્થને સંકોચાવે એટલે તેનું કદ ઘટાડે.

ક. પદાર્થનું રૂપ બદલાવે એટલે વાયુમાંથી પ્રવાહી ને પ્રવાહીમાંથી ધન બનાવે છે.

ઠંડીનું અર્થ સ્વરૂપ—ગરમી ને ઠંડી એક એકને મુકાબલે બોલાય છે એટલે અમુક પદાર્થો ઠંડા કે ગરમ છે તેનો અર્થ એટલેજ કે તેઓ બીજા કોઈ પદાર્થ સાથે સરખાવતાં તેના કરતાં ઓછા અથવા વધારે ગરમ છે.

ઠંડીના ખરો અર્થ—મુકાબલે ઓછી ગરમી.

પાઠ ૩ જો. ફટકડી.

ગુણ—ધોળી, અર્ધ પારદર્શક, ખટુમડી ને તુરી, અંધક, દ્રાવ્ય (પાણીમાં ઓગળે તેવી), ને પાસાદાર.

ઉત્પત્તિ—તે જમીનમાંથી માટી સાથે મળેલી નીકળે છે. તેવી માટી કચ્છ તથા રજપુતસ્તાનમાંથી મળે છે.

ઉપયોગ—૧ કાંત હાલતા હોય તો તેના પાણીના કોગળા કરવાથી સજ્જડ થઈ જાય છે.

૨. આંખો દુખતી હોય તો તેના પાણીએ ધોવાથી ફાયદો થાય છે.

૩. ગળાનો કાંકડો કે અવાળું ફુલ્લો હોય, તેમજ છાતી કે મોંમાં ચાંદી પડી હોય તો તેના પાણી વા કોગળા કરવા.

૪ છાતીમાં દાહ બળે કે ઉલટીમાં લોહી પડેતો તેનું પાણી પીવું.
૫ નસકોરી ફૂટી હોય તો તેની ભૂકી સુંઘવી.

૬ મેલા પાણીને સ્વચ્છ બનાવવું હોય તો તેમાં ફટકડી નાખવી.

૭ કપડાં રંગવાં, છીંટાં છીપવાં, ધુટેલા કાગળો બનાવવા, દૂધનું દહીં બનાવવું, ઢાંકણાં બેસાડવાં, વગેરે બધા કામમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે.

ફુલવેલી ફટકડી—કાચી ફટકડીના ગાંઠડાને દેવતા પર તપાવવાથી તે તપીને ખદખદે છે ને તેમાંનું પાણી વરાળ થઇને હિડી બન્ય છે ને પછવાડે પતાસા જેવું ચકતું રહે છે તેને ફુલેલી ફટકડી કહે છે.

પાઠ ૪ થો. સીસું કલાઈ ને જસત.

સીસું—રંગે ભૂરું, વજનમાં ભારે, બધી ધાતુમાં નરમ ને જલદી પીગળે તેવું.

ઉપયોગ—પાણીના નળ ને બંદુકની ગોળીઓ તેની બને છે.

કલાઈ—રંગે ધોળી, વજનમાં હલકી, ને જલદી પીગળે તેવી.

ઉપયોગ—૧ તાંબા પિત્તળનાં વાસણો પર ચઢાવાય છે.

૨ ચૂલાપર ન ચઢાવવાં હોય તેવાં વાસણો બને છે.

૩ કલાઈને તાંબુ મેળવવાથી કાંસુ બને છે.

જસત—રંગે ગ્રાંથું ધોળું.

ઉપયોગ—૧ લોઢાના પતરાપર ચઢાવાય છે.

૨ જસતને તાંબુ મેળવવાથી પિત્તળ બને છે.

ઉત્પત્તિ—સીસું, કલાષ ને જસત ભોંયમાંથી નીકળે છે.
હિંના તેનાસરીમ પ્રાંતમાંથી કલાષ ની ને છે.

પાઠ પમેા. લાકડું ને હાથીદાંત.

લાકડું—ઝાડના થડનો ભાગ તે લાકડું કહેવાય.

લાકડાના મુખ્ય બે પ્રકાર—૧ અંદરથી વધેલાં ૨ બહારથી વધેલાં,

અંદરથી વધેલાં—ખજૂરી, તાડ, નાળિયેરી, વાંસ વગેરે.
આ લાકડાં બહારથી કંઠણ લાગે છે પણ માંહે પોલાં કે રેસાવાળાં હોય છે. આ લાકડાં પાણીની પરનાજો કે એવા ખીન કામમાં વપરાય છે.

બહારથી વધેલાં—સાગ, સીસમ, બાવળ, આમલી, વગેરે.
આ લાકડાં બહારથી પોચાં લાગે છે પણ માંહે કંઠણ ને ફુંડાળાં-વાળાં હોય છે.

હાથીદાંત—રંગે પીળચટો, ને ધોળો, રચનામાં ઘટ, દેખાવમાં સુંદર, ને ગોળાકાર રેષાવાળો.

ઉપયોગ—ચુડી, ચપ્પુના હાથા, શેતરંજનાં મહોરાં વગેરે હાથીદાંતનાં બને છે.

પાઠ ૬ હો. ફૂલ તેના ભાગ ને કાર્ય.

ફૂલ—તે વનસ્પતિનું પુનરુત્પત્તિ કરનાર અંગ છે એટલે તેનું કાર્ય ફળ બનાવવાનું છે.

ભાગ—વજ, પાંખડીઓ ને ફેસડો.

વજ—રંગે સીધું ને આકારમાં પ્યાલા જેવું હોય છે. તે ફૂલનું ઢાંકણ છે. ફૂલ જ્યારે કળી હોય છે ત્યારે વજ ટાટ તાપથી તેનું રક્ષણ કરે છે. વજના ભાગો વજપત્રો કહેવાય છે.

પાંખડીઓ—તેનું ખીજું નામ ફલમણી કે જોટા છે. કેટલાંક ફલોમાં જોડાએથી ને કેટલાંકમાં છુટી હોય છે. છુટી હોય છે તેમાં કાંતો ત્રણ કે ત્રણનો ગુણાકાર હોય છે ને કાંતો પાંચ કે પાંચનો ગુણાકાર હોય છે. પાંખડીઓ રંગીન હોય છે. વળી તેમાં વાસ હોય છે.

કાર્ય—જંતુઓને લલચાવવાનું તથા અંદરના નાજીક ભાગોનું રક્ષણ કરવાનું.

કેસરો—નેના બે પ્રકાર છે. નરતંતુ કે પુંકેસર ને સ્ત્રીતંતુ કે સ્ત્રીકેસર. કેસરોનું કાર્ય ફળ બનાવવાનું છે.

પુંકેસર—પુરુષ જાતિના તંતુ, તેનું મથાણું ગોળી જેવું હોય છે તે ગોળી પરામકોથ કહેવાય છે. પરાગકોથમાં ઝીણા કથ હોય છે તે પરાગ કહેવાય છે.

સ્ત્રીકેસર—સ્ત્રીજાતિના તંતુ તેનું મથાણું બોરીઆ જેવું હોય છે. તેને અથ કે ટોચ—કહે છે. ત્યાં ચીકણો પદાર્થ હોય છે. ટોચની નીચેનો તાંતણો પોસો હોય છે તેથી તે નળી કહેવાય છે. નળીનો નીચેનો છેડો કુસેનો હોય છે તે બીજાશય કહેવાય છે. બીજાશયમાં સૂક્ષ્મ બીજ હોય છે.

પાઠ ૭ મો. ફળ તેના ભાગ ને કાર્ય.

ફળ—ફલમાંથી થાય તે ફળ. તે પણ વનસ્પતિનું પુનરુત્પત્તિ કરનાર અંગ છે. તેનું કાર્ય બી બનાવવાનું છે.

ફળની ઉત્પત્તિ—પુંકેસરનો પરાગ સ્ત્રીકેસરની ટોચપર પડે છે. તે પરાગમાંથી ઝીણા તંતુ નીકળી, સ્ત્રીકેસરની નળીમાં થઈ

બીજાશયમાં જાય છે, ને ત્યાં સૂક્ષ્મ બીજનાં છિદ્રો વાટે સૂક્ષ્મ બીજમાં પ્રવેશ કરે છે. જેવો પ્રવેશ થયો કે તુરત સૂક્ષ્મ બીજો તથા બીજાશય વધવા માંડે છે. બીજાશય વધીને ફળ બને છે ને સૂક્ષ્મ બીજો વધીને બી બને છે.

ફળના ભાગ—છાકું કે છાલ, ગર કે રસ ને બી.

બી ઉપર ફક્ણ ઢાંકણવાળાં (કેરીના વર્ગનાં)—કેરી, નાળિયેર, બોર ને બદામ.

છાલ ને રસ સાથે આવી ગએલાં (દ્રાક્ષના વર્ગનાં)—દ્રાક્ષ, રામફળ, સીતાફળ, દૂધી, વગેરે.

ગરનો ભાગ—છાલને ચોંટલો હોય તેવાં (શીંગોના વર્ગનાં)—અથા મોઝાળી શીંગો ને ચણાના પોપટા.

ફળનું કાર્ય—બી તૈયાર કરવું.

ફળમાંથી બી બહાર કાઢવાની કુદરતી યોજના—અ ગરવાળાં ફળોના ગરમાં મિઠાશ આવે છે તેથી માણસો, પંખી, વગેરે ગર ખાવાને ફળો તોડે છે. તેઓ ગર ખાઈ જાય છે ને બીને બહાર ફેંકે છે.

જ ગર વગરનાં ફળો પોતાની મેળે ફાટે છે.

પાઠ ૮ ગ્રા. બી તેના ભાગ ને કાર્ય.

બી—ફળમાંથી થાય છે તે. તે વનસ્પતિનું પુનરુત્પત્તિ કરનારું અંગ છે.

બીના પ્રકાર—એકફળ ને દ્વિફળ.

એકફળ બી—તેમાં માત્ર એકજ બીજપત્ર ને બીજાં ફર

૭. તેને ભાગતાં એ દાળ માલમ પડતી નથી તેથી તે એકદળ કહેવાય છે. ઘઉં, જુવાર, નાળિયેર, સોપારી, વગેરે બી એક દળના વર્ગનાં છે.

દ્વિદળ બી—તેમાં ફેાતફેા, દાળ ને બીજાંકુર એવા ત્રણભાગ હોય છે. તેને ભાગતાં એ દાળ માલમ પડે છે તેથી તે દ્વિદળ કહેવાય છે. ચણા, મગ, મક, તુવેર, અડદ, તાલ, અદામ, કાજુ, વગેરે બી દ્વિદળના વર્ગનાં છે.

ફેાતફેા—ને અંદરના ભાગોનું ઢાંકણ છે.

દાળ કે બીજાંપત્ર—તે બીજાં કુરનો જોરાક છે.

બીજાંકુર—નેના વધવાથી નવી વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

થોડી મુદતજ ઉગવાનીશક્તિ રહે તેવાં બીનાં નામ—કાજુ, જુંદ, ફેરીતી ગોટલી, વગેરે.

ચાર પાંચ વરસે પછુ ઉગે તેવાં બીનાં નામ—ઘઉં ને ચણા.

૧૦૦ વરસે પછુ ઉગે તેવાં બીનાં નામ—રુદ્રાક્ષ.

પાઠ ૯ મા —પાંદડાં તેની રચના ને કાર્ય.

પાંદડાં—તે ઝાડનું જીવન નિભાવનારું ત્રીજું અંગ છે.

કાર્ય—૧ હવામાંથી કાર્બોનિક એસિડ ગ્રાસ લે છે, તેનું પૃથક્કરણ કરી, કાર્બન પોતામાં રાખી લઈ ઓકસિજન વાયુ બહાર કાઢે છે.

૨ મૂળીઆંએ શોષણ પાણી ને તેમાંનો કસ પાંદડાંમાં આવે છે તે સાથે કાર્બન મેળવી સૂર્યના પ્રકાશની મદદથી ઝાડને માટે જોરાક તૈયાર કરે છે.

૩ ઝાડના જઠરનું કામ કરે છે એટલે તૈયાર થએલા ખોરાકને ખચાવે છે.

૪ વધારાનું નકામું પાણી પાછલી બાબુનાં છિદ્રો વાટે બહાર કાઢી નાખે છે.

૫ તેની નસોમાં રસ કરે છે.

રચના—૧ પીપળો, વડ, એરડો વગેરે દ્વિદળ વનસ્પતિનાં પાંદડાંમાં નસો બળની માફક ગુંથાઈ ગએલી હોય છે તેથી તે સીધાં ફાટતાં નથી.

૨ ફળ, નાળિયેરી, સોપારી વગેરેનાં પાંદડાંમાં નસો સીધી હોય છે તેથી તે સીધાં પણ આડાં ફાટે છે.

૩ બાસનાં પાંદડાંમાં નસો સીધી હોય છે તેથી તે સીધાં પણ ઉભાં ફાટે છે.

પાંદડાંનો જગતનો ઉપયોગ—

૧ સૃષ્ટિની અર્ધી શોભા તેનાથી છે.

૨ પાંદડાંની લીલો રંગ આંખને ધણો ગમે છે.

૩ આસપાસની હવાને શુદ્ધ ને ઠંડી બનાવે છે.

૪ ઢોરોનો મુખ્ય ખોરાક છે.

૫ કેટલાંક પાંદડાં માણસો ખાય છે. જેમકે નાગરવેલ.

૬ કેટલાંક દવાના કામમાં આવે છે. જેમકે લીમડો.

૭ પતરાવળાં ને પડીઆ થાય છે. જેમકે ખાખરો.

૮ શાક થાય છે. જેમકે અળવી, મેથી, વગેરે.

લીલો રંગ દેખાવાનું કારણ—પાંદડાંનાં ઉપલા ભાગના ઉપરના પાતળા પડ નીચે- ધણી નાની નાની કણીઓ છે તેમાં રસ છે તે રસ સૂર્યના પ્રકાશને લીધે વિદ્યમાન પડે છે.

પાઠ ૧૦ મો. ચા ને કાફી.

ચા—તે એક છોડનાં પાંદડાં છે.

ચાની પેદાશ—ચીન, હિંદુસ્તાન, લંકા ને જાપાનમાં બણી છે.

વાવેતર—કુંગરાના ઢાળપર, જ્યાં બણે વરસાદ પડતો હોય તેવા દેશમાં.

ખનાવટ—૧ બ્યા પછી લગભગ ત્રણ વરસે છોડ તૈયાર થાય છે ત્યારે પાંદડાં ચૂંટવાનું શરૂ કરાય છે. ચૂંટેલાં પાંદડાંને જાછર ટોપત્રીમાં સુકવ્યા પછી હાથથી મસજતાં વગી જાય છે, તેને તાવડામાં નાખી તપાવતાં તે કાળાં પડી જાય છે તેનું નામ ચા. કાઠ શેક્યા પછી ખાંડે છે તે ચાની ભુજી.

ચાના ગુણ—૧ પીનારને જાગૃત ને તાબે બનાવે છે.

૨ તાવને રોકે છે.

ચાથી નુકસાન—૧ ઉઘ્રને અટકાવે છે. ૨ પાચનસક્તિને મંદ કરે છે. ૩ પીનારને તેના વિના ચાગતું નથી.

ચા ક્યારે પીવી?—ઉંઘમાંથી ઉઠ્યા પછી.

ચા કેણે પીવી?—૧ તાવ આવતો હોય તેણે.

૨ ઘરડાં તથા અશક્ત માણસોએ.

કાફી—તે એક જાતના છોડનાં બી છે.

કાફીની પેદાશ—અરબસ્તાન ને મદ્રાસ ઈલાકામાં.

ખનાવટ—પાકેલાં ફળોનાં છોતરાં કાઢી નાખ્યા પછી અંદરનાં બીને સુકવે છે. સુકાયા પછી ઘીમાં સેકી, દળીને ભુકા કરે છે તેનું નામ કાફી.

કાફીના ગુણ—કોવેત આપનારી ને તાવને રોકનારી.

પાઠ ૧૧ મો. ૩ ને કપાસનો છાડ.

લુગડાં બને છે તે પદાર્થોનાં નામ—૩, ઉન, શણ ને રસમ
૩—કપાસીઆપરના ધોળા તાર.

કપાસીઆ—કપાસનાં બી.

કપાસ—૩ તથા કપાસીઆનું એકદું નામ કપાસ છે.

કપાસની પેદાશ—ચીન, અમેરિકા, હિંદ ને મીસરમાં વધારે.

કપાસની પેદાશવાળા હિંદના ભાગો—ગુજરાત, ખાનદેશ,
કર્ણાટક, વૃંદાવન ને મધ્યપ્રાંત.

કપાસનાં છાડનાં ફોળાનું નામ—જાંડવું.

કપાસનો છાડ—જેથી ૮ ફૂટ ઉંચો થાય છે. તેનાં ફોળાં
પીળા, લાલ કે સફેદ રંગનાં હોય છે. ફોળાંમાંથી જાંડવાં થાય છે.
જાંડવાં ફાટે છે ત્યારે અંદરથી કપાસ બહાર નીકળે છે.

ઉત્તમ ૩—તાર લાંબા, નરમાશ ધણી ને સફેદી વધારે તે
ઉત્તમ ૩ કહેવાય છે. અમેરિકન ૩ પહેલા પ્રકારનું, મિસરનું અથવા
ઇંગ્લીશન ૩ બીજા પ્રકારનું ને હિંદી ૩ ત્રીજા પ્રકારનું ગણાય છે.

પાઠ ૧૨ મો માછલી.

પાણીમાંથી કાઢતાં માછલી મરી જાય છે તેનું કારણ—
માછલીને દમ લેવાને ફેફસાં નથી તેથી તે વાતાવરણમાંની હવા
લઈ શકતી નથી. તેને લાલ રંગની જળાશ્રયી કાચળાઓ છે તે
વડે પાણીમાં ઓગળેલી હવા તે લઈ શકે છે. એટલે બહાર કાઢતાં
મરી જાય છે.

પાણીમાંથી દમ લેવાની તેની રીત—મેંમાં લીધેલું
પાણી કાચળાઓમાં જાય છે. કાચળાઓમાં એવી શક્તિ છે કે તે

પાણીમાંનો ઓકિયજન લઇ લે છે. પછી નકામું પાણી ઝાલર રસ્તે બહાર નીકળી જાય છે.

માછલીને બહુ હવા જોઈતી નથી તેનું કારણ—તેનું લોહી ઠંડુ છે.

માછલીનું શરીર—ઘાટ મછવાને મળતો છે, હલેસાં મારવા બંને બાજુ ઝાલર છે, સુકાનનું કામ પૂછડી કરે છે, તેની આંખો બણી ચકળતી છે, ને દાંત ઝીણા ને તીણા છે.

પાઠ ૧૩ મા સાપ.

સાપના પ્રકાર—એ ઝેરી ને ઝેર વગરના.

ઝેરી—નાગ, ચિત્રાગ ને કાઠ.

ઝેર વગરના—બળગર.

સાપની કરોડ—ધણીજ નરમ ને પુષ્કળ હાડકાંના કકડાવાળી

સાપની ગતિ—સાપને પગ નથી પરંતુ તેની પાંસળીઓ એક બાજુ છુટી છે તેથી તેને ટક ને માંસપેશીના સંક્રાચનથી તે ઝડપથી દોડી શકે છે.

ઝેરી સાપનું વર્ણન—માથું પદ્મોળું હોય છે ને તેના ઉપલા જડામાં ઝેરની ઢાચળી હોય છે. તેમાંથી એક નળી તાળવા તરફ વળેલા પેલા દાંતમાં ઉતરે છે. સાપ પ્રાઇને કરડે છે સારે આ બે દાંત બરાબરી ઝડામાં બીડે છે એટલે ઝેર નિયોવાઈ ડાંખમાં પડે છે.

ઝેરી સાપનો ડાંખ—* *

ઝેર વગરના સાપનો ડાંખ—: : :

સાપ કરડે ત્યારે તુરત કરવાના ઉપાય—

૧ ડાંખને ઉપલે પાસે જોરથી ફોંટી બાંધી રેવી.

- ૨ ધાને તુરત ખૂંચ ચૂસવો ને થુકી નાખવો.
- ૩ ડંખવાળા ભાગને તુરત કાપી નાખવો.
- ૪ ડંખને ચીરીને લોહી વહી જવા દેવું.
- ૫ બ્લોચિંગ પાઉડર કે કોડીતી હવા ચોપડવી.
- ૬ હંશની અંદર કામપણુ તેજ્ય દાખલ કરવો.
- ૭ પોટેશિયમ પરમેંગેનેટના કણ પાણી યા થુંકમાં પલાળી હંશમાં દાખલ કરવા.
- ૮ મોંપર પુબ્કળ ઠંડુ પાણી રેડ્યા કરવું.
- ૯ હોજરી ને હૃદયપર રાઈનાં પ્લાસ્ટર મારવાં.
- ૧૦ પુબ્કળ સ્વચ્છ હવા આવવા દેવી.
- ૧૧ ગરમ કપડાથી દરદીના પગ ગરમ રાખવા.

પાઠ ૧૪ મો દેડકું.

અવસ્થા—ઈડામાંથી દેડકું થતાં તેના શરીરનાં ભુદાં ભુદાં
૭ ૩૫ થાય છે.

ઈડામાંથી દેડકું—ઈડામાંથી નીકળે ત્યારે માત્ર માથું ને પૂઠડી એ બેજ અંગો હોય છે. પછી જાતી આગળ બે માંઠો નીકળે છે. પછી પાછલા ભાગમાં બે માંઠો નીકળે છે. ચારે માંઠામાંથી અઠક પગ નીકળે છે, પુઠડી ગુમ થતી જાય છે. શ્વાસ એવાની કામળાં એ જતી રહે છે ને ફેફસાં આવે છે.

લોહી—ઠંડુ. ખોરાક—ઝીણું જીવડાં.

માસ—દેશમાં મારવું ચાહે છે.

પાઠ ૧૫ મો. તીડ.

વર્ણન—તે કીડાના વર્ગનું પ્રાણી છે. તેને બે શીંગડા, ૭ પગ, ને ચાર પાંખો હોય છે, પાછલા પગ લાંબા ને જોરાવર છે, આગલી પાંખો લાંબી, સાંકડી ને ટપકોદાર પણ પાછલી થણી પહોળી હોય છે. મોં મોટું ને જખડું હોય છે. રંગ તપખિરીઆ હોય છે.

ઉત્પત્તિ—રજપુતસ્થાનને સલાદિ પર્વતમાં વધારે.

ખોરાક—જે કંઈ ક્ષિતોતરી મજે તેને ખાઈને સાફ કરે છે.

તીડથી પાકને બચાવવાનો ઉપાય—

- ૧ તીડાનાં ઇંડાં ખોળી કાઢી તેનો નાશ કરવો.
- ૨ પાંખો આવ્યા પહેલાં બચ્ચાને મારી નાખવાં.
- ૩ મરેલાં તીડાનાં ખોખાં દાટી દેવાં.
- ૪ તીડના ટોળાંને ધુમાડાથી અટકાવવાં

પાઠ ૧૬ મો. મચ્છર.

વર્ણન—કીડીના વર્ગનું પ્રાણી છે. માથું, જાતી ને જઠર એવા તેના શરીરના ત્રણ ભાગ છે, જાતીએ ૭ પગ ને બે પાંખો છે, માથાનો ઝાઝોભાગ વિવિધ પાસાદાર આંખોથી ઢંકાયેલો હોય છે વળી માથામાં તીણી સૂંઢ ને બે શીંગડા હોય છે.

મચ્છરના વર્ગ—ઝેરી ને સાધારણ.

ઝેરી ને સાધારણ વચ્ચેનો ફેર—

- ૧ ઝેરી મચ્છર ગણુગણુતા નથી ને સાધારણ મચ્છર ગણુગણુ છે.
- ૨ ઝેરી મચ્છરની પાંખોપર તપખિરીઆ રંગના ટપકાં છે પણ સાધારણ મચ્છરનો રંગ કાળાશપર છે.

૩ ઝેરી મચ્છર ઢાળતા બેસે છે પણ સાધારણ મચ્છર ખુંધા બેસે છે.

૪ ઝેરીનો ડંખ ચમચમતો નથી ને સાધારણનો ડંખ ચમચમે છે.

લોહી ચૂસવાની અત્યુક્તતા—સૂઠની પછવાડે લાળાની ગાંઠ હોય છે તેમાંની લાળ પોલી સૂંઠદ્વારા ડંખમાં પડે છે એટલે ભોંકી જામી જાય છે તેથી તેને ચૂસવું દીક પડે છે.

મચ્છરનો ઉપદ્રવ—સાધારણ મચ્છરનો ચટકો ચમચમે છે છે પણ ઝેરી મચ્છરના ચટકાથી ટાલીઓ તાવ આવે છે.

ટાલીઆ તાવનો ઉપાય—તાવ ન હોય ત્યારે ક્વીનિન ખાવું.
મચ્છરથી બચવાના ઉપાય—

૧ ઘર પાસે ગંદવાડ થવા દેવો નહિ.

૨ ઘરની પાસેનાં ખાખોચીઆમાં કરોસીન નાખવું.

૩ ડાંગર, ગંધક, લોખાન વગેરેનો ધુમાડો કરવો.

૪ મચ્છરદાની રાખવી.

પાઠ ૧૭ મા. હાથી.

વર્ણન—ચોપગાં જનાવરમાં સૌથી મોટું કદ, બહાર દેખાતા બે મોટા દાંત, ચાંભલા જેવા મોટા પગ, સૂંઠ ને પૂછડું એટલા ખાસ અવયવ છે. કાન મોટા સુપડા જેવા છે. આંખો શરીરના પ્રમાણમાં નાની છે,

બહાર દેખાતા દાંતનો ઉપયોગ—દુસ્મનને મારવામાં ને ખોરાક મારે ઝાડની ડાળીઓ ભાંગવામાં ખપતા છે.

સૂંઠનો ઉપયોગ—દમ લેવો, જમીન ચરવી ખોરાક ઉંચકી

મેમાં મૂકવો, પાણી ચૂસી મેમાં રેડવું, હરકાઈ ચીજને પકડવી ને છેડાના ટેરવાથી વસ્તુને પારખવી વગેરે કામાં સંઠ ઉપયોગી છે.

ઉપયોગ—સ્વારી કરવામાં, ભાર ઉપાડવામાં, દુશ્મનનું હરકર ચગદી નાખવામાં હાથી વપરાય છે. તેના દાંત ચુડીઓ બનાવવા માટે વપરાય છે,

ગુણ—સાંત, કલામરો, સમજદાર ને માયાળુ.

હાથણી—હાથણીને દંતૂશળ હોતા નથી.

પાઠ ૧૮ મો. પ્રાણી ને વનસ્પતિના રંગો.

પ્રાણીના રંગ—ધણું કરીને આસપાસના પદાર્થના રંગને મળતો હોય છે.

રંગનો ઉપયોગ—દુશ્મનથી બચાવ થાય છે ને શિકાર પકડવામાં મદદ કરે છે.

જંગલી પ્રાણીના રંગ—બધાનો એક સરખો હોય છે.

પાળેલાં પ્રાણીના રંગ—જુદો જુદો હોય છે.

ફલનો રંગ—આસપાસના પદાર્થોથી જુદો ને ભાગદાર હોય છે.

રંગનો ઉપયોગ—ફલોને શોભાવે છે ને પારકું ચિત્ત લોભાવી ફળ ઉત્પન્ન થવાના કાર્યમાં મદદ કરે છે. રંગથી પ્રતંગીઆ લોભાય છે, સુગંધથી ભરમા લોભાય છે, ને મધથી મધમાખી લોભાય છે.

ફળોનો રંગ—કાચા ફળોનો રંગ લીલો હોય છે તેથી પ્રાણીઓ તેને જોઈ શકતા નથી ને ફળોનો બચાવ થાય છે. ફળોનું કાચ પૂર્ણ થાય છે એટલે જી તૈયાર થાય છે ત્યારે ફળ લીલું મટીને

પીણું કે રાતું થાય છે ને ગરપણ મીઠો થાય છે તેથી પશુપંખી તેને જોઈ શકે છે ને ગર ખાવાની લાલચે ફળને ફેલે છે ને બી બહાર નીકળે છે.

પાઠ ૧૯ મો. હૃદય ને લોહીનું ફરવું

સ્થાન—હાતીમાં સહેજ ડાબે પડ્યે છે,

આકાર—થંકુ જેવો છે. કદ મૂઠી જેવડું છે

સ્થાના—તે માંસના લોચાનું બનેલું છે ને માંદિથી પોલું છે. વચમાં પડેલો આવવાથી તેના બે ભાગ થાય છે. ડાબું હૃદય ને જમણું હૃદય. ડાબામાં સ્વચ્છ રાતું લોહી હોય છે ને જમણામાં અસ્વચ્છ કાળું લોહી હોય છે. વચ્ચે પડેલો આવવાથી દરકના પાછા બળ્ખે ભાગ થાય છે ઉપરનો ને નીચલો. હૃદય સંકોચાયા ને પ્રુલ્યા કરે છે તેથી તેમાં લોહી આવે છે ને જાય છે.

લોહીનું જમણું—હૃદયના ડાબા ભાગના નીચલા ખાનામાંથી એક મોટો નળ નીકળે છે તેમાં સ્વચ્છ લોહી હોય છે. આગળ જતાં તેના બે ભાગ થાય છે એક માથા તરફ ને બીજો પગ તરફ જાય છે. મોટા નળમાંથી ઠેકાણે ઠેકાણે ફાંટા થતા જાય છે આ નળાઓને શુદ્ધ રક્તવાહિની ધોરી નસ કે નાડી કહે છે. ધોરી નસમાંથી દરેક સ્થળે નાની કેશવાહિનીઓ (વાળ જેવી નળાઓ) જાય છે ને તેમાંનું લોહી અવયવને જોઈતો ઓકિસજન ને ખોરાક પૂરો પાડે છે અને તેમના મેલ-કાબોનિકએસિડગ્લાસ લઇ લે છે; તેથી કેશવાહિનીઓના છેડા પાસેનું લોહી અસ્વચ્છ થાય છે. એ અસ્વચ્છ થએલા લોહીને નજીકની બીજી નળાઓ કે જે શીરો યા નસ કહેવાય છે તે ચૂસી લે છે ને હૃદય તરફ રવાના કરે છે. ધરૂં નાની

શીરા મળાને મોટી શીરા બને છે. એવી મોટી શીરાઓ માહેનું અસ્વચ્છ લોહી પગ ને માથા તરફથી આવીને હૃદયના જમણાભાગના ઉપલા ખાનામાં પડે છે. ત્યાંથી નીચલા ખાનામાં જાય છે, ઉપલા તથા નીચલા ખાના વચ્ચે એવો પડદો છે કે ઉપલામાંથી નીચલામાં લોહી જઈ શકે પણ નીચલામાંથી ઉપલામાં જઈ શકે નહિ. હૃદયના મંદાચાવાથી જમણાભાગના નીચલા ખાનામાંથી લોહી ફેફસામાં જાય છે. ત્યાં ઓક્સિજન લે છે ને કાર્બોનિક એસિડ બાદ કાઢી નાખે છે. એટલે તે સ્વચ્છ રાતા રંગનું થાય છે તેને બીજી નળીઓ ચૂસી લઈ હૃદય તરફ રવાના કરે છે, એવી ત્રણી નળીઓ એકઠી થઈ મોટી નળા બને છે. તે હૃદયના ડાબા ભાગના ઉપલા ખાનામાં પડે છે. ત્યાંથી નીચલા ખાનામાં જાય છે ને નીચલા ખાનામાંથી શરીરમાં ફરવા જાય છે. આખો એક ફેરો ફરતાં લોહીને ૧ મિનિટ લાગે છે. હૃદય ૨ મિનિટમાં ૭૦-૮૦ વાર સંકોચાય છે.

શરીરમાંના કુલ લોહીનું વજન—૧૦થી૧૨ શેર.

પાઠ ૨૦ મો. જઠર ને પાચનક્રિયા.

ખોરાકનો ઉપયોગ—૧ શરીરમાં ગરમી પેદા કરવી. ૨ શરીરનો ધસારો સમારવો ને ૩ શરીરને પુષ્ટિ આપી વધારવું.

ખોરાકના પ્રકાર—૧ લોટ અથવા પેજવાળા (સ્ટાર્ચવાળા) ૨ માંસ ઉત્પન્ન કરતા (પ્રોટીનવાળા) ૩ ચરમીવાળા અથવા તેલી, ૪ હાડકાં તાવરા.

ખોરાકના કરેક પ્રકારનો ઉપયોગ—

૧ સ્ટાર્ચવાળા ને તેલી પદાર્થો ગરમી પેદા કરે છે.

૨ માંસ ઉત્પન્ન કરનારા પદાર્થો માંસ વધારે છે ને શરીરને પુષ્ટિ આપે છે.

૩ ખારવાળા પદાર્થો હાડકાં વધારે છે ને ધસારાનો સમાર કરે છે.

ખોરાકને પચવાનાં સ્થાન—મોં, જઠર તે આંતરડાં,

મોં—મોંમાં થૂંક નામની લાગ છે તે લોટવાળા પદાર્થો સાથે મળી તેને પચાવી દે છે.

જઠર—તે માંસના લોચાનું ગનેલું છે. તેમાં ગ્રણુ પડ છે. ઉપલું હાંકણ છે. વચ્ચું ગતિ ઉત્પન્ન કરે છે ને અંદરનામાં રસ ઉત્પન્ન થાય છે. તે જઠરરસ કહેવાય છે. જઠરરસ સ્વાદે ખાટો છે. મોંમાં આવેલો ખોરાક અન્નનળી મારફતે જઠરમાં જાય છે તેમાં જઠરરસ મળે છે એટલે નૈદ્રોજનવાળા પદાર્થો પચી જાય છે. તે પચેલો ભાગ અશુદ્ધ લોહીની નસોમાં ચુસાઈ જાય છે. જઠરને બીજું મોં છે તે દ્વારા નહિ પચેલો ભાગ નાનાં આંતરડાંમાં જાય છે.

આંતરડાં—તે ૨૫-૩૦ ફૂટ લાંબાં ને આંગળી જેવાં જડાં છે. તેમાં ખોરાક આવે ત્યારે ત્યાં માંસરસ ને પિત્ત નામના રસો મળે છે. તેથી ચરખીવાળા પદાર્થો પચી જાય છે માંસરસમાં વિશેષગુણ એ છે કે સધળો નહિ પચેલો લોટવાળો, તૈલી ને હાડકાં બનાવનારો ખોરાક તેનાથી પચી જાય છે. નહિ પચેલો બાકીનો ભાગ મોટાં આંતરડાંમાં થઈ મળદ્વારે બહાર નીકળી જાય છે.

પાચનક્રિયા—ખોરાકને લોહીમાં મળવાજેવો બનાવવાનીક્રિયા

પાઠ ૨૧ મો. ઊંઘનાં ને સુતરાઉ વસ્ત્રો.

વસ્ત્રોની જરૂર—૧ શરીરની ગરમી ટકાવી રાખવા, ૨ હવામાંનાં રોગનાં જંતુથી શરીરને બચાવવા, ને ૩ શરીરને સુંદર દેખાડવા વસ્ત્રોની જરૂર છે.

થોડ્ય વસ્ત્રો—ઋતુને અનુકુળ, સાદાં ને સ્વચ્છ હોય તે થોડ્ય વસ્ત્રો કહેવાય.

સુતરાઉ વસ્ત્રો—ગરમીવાદક છે ને પરસેવો ચૂસી શકતાં નથી.

ઊનનાં વસ્ત્રો—મંદવાદક છે ને પરસેવો ચૂસી લે છે.

પાઠ ૨૨ મો. સુતરનો વણાટ

રૂમાંથી કાપડ—છોડ પરથી લીધેલા કપાસને ચરખામાં પીલી ર ને કપાસીઆ જુદા પાડે છે. પછી રને પીંજેલુથી પીંજ કચરો કાઢી નાખે છે. પછી પીંજેલા રને રેંટીઆથી કાંતે છે. કાંતેલા રને સુતર કહે છે. સુતરના તાણાવાણા કરી સાળપર વણે એટલે કાપડ થાય છે. વણવાના વરાળથી ચાલતા મંચાને મીલ કહે છે.

અગત્યના ચાર સંચાનાં નામ—૧ લોઢવાનો મંચો (જાં) ૨ ર સાફ કરવાનો મંચો ૩ સુતર કાંતવાનો મંચો. ૪ કાપડ વણવાનો મંચો (મીલ)

પાઠ ૨૩ મો. રેશમ ને રેશમનો વણાટ.

રેશમ—તે એક જાતનો કીડો બનાવે છે. તે પતંગીઆની જાતનો છે. પતંગીકે શેતુરનાં પાંદડાં પર ઈંડાં મૂકે છે. ઈંડાંમાંથી ઇયળ નીકળે છે તે તરત પાંદડાં ખાવા માંડે છે. ઇયળ રૂપરૂપ થાય પછી તેના શરીરમાંથી પીળા રચ નીકળે છે. તે સુકતાં તાર બને છે. તે તાર કીડો પોતાના શરીરપર વીંટવા માંડે છે ને નાનુક પથારી બનાવી ઉંઘો જાય છે તે સ્થિતિ કોશેટો કહેવાય છે. લોકો કોશેટો લઈ લે છે. અંદરના કીડાને મારી પાખવાને કોશેટાને ગરમ પાણીમાં નાખે છે. પછી તાર ઉઠકી લે છે. તે તારનું નામ રેશમ કે હીર. તેનો રંગ ઝાંખો પીળો હોય છે. પછી તેને મીઠાને રંગે છે તેથી તે

સાપરના સાગર અને છે. કદાચ કોઈકાને જાણ પર રહેતા હે છે તે-
માંથી અંદરથી ઈચ્છાનું પતંગીકે અને જાય છે. તે તારને કરડીને
બહાર નીકળે છે ને ફેલા પર હીડી મઝા કરે છે. પછી ઈંડાં મૂકીને
મરી જાય છે.

રેશમ ઉત્પત્ત કરનારા દેશો—ચીન ને ઇરાન.

હિંદમાં રેશમનો વણાટ—મુરત, મુંગલ, પુના ને અમદા-
વાદમાં.

રેશમી કાપડના ગુણ—દઘકાં, નરમ, રૂપાળાં, મુંવાળાં
ને ટકાઉ.

પાઠ ૨૪ માં ખાંડ ને ગાળ.

વસાહમાં ખાંડ બનાવવાની રીત—ઉઠ્ઠજા રસને થોડો
ધાડો થવા હાને દેવતા પરથી ઉતારે છે. પછી તે રસને લાકડાની
થોડી પર મૂકવા માટીના વાસણમાં રેડે છે. તે વાસણનું મોં ક્ષી
વડે બંધ કરી દે છે ને ઉપર પાણીની જાલકા મારે છે. માટીને
તળીએ ઝીણું કાણું હોય છે તેમાંથી ચિકાસ અરતી જાય છે ને મા-
ટીમાં ખાંડ તૈયાર થાય છે પ્રથમ થોડી થાય છે પરંતુ પછી વધારે
થતી જાય છે બીજા નવા થરો ૩-૪ દિવસે મૂકવા પડે છે.

કોહકાપુરમાં ખાંડ બનાવવાની રીત—પ્રથમ ગાળ અને
તેવો ધાડો રસ બનાવે છે તેનાં માટીનાં બરે છે. પછી તે માટીનાં
માંના ગેળની ચાસણી કરે છે. ચાસણી કર્યા પછી થોડીપર મૂકવી
વાંસની ટોપલીએમાં તેને રેડે છે ને ઉપર ક્ષી પાથરી દે છે રો-
પલીનાં કાણાંમાંથી ચિકાસ બહાર ટપકી જાય છે ને ટોપલીમાં ખાંડ
તૈયાર થાય છે આ બંને બનાવતી ખાંડ રતાશ પડતી હોય છે.

ઉજળી ખાંડ બનાવવાની રીત—રાતી ખાંડને પાણીમાં ઓગાળી અંદર ચૂનો મેળવે છે પછી ગાળીને કાતસામાં વહેવા દે છે કાતસા રંગ ચૂની લે છે. તે નીચે ચોકળા રસ ટપકે છે. પછી તે રસને ઉજળી ઘાડો થાય ત્યાર કાણુંવાળા નળામાં રેડે છે એટલે કાણુંમાંથી ચિકાશ ટપકી નવ્ય છે તે માંહે ઉજળી ખાંડ તૈયાર થાય.

ખાંડ બને છે તે પદાર્થ—શેરડીનો રસ, ખીટ નામે કંદ, મકાઈના સાંકા, જંગલી ખજુરાં, એક બતનો તાડ તે નાળિયેરી વગેરેનો રસ.

—***— વ્યાકરણ.

વ્યાકરણ—જે વડે ભાષા શુદ્ધ બોલાય છે તે લખાય છે તે નિયમોનું પુસ્તક.

આપણી ભાષાનું નામ—ગુજરાતી.

અક્ષર વિચાર.

મૂળાક્ષરો—ભાષાનાં ટૂકાં ચિહ્નો મૂળાક્ષરો કહેવાય છે.

મૂળાક્ષરના પ્રકાર—સ્વરને વ્યજન.

શબ્દ અને વાક્ય.

શબ્દ—જેનો કંઈક અર્થ સમજાય છે તેવા અક્ષર અથવા અક્ષર સમૂહને શબ્દ કહે છે, જેમકે બા, ગજ, કમળ, પરગણુ, અ-મહાવાદ, વગેરે.

વાક્ય—જે શબ્દ કે શબ્દ સમુદાયથી પૂરો અર્થ સમજાય છે તેને વાક્ય કહે છે. જેમકે—જા, ખેત, કામળ વાગે, ગાય ઘાસ ખાય છે, હોઠાલાસ આને મુંઝવેગો, વગેરે વાક્યો છે.

પદ—વાક્યમાં વપરાએલા શબ્દો પદ કહેવાય છે. ગાય જાય છે એમાં ‘ગાય’ ને ‘જાય છે’ એવાં બે પદો છે.

નામ અને ક્રિયાપદ.

ક્રિયાપદ—(ક્રિયા પદ) જે પદો ક્રિયા બતાવે છે અને અર્થ પૂરો કરે છે તે ક્રિયાપદ કહેવાય છે. જેમકે, છોકરો જાય છે, ગાય ચરે છે, એમાં લીટી દોરેલાં પદો ક્રિયાપદ છે. ક્રિયા એટલે કામ.

કર્તા—(કરનાર) ક્રિયાનો કરનાર બતાવનારાં પદો કર્તા કહેવાય છે. છોકરો એસે છે, નારાયણ હાથલા ગણે છે એ વાક્યોમાં લીટી દોરેલાં પદો કર્તા.

કર્તાનો અધ્યાહાર—કેટલાંક વાક્યોમાં કર્તા ક્રિયાપદ ઉપરથી સમજી લેવાય છે. તેમાં કર્તાનો અધ્યાહાર (સમજી લેવું તે) હોય છે, જેમકે જા, એસ, ખા. એમાં કર્તા “તું” છે.

કર્તા શોધવાની રીત—ક્રિયાપદની પહેલાં કાણુ મૂકીને સવાલ પૂછવો જે જવાબ આવે તે કર્તા.

નામ—ક્રાઇપણ પ્રાણી, પદાર્થ, ગુણ કે ક્રિયાને ઓળખાવનારો શબ્દ નામ કહેવાય છે. જેમકે—મણિ, મગન, સિંધુ, હિમાલય, ગાય, ધર્મ, અવાજ, હવા, ગરમી, ઉલોગ, રમત, વગેરે.

નામના પ્રકાર—ઇન્દ્રિયોથી જણાય તેવાં ને મનથી જણાય તેવાં. ઇન્દ્રિયોથી જણાય તેવાં નામ—અવાજ, ગંધ, સ્વાદ, ગરમી, દબસ, ચોપડી, માણસ, હાથી વગેરે.

મનથી જણાય તેવાં નામ—સાચાઈ, ચોકખાઈ, હોશિયારી આ ગુણનાં નામ છે; પણ રમત, ગમત, બજન, કોર્તન આ ક્રિયાનાં નામ છે.

સર્વનામ,

સર્વનામ—સખ્દો નામને ઠેકાણે વપરાય છે તેને સર્વનામ કહે છે. (સર્વનામ) જેમકે—હું, તું, તે, આપણે, આપ, જે, કાણ, શું, એ, સર્વ, પોતે, કંઈ, બીજા, વગેરે.

પુરુષ વાચક સર્વનામ—કેટલાંક સર્વ નામ પુરુષ બતાવે છે, તેને પુરુષવાચક સર્વનામ કહે છે જેમકે, હું, તું, ને, આપણે ને આપ. પુરુષ—તથા છે.

પહેલો પુરુષ—બોલનાર પહેલો પુરુષ ગણાય છે તેથી તે બોલનારને બદલે વપરાતું ‘હું’ સર્વનામ પહેલો પુરુષ સર્વનામ ગણાય છે.

બીજો પુરુષ—સંભળનાર બીજો પુરુષ ગણાય છે તેથી સંભળનારને બદલે વપરાતા ‘તું’ ‘તું’ ને ‘આપ’ સર્વનામ બીજો પુરુષ સર્વનામ ગણાય છે.

ત્રીજો પુરુષ—બોલનારને સંભળનાર સિવાયનો માણસ કે વસ્તુ ત્રીજો પુરુષ ગણાય છે તેથી તેને બદલે વપરાતું સર્વનામ ‘તે’ ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ ગણાય છે.

ટીપ—“આપણે” સર્વનામ બોલનાર તથા સંભળનાર બંનેને માટે વપરાય છે તેથી તે પહેલો-બીજો પુરુષ સર્વનામ ગણાય છે.

ક્રિયાપદના પ્રકાર.

પ્રકાર—સકર્મક ને અકર્મક.

સકર્મક—જે ક્રિયાપદને કર્મ હોય છે તે સકર્મક (સ+કર્મક.)

અકર્મક—જે ક્રિયાપદને કર્મ ન હોય તે અકર્મક (અ+કર્મક.)

કર્મ—ક્રિયાનો અધુરો અર્થ પૂરો થાય ત્યાં જે પદ વાપરવાની જરૂર પડે છે અને જેને ક્રિયાનું ફળ લાગુ પડે છે તે કર્મ કહેવાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, નારણ કામગીરી ગણે છે. જેવેમા સખ્દો.

કર્મ છે. તેથી એ વાક્યોર્માના ક્રિયાપદો સકર્મક છે. પણ હજી પડે છે, એ વાક્યોર્માના ક્રિયાપદો છે.

કર્મ શોધવાની રીત—ક્રિયાપદની પહેલાં ‘યુ’ મૂકી સવાલ પૂછવાથી જે જવાબ આવે તે કર્મ કહેવાય છે.

ક્રિયાપૂરક—જે શબ્દો ક્રિયાનો અર્થ પૂરો કરે છે તે ક્રિયાપૂરક કહેવાય છે. કર્મ પણ આ કામ કરે છે માટે કર્મ પણ ક્રિયાપૂરક કહેવાય છે.

અપૂર્ણ ક્રિયાવાચક ક્રિયાપદો—કેટલાંક ક્રિયાપદો એવા છે કે જેને કર્મ હોતું નથી પરંતુ ક્રિયાનો અર્થ અધુરો લાગે છે તે અર્થ પૂરો કરવાને કેટલાંક કર્મ જેના શબ્દો તેમાં મૂકવા પડે છે તે કર્મ કહેવાતા નથી પરંતુ ક્રિયાપૂરક કહેવાય છે તેવાં ક્રિયાપદોનાં નામ—છે, હોય છે, દેખાય છે, જણાયું નીવડે છે વગેરે. છાકરા ડાહ્યો છે, આ વાક્યમાં “ડાહ્યો” શબ્દ કર્મ નથી પરંતુ ક્રિયાપૂરક છે.

વિશેષણ ને ક્રિયા વિશેષણ.

વિશેષણ—જે શબ્દો નામના અર્થમાં વધારો કરે છે તે વિશેષણ કહેવાય છે. (વિશેષ=વધારો) લાલ ઘોડો, ઘોળી ગાય, દશ છાકરા, જે માણસ કથો પુરૂષ આમાં મોટા શબ્દો વિશેષણ છે.

ક્રિયાવિશેષણ—જે વિશેષણો ક્રિયાના અર્થમાં વધારો કરે છે તે ક્રિયા વિશેષણ કહેવાય છે. જેમકે છાકરા ધીમો ચાલે છે, પતંગ ઉંચો ચડ્યો, ઘોડો ઉતાવળો દોડ્યો, દડો હેઠો પડ્યો. આમાં લીટી દોરેલા શબ્દો ક્રિયાવિશેષણ છે.

અભ્યય.

અભ્યય—(અનભ્યય=ફેરફાર) જે શબ્દોના રૂપમાં ફેરફાર થતો નથી ને જે નામના અર્થમાં વધારો કરતા નથી તેને અભ્યય કહે

છે. ઉદાહરણ—કે, જો, અને, પણ, ક્યારે, જ્યાં, ત્યાં, અહીં, રે, માટે, આગળ, પાસે, વગેરે.

અવ્યયના પ્રકાર—ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય, ઉભયાન્વયી, અશ્વય, નામયોગી અવ્યય ને કેવળપ્રયોગી અવ્યય.

ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય—જે અવ્યય ક્રિયાપદના અર્થમાં વધારો કરે છે તેને ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય કહે છે, જેમકે ખુબ, જલદી, ઠીક, ક્યારે, ક્યાં, ત્યાં વગેરે.

ઉભયાન્વયી અવ્યય—જે અવ્યય બે પદો કે બે વાક્યોને જોડે છે તેને ઉભયાન્વયી અવ્યય કહે છે. (ઉભય—બે+અન્વયી—જોડનાર) જેમકે—અને, પણ, કે, માટે, વગેરે.

નામયોગી અવ્યય—જે અવ્યય નામની સાથે જોડાઈને રહે છે તેને નામ યોગી અવ્યય કહે છે. જેમકે ધરતી આગળ, દિવાલની પાછળ, મારે માટે, વાચન પછી દહાડા સુધી લીડી દોરેલા શબ્દો નામયોગી અવ્યય છે.

કેવળ પ્રયોગી અવ્યય—ખુશાલી, દિલ્લથીરી, વગેરે લાગણીને વખતે જે અવ્યય મોંમાંથી એકદમ નીકળી આવે છે તે 'શ્રુટા બે.વાય છે તેને કેવળ પ્રયોગી અવ્યય કહે છે. જેમકે, અરેરે, અરેરે હા હા, રામ રામ, હેં, વગેરે.

કૃદંત.

કૃદંત—જે પદો ક્રિયા બતાવે છે, પરંતુ જે ક્રિયાપદની પેઠે વાક્ય બનાવતાં નથી, તે કૃદંત કહેવાય છે. તે ફરતા ફરતા ફર નીકળી ગયો, છાકરું દોડતું દોડતું પડી ગયું, તે નાહીને બહાર ગયો, ગયો વખત પાછો આવતો નથી, આમાં લીડી દોરેલા શબ્દો કૃદંત છે.

કૃદંતનો ઉપયોગ—કૃદંત વાક્યમાં નામ, વિશેષણ કે અવ્ય-
યનું કામ કરે છે.

પદચ્છેદ અને તેના નમુના.

પદચ્છેદ—(પદ+છેદ=વિભાગ) પદના વિભાગ કરવા કહેવા તે

પદના વિભાગ—નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ. કૃદંત
ને અવ્યય (કાઠ કૃદંતને જુદો વિભાગ ગણતા નથી)

૧ કાઠલો પાછો ઘેર આવ્યો, તે જોઈ બીજાં પશુઓને ઘણું
આશ્ચર્ય લાગ્યું.

કાઠલો—નામ.

પાછો—ક્રિયા વિશેષણ.

તે—સર્વનામ

જોઈ—કૃદંત

બીજાં—વિશેષણ

પશુઓને—નામ

ઘેર—નામ

આવ્યો=ક્રિયાપદ

ઘણું—વિશેષણ

આશ્ચર્ય—નામ

લાગ્યું—ક્રિયાપદ કર્તા આશ્ચર્ય

વાક્યના ભાગો.

મુખ્ય ભાગ બે છે. ઉદ્દેશ્ય ને વિધેય.

ઉદ્દેશ્ય જે વિધેય—જેને વિષે કહીએ છીએ તે ઉદ્દેશ્ય ને જે
કહીએ છીએ તે વિધેય કહેવાય છે.

‘ધોડા દોડે છે’ એમાં ‘ધોડા’ ઉદ્દેશ્ય ને ‘દોડે છે’ વિધેય છે.

‘ઝાકરો કામ કરે છે’ એમાં ‘ઝાકરો’ ઉદ્દેશ્ય ને ‘કામ
કરે છે’ વિધેય છે.

વિધેયના ભાગ—ક્રિયા ને ક્રિયાપૂરક. ‘કામ કરે છે’ વિધેય
છે તેમાં કામ ‘ક્રિયાપૂરક’ છે ને ‘કરે છે’ ક્રિયા છે.

ઉદ્દેશ્યવર્ધક—કેટલાક શબ્દો ઉદ્દેશ્યના અર્થમાં વધારો કરે છે તે ઉદ્દેશ્યવર્ધક કહેવાય છે. મોટો, ઘોડો જાય છે. એમાં મોટો ઉદ્દેશ્યવર્ધક છે. શેઠનો ચાકર આવ્યો. એમાં શેઠનો ઉદ્દેશ્યવર્ધક છે.

વિધેયવર્ધક—કેટલાક શબ્દો વિધેયના અર્થમાં વધારો કરે તે વિધેયવર્ધક કહેવાય છે. તે જંગલમાં એકાંત જગાએ રહેતો હતો. આ વાક્યોમાં લીટી દોરેલા શબ્દો વિધેયવર્ધક છે.

વાક્યના પાંચ ભાગ—ઉદ્દેશ્યવર્ધક, ઉદ્દેશ્ય, ક્રિયા, ક્રિયાપુર ને વિધેયવર્ધક.

પૃથક્કરણ.

વાક્યના ભાગો કરી બતાવવાની ક્રિયાને પૃથક્કરણ કહે છે (પૃથક-શુદ્ધ+કરણ-કરવું તે)

નમુનો—પોતાનો ઘણો મુલક પાછો મેળવી આખરે પ્રતાપ મરણ પામ્યો.

૨ એક વખત અકબર પાદશાહે મોકલેલો એક જમ્મુ પ્રતાપની હાલત જોવા ગયો.

ક્રમ	ઉદ્દેશ્ય	ઉદ્દેશ્ય વર્ધક	વિધેય		વિધેયવર્ધક
			ક્રિયા	ક્રિયાપૂરક	
૧	પ્રતાપ		પામ્યો.	મરણ	આખરે પોતાનો ઘણો મુલક પાછો મેળવી.
૨	જમ્મુ	અકબર પાદશાહે મોકલેલો એક	ગયો.		૧ એક વખત ૨ પ્રતાપની હાલત જોવા

ભુગોળ વિદ્યા.

મુખ્ય ઇલાકા.

ઇલાકા—દેશનો મોટા ભાગને ઇલાકા કહે છે. ઇલાકાનો ઉપરી મવર્નર હોય છે.

મુખ્ય ઇલાકા—મુખ્ય ને તેની આબુખાબુનો મુલક.

સીમા—વાયવ્ય, ઉત્તર ને ઇશાનની સરહદ તરફ બહુચિસ્તાન, પંજાબ ને રજપુતસ્તાન છે; પૂર્વની સરહદ તરફ મધ્ય હિંદનાં દેશો રાજ્યો, મધ્યપ્રાંતો ને નિઝામનું રાજ્ય છે; દક્ષિણે મદ્રાસ ઇલાકા ને મલેસુર છે; અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર છે.

વિસ્તાર—ઉત્તર વિભાગના ખાલસા મુલકની ચૌદમણી ક્ષેત્રફળ (માયકવાડી રાજ્ય સિવાય) ૧,૮૮,૭૪૫ ચોરસ માઇલ છે.

કુદરતી વિભાગ—ગુજરાત, સિંધ, કચ્છ, મહારાષ્ટ્ર ને ઉત્તર કાનડા.

રાજકીય વિભાગ—ઉત્તર વિભાગ, સિંધ, મધ્ય વિભાગ, દક્ષિણ વિભાગ ને મુખ્ય બેઠ; મોટાં દેશો-રાજ્યો—કચ્છ, કાઠિયાવાડ એન્જનિસ ને માયકવાડનો મુલક.

કુદરતી રચના—સિંધ રેતાળ પ્રદેશ છે, ઉત્તર વિભાગ ચગાનો પ્રદેશ છે, મધ્યવિભાગ+ઉચ્ચ પ્રદેશ છે, ને દક્ષિણ વિભાગનો કેટલાક ભાગ નીચા પ્રદેશ છે.

પહાડો—હાલા, વિંધ્યાચળ અને સાતપુડા, સહ્યાદ્રિકે પશ્ચિમમાં.

+ઉચ્ચ પ્રદેશ—દરીઆની સપાટીથી ઘણી ઉંચી જમીન હોય તે ઉચ્ચ પ્રદેશ કહેવાય છે.

શિખર—મહાબળેશ્વર ને માથેરાત.

નદીઓ—સિંધુ, નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી ને કૃષ્ણા.

ધોધ—+સુરપાણુનો (નર્મદા નદીનો), ગેરસપ્પાનો (શીરાવતી નદીનો).

અખાત—કચ્છનો ને અંબાતનો.

ખંઠર—મુંબઈ, કરાચી ને કારવાડ.

હવા—સિંધમાં તાપ વધારે, ગુજરાત ને બાકીના ભાગમાં તાપ સાધારણ પડે છે.

વરસાદ—સિંધમાં તદ્દન ઝોઝો, કચ્છમાં થોડા, ને મદારા-જટના પૂર્વ ભાગમાં સામાન્ય ને દ્રાક્ષણ ને કાનડામાં બહોળો વરસાદ પડે છે. (સલાકિ પર્વત ને અરબી સમુદ્ર વચ્ચેનો ભાગ દ્રાક્ષણ કહેવાય છે.)

જંગલ—જ્યાં જ્યાં ફુગરો હોય છે ત્યાં ત્યાં જંગલો વિશેષ છે. ગીરનું, પંચમહાલનું, ખાનદેશનું ને ઘાટનું જંગલ જાણવા જેવાં છે.

વખણાતાં જંગલો—ગીરમાં સિંહ, સિંધમાં જાંટ ને ખચ્ચર, કાઠિયાવાડમાં થોડા, ને કડી પ્રાંતમાં ખગદ વખણાય છે.

વસ્તી—ગાયકવાડી રાજ્ય બાદ દરતાં સાડાત્રણ કરોડ માણુ-સની વસ્તી છે.

ધર્મ—હિંદુ, મુસલમાની, જરથોસ્ત, જૈન, ખ્રિસ્તી.

ભાષા—સિંધી, કચ્છી, ગુજરાતી, મરાઠી ને કાનડી.

ધંધા—ખેતી, કારીગરી, મજૂરી, વેપાર ને ખાનગી નોકરીઓ.

ખનીજ—કાઠિયાવાડમાંથી પથ્થર ધારવાડમાંથી સોનું રા-

+ધોધ—કચ્છથી પાણી નીચે પડે તેને ધોધ કહે છે.

જમીન પળામાંથી અકીક, આરામુરમાંથી આરસ ને દરીઆના ને કુવાના પાણીમાંથી મીઠું.

ખેતીની પેદાશ—બઉં, ડાંગર, બાજરી, કઠોળ, જુવાર, તલ, સરસવ, એરંડી, શેરડી વગેરે.

બઉં—ઉત્તર. મધ્ય તે દક્ષિણ વિભાગની કાળી જમીનમાં.

કપાસ—ઉત્તર, મધ્ય ને દક્ષિણ વિભાગની કાળી જમીનમાં બહુ જિલ્લો કપાસનો જીલ્લો કહેવાય છે.

તમાકુ—મેડા જિલ્લામાં મધ્ય—પંચમહાલ જિલ્લામાં.

ડાંગર—કોંકણ ને કાનડાની પહાડી ને વરસાદવાળી જગ્યામાં

નાળિયેર—કોંકણ ને કાનડાની દરીઆ કિનારાની જમીનમાં.

દીપ—સિંધમાં વરસાદ પડતો નથી પરંતુ સિંધુ નદીને લીધે પુષ્કળ પાક થાય છે ને ત્યાં બજી, બાજરી, જુવાર, ડાંગરને કપાસ વધારે થાય છે.

કુચરી પેદાશ—

સુતરાઉ કાપડ—મુંબઈ ને અમદાવાદમાં.

રેશમી કાપડ—સુરત. અમદાવાદ નો પુનામાં.

કચ્છી કાપડ—અમદાવાદ ને સુરતમાં.

સોનારપાનું કામ—કચ્છ ને સિંધમાં.

તાબાપિતળનું કામ—નાશિક ને પુનામાં.

રેલવે લાઇન—મુખ્ય રેલવે ત્રણ છે.

૧ બોમ્બે. બરોડા એનું સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયા રેલવે.

૨ ગ્રેટ ઇન્ડિયન પેનિન્સુલર રેલવે.

૩ સ્વર્ણ મરાઠા રેલવે.

નાની રેલવે લાઇનો બધી છે.

નિકાસ—અનાજ, રૂ, તેલીબીયાં, ચામડાં વગેરે.

આયાત—ત્રોખાંડનો સામાન; ખાંડ; સુતરાઉ, રેશમી ને ઉનનું કાપડ; કેરોસીન, ફાલસા, કાચ. દવા, વગેરે.

રાજ્યતંત્ર—આખા ઇલાકાના ઉપરી ગવર્નર સાહેબ છે. તેની નીમણુક નામદાર શહેનશાહના હુકમથી થાય છે. ગવર્નર સાહેબને મદદ કરવા બે મંડળ છે—તેમાંનું એક ઇલાકાનો કારભાર ચલાવનાર ને બીજું કાયદા કાનુન બાંધનાર, કારભાર ચલાવનારા મંડળમાં ગવર્નર સાહેબ ને બીજા ૪ સભાસદ હોય છે. તે મંડળ મુખ્ય સરકાર કહેવાય છે. કાયદા બાંધનારા મંડળમાં બે ૪ સિવાય બીજા ૪૪ સભાસદ હોય છે. એટલે એકંદર ૪૮ સભાસદો છે. ગવર્નર સાહેબના કાચ નીચે ખાલસા બાગેનો વહીવટ કરનાર પાંચ કમિશનરો ને દેશી રાજ્યો પર દેખરેખ રાખનાર ત્રણ એજન્ટો મળી કુલ ૮ મોટા અમલદારો છે.

દેશી રાજ્યો—તેના બે પ્રકાર છે—હિંદી સરકારના કાબુ હેઠળનાં (વડોદરા) ને મુખ્ય સરકારની દેખરેખ નીચેનાં.

મુખ્ય સરકારની દેખરેખ નીચેનાં રાજ્યોના બે પ્રકાર છે—મુખ્ય સરકારની સીધી દેખરેખ નીચેનાં (કચ્છ, કાઠિયાવાડ ને દાહાપુર) ને કમિશનરોની દેખરેખ નીચેનાં.

ખાલસા મુલકના વિભાગ.

૧ કિતર વિભાગ	મુખ્ય શહેર	અહમદાવાદ
૨ સિંધ વિભાગ	"	કરાંચી
૩ મુખ્ય વિભાગ	"	મુંબઈ
૪ મધ્ય વિભાગ	"	પુના
૫ દક્ષિણ વિભાગ	"	બેલગામ

ઉત્તર વિભાગ અને ગુજરાત.

ઉત્તર વિભાગ--તેના ભાગ નીચે મુજબ છે.

ખાલસા મુલક.	દેશી રાજ્યો.
૧ અમદાવાદ જિલ્લો	૧ પાલનપુર એજન્સી.
૨ એડા "	૨ મહીકાંઠા "
૩ પંચમહાલ "	૩ રેવાકાંઠા "
૪ બરુચ "	૪ સુરત "
૫ સુરત "	૫ ખંભાત સંસ્થાન
૬ ધાણા "	૬ જગઘાર સંસ્થાન

ગુજરાત--ધાણા જિલ્લા સિવાયનો બધો ઉત્તર વિભાગ, ગાય-
કવાડનો મુલક તથા કાઠિયાવાડ એજન્સિ એટલો મુલક મળીને
ગુજરાત પ્રાંત થાય છે.

(ગુજરાતની હુમોળ ત્રીજા ધોરણમાં સીખી ગયાં છે.)

કચ્છ,

કચ્છનો અર્થ દરીઆકાંઠાની ઝૂમિ થાય છે. તેના રાજદર્તા રાવ
કહેવાય છે. તે જાડેગ રજપુત છે તેની દક્ષિણે દરીઆ છે ને બાકીની
બધી બાજુ રેતીનું રણ છે. તે કચ્છનું રણ કહેવાય છે.

ઉદોગ--મૂજનું કસખી ને હીરનું બરતકામ વખણાય છે.
વળી ત્યાં સોનારખાનાં વાસણોપર નકશી કામ સાઈ થાય છે.

જાણુવા હાલક સ્થળો--ભુજ રાજધાનીનું શહેર છે. માંડવી
એ મોટું બંદર છે. કચ્છકોર કિલ્લાને માટે પ્રખ્યાત છે.

હકીકત--ભુજમાં પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે, કચ્છમાં વરણ

બહુ પડતે નથી તેથી બાજરી, કઠોળ વગેરે ધાન્ય થાય છે. લોકો સાહસિક ને મોટા વેપારી છે.

સિંધ.

આ પ્રાંતમાં સિંધુ નદી આવવાથી તેનું નામ સિંધ પડ્યું છે.

પર્વત—હાલા.

નદી—સિંધુ તે મુંગઢ હિલાકામાં સૌથી મોટી નદી છે. તે લગભગ ૨૦૦૦ માઇલ લાંબી છે. તે હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળે છે. તેની રેલના પાણીથી સિંધમાં પાક થાય છે.

આબો હુવા—વરસાદ થોડો પડે છે. ત્યાં વિશેષ પડે છે.

વનસ્પતિ—જંગલ નથી. બાવળ પુષ્કળ થાય છે.

મુખ્ય પાક—ડાંગર, જુવાર, બાજરી, ધઉં, મગ, કપાસ, તેલીમીઝાં. વગેરે

ઉદ્યોગ—શેતરંજ બનાવવાનો.

ભાગ—કરાંચી જિલ્લો, હૈદરાબાદજિલ્લો, ધર ને પારકર જિલ્લો સહર જિલ્લો, લારખાના જિલ્લો ને સિંધનો ઉપરો સરહદનો મુલક દેશી રાજ્ય ખૈરપુર છે.

જાણવા લાયક સ્થળ—કરાંચી—સિંધના કમિશનરનું મુખ્ય સ્થળ છે. તે આ હિલાકામાં બીજા નગરનું બંદર છે. ત્યાંથી બનાજ, રૂંને આમડાં પરદેશ જાય છે. હઠ્ઠુ ઐતિહાસિક શહેર છે.

હૈદરાબાદ—ત્યાં રૂપાનું ને લાખનું કામ હેતમ થાય છે.

ઉમરકોટ—ધરને પારકર જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે. ત્યાં છ.

સ. ૧૫૪૨ માં અકબર આદલાદનો જન્મ થયો હતો.

સહર—સિંધ નદીપરે સહર જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે.

શિકારપુર—શેતરંજ માટે પ્રખ્યાત છે. લારખાના ત્યાં બાગ ગળીયા પુષ્કળ છે. સેવાન ત્યાં સિકંદર પાદશાહના વખતનો કિલ્લો છે. જોડાખાખાદ-જેકમ સાહેબના નામપરથી એ નામ પડ્યું છે. તે ઉપલા સરહદના મુલકનું મુખ્ય સ્થળ છે.

ખેરપુર—ત્યાંના ગણકર્તા અમીર કહેવાય છે.

મુળઈ વિભાગ.

મુળઈ શહેર મોટું ને જખરું બંદર હોવાથી તેને જુદો વિભાગ ગણ્યો છે ને તેને માટે ખાસ જુદો કમિશનર રહે છે. મુળઈ બેટ પર વસેલું છે. મુંબાદેવીના નામ પરથી મુળઈ નામ પડ્યું છે.

ઇતિહાસ—આ બેટ ૧૬૬૮ માં કંપનિ સરકારને મળ્યો ત્યારે તેમાં નાના નાના ૭ બેટ હતા. તે બધા કાદવડીયડથી બરેલા રહેતા ને તેમાં માત્ર માછી મારોનીજ વસ્તી હતી. કંપનિ સરકારના હાથમાં આવ્યા પછી તે કંપનિ સરકારે સુરતથી વખાર ફેરવી ત્યાં કરવાથી તેની આબાદી વધવા લાગી. અત્યારે તે દુનિયાનાં મોટાં શહેરોમાંનું અનં ઉત્તમ બંદરોમાંનું એક ગણાય છે. બધા બેટો વચ્ચેનો પાણીનો ભાગ પૂરીને સરકારે એકબેટ બનાવી દીધો છે.

વિસ્તાર—મુળઈ બેટ ૧૧૧૧ માઇલ લાંબો ને ૪ માઇલ પહોળો ત્રિકોણાકાર છે. બેટના પૂર્વ ભાગમાં ખાઈ છે. તેનો પથી ૭ ચોરસ માઇલ છે તે ખાઈ બહુજ સુરક્ષિત છે. બારામાં કેટલાક બેટ છે. તેમાં બારાપુરી નામે બેટ કુંભરમાંથી કાતરી કાઢેલાં હોરાં માટે પ્રખ્યાત છે.

અખાત—એક બે તે પશ્ચિમ તરફ છે.

કોટ—એક બે ને બારાની વચ્ચેની ઉંચી જમીન કોટ કહેવાય છે તે ભાગમાં દુનિયાના મોટા મોટા શાહુકારોની પેઢીઓ, ન્યાય. ટપાલ, તાર. વસુલાત વગેરે ખાતાની ઓફિસો છે.

વસ્તી—અગભગ ૧૦ લાખ માણસની છે.

ઉદ્યોગ—પુષ્કળ છે. કાપડ વણવા તથા સુતર કાંતવાના ટપ કરતાં વધારે સંખ્યા છે.

વેપાર—કરોડો રૂપીઆનો માલ આ બંદરેથી પરદેશ જાય છે ને પરદેશથી આ બંદરે આવે છે.

જોવાલાયક સ્થળો—શાકમાર્કેટ, ટંકશાળ, ટાઉનહોલ, બોરી-બંદર સ્ટેશન, રાજગાદી ટાવર, સરકારી ઓફિસો, દીવાદાંડી, વિદ્યેટા-રિઆબાગ ને સંગ્રહસ્થાન વગેરે.

મધ્ય વિભાગ.

મુંબઈની પૂર્વમાં આ વિભાગ આવેલો છે. સહ્યાદ્રિ પર્વતના બોરખાટ ને થળખાટને રસ્તે આ વિભાગમાં જવાય છે.

પર્વત—સહ્યાદ્રિ કે પશ્ચિમચાટ તથા ચાંદવડ સાત માળા કે ઋષાડમાં થમને જવા આવવાના માર્ગને ઘાટ કહે છે.

બજારોમાં ખુબી વખતની બોદવમને પુકાઓ જોવા લાયક છે.

શિખર—વહાળશિખર ને મેંથરાન.

નદીઓ—ગાદાવરી, કૃષ્ણા, બીમા, નીરા, સીના ને વાણી.

આબોહવા—હવા સુકી છે. તાપ વધારે પડે છે, ને વરસાદ

ઓછો પડે છે.

જવહરો સહીસલામત રહી શકે તેવો પાણીનો ભાગ તે બાંહે
કહેવાય છે.

લોકો—દક્ષિણી.

ભાષા—મરાઠી.

પેદારા—જુવાર, બાજરી. ઘઉં તેલી ખીચાં ને રૂ.

હુજર—ચેવડામાં હાથથી વણેલું કાપડ બને છે. પૂના ને નાશકમાં તાંબાપિત્તળનાં વાસણો બને છે, અહમદનગરમાં સાડી બને છે. કેટલેક ઠેકાણે કાગળ ને ધામણી બને છે.

રેલ્વે—જી. આઇ. પી. રેલ્વે-તેના બે ફાંટા છે. એક કલ્યાણથી નાશક તરફ ને બીજો કલ્યાણથી પુના તરફ છે.

જિલ્લો-૧	પશ્ચિમખાનદેશ જિલ્લો	મુખ્ય શહેર	ધુળીઆ
૨ પૂર્વ ખાનદેશ	"	"	જગગામ
૩ નાશક	"	"	નાશક
૪ અહમદનગર	"	"	અહમદનગર
૫ સતારા	"	"	સતારા
૬ સોલાપુર	"	"	સોલાપુર

પાશ્ચિમ ખાનદેશ જિલ્લો શહેરો—ધુળીઆ, નંદરગાર ને પીપળમેર. ધુળીઆ અળસાં ને રૂના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.

પૂર્વ ખાનદેશ જિલ્લો શહેરો—જગગામ ને ભુસાવળ જગગામ રૂ, તલ તથા અળસીના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.

નાશક જિલ્લો—શહેરો—નાશક, દેવલાલી, ચંમક, સિત્તર, નાશક, ગોદાવરી નદીના જમણા કિનારાપર આવેલું જત્રાનું સ્થળ છે, તેને સામે કિનારે પંચવટી નામનું પવિત્ર સ્થળ છે. ચંમક, ગોદાવરીના મૂળ પાસે હોત્રાથી મોટું જત્રાનું ધામ છે. સિત્તર, શેરડી, પાન, કેળાં વગેરે માટે પ્રખ્યાત છે.

અહમદનગર જિલ્લો—શહેરો, અહમદનગર ને ખડકી,

અહમદનગરમાં ચાંદખીખી નામે પ્રખ્યાત બાઈ થઇ ગઇ છે. ખડકી ત્યાં આગળ ૧૭૬૫ માં પેશ્વા ને નિઝામ વચ્ચે લડાઇ થઇ હતી તેમાં નિઝામ હારી ગયો હતો આ લડાઇ કુર્ટલાની લડાઇ પણ કહેવાય છે.

પુના જિલ્લો—શહેરો, પુના, ખડકી, ને લોણાવડા. પુના, આ જિલ્લાનું ને મધ્યવિભાગનું મુખ્ય શહેર છે. મધ્યવિભાગના કમિશનરનો મુકામ અહીં છે. ઉપરાંત ચોમાસામાં ચારમાસ ગવર્નર સાહેબ પણ આ શહેરમાં રહે છે. પુના પેશ્વા સરકારની રાજધાની હતું તે ૧૮૧૮ માં અંગ્રેજ સરકારને હાથ આવ્યું છે. પુનાની હવા બહુ સારી છે. ખડકી, ત્યાં ૧૮૧૭ માં પેશ્વા ને અંગ્રેજ વચ્ચે લડાઇ થઇ હતી. લોણાવડા, ત્યાંથી થોડે દૂર કુમરોમાં કોતરી કાઢેલી જુની ગુફાઓ જોવા જવી છે. તે ગુફા કાર્બોની ગુફાઓ કહેવાય છે.

સતારા જિલ્લો—શહેરો, સતારા, મહાબલેશ્વર, સતારા, સતાર કાશ્ત્ર ને દરવાજા હોવાથી સતારા નામ પડ્યું છે. સતારામાં શિવાજીના વંશજોની ગાદી હતી. તે ૧૮૪૮ માં અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં આવ્યું. મહાબલેશ્વર, તે સહ્યાદ્રિ પર્વતના શિખર પર દરી-આની સપાટીથી ૫૦૦૦ ફુટ ઉંચું છે. તેથી ત્યાંની હવા ઉનાળામાં પણ ઠંડી રહે છે એટલે ઉનાળામાં મુંબઇના ગવર્નર સહેબ ત્યાં મુકામ કરે છે. મહાબલેશ્વર ને તેની આસપાસના બાગમાં પુષ્કળ વરસાદ પડે છે.

સોલાપુર જિલ્લો—શહેરો—સોલાપુર, બાર્શી ને પંદર-પુર, સોલાપુર—ત્યાં દેશી લુગડાં સારાં બને છે ને રત્ન મોઢું મથક છે, બાર્શી, તે કપાસ ને તેલીમીમાંના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.

પંદરથુર તે વિહંગનાથજી કે વિહંગાનું મોટું ધામ છે. દક્ષિણમાં આ મોટું જંગલનું સ્થળ છે. આં તપખીર, અગરમત્તી ને દાળીઆ સારા બને છે.

નાનાં દેશી રાજ્યો.

મહેવાસી પરગણાં—પશ્ચિમ ખાનદેશ જિલ્લાની પશ્ચિમે નર્મદા ને તાપી વચ્ચે છે. વસ્તી બીજા ભોક્ષાની છે. પેદાશ જંગલની છે.

સુરગાણાનો મુલક—સજ્જાદિ પર્વતની પશ્ચિમે દાંગના મુલકની દક્ષિણે છે જમીન પહાડી છે. નાસકના કલેક્ટરની દેખરેખ નીચે છે, પેદાશ જંગલની છે.

સતારા જાગીર—સતારાના રાજાને તાબે હતી માટે સતારા જાગીર કહેવાય છે. તેમાં બેાર ફલદ્રણ, ઓંધ ને અક્ષકાટ સંસ્થાન છે.

ભીર—જાગીરદાર પંતસચિવ કહેવાય છે તે જાતે ખાસાય છે, પુનાના કલેક્ટરની દેખરેખ નીચે છે.

ઓંધ—જાગીરદાર પંતપ્રતિનિધિ કહેવાય છે. જાતે ખાસાય છે. સતારાના કલેક્ટરની દેખરેખ નીચે છે.

ફલદ્રણ—જાગીરદાર નીંવાલકર કહેવાય છે. જાતે રજપુત છે. સતારાના કલેક્ટરની દેખરેખ નીચે છે.

અકલકોટ સંસ્થાન—રાજા ભોંસલે કુટુંબનો મરાઠો છે. શાલાપુર જિલ્લાના કલેક્ટરની દેખરેખ નીચે છે.

દક્ષિણ વિભાગ.

મધ્યવિભાગની દક્ષિણનો ભાગ તથા સજ્જાદિપર્વતને આરખી અમુદ્રની વચ્ચે આવેલા બે જિલ્લા (રત્નાગિરિ ને કાલાખા) દક્ષિણ વિભાગ કહેવાય છે,

રેલવે-૧ સધર્ન મરાઠા રેલવે ૨ વેસ્ટ ઇન્ડિયા પોર્ટુગીઝ રેલવે
આમોહવા—પશ્ચિમના જિલ્લાઓની હવા બેજવાળી છે તેથી
તેમાં પુષ્કળ વરસાદ પડે છે. પૂર્વ તરફના જિલ્લાની હવા કંઈક સૂકી છે.

જમીન—પશ્ચિમ ભાગમાં પહાડી જમીન છે પણ પૂર્વ ભાગમાં
ઘાણી ફળદ્રુપ જમીન છે. તેમાં કપાસ પુષ્કળ થાય છે.

પહાડ—સહ્યાદ્રિ.

નદી—બીમા, કૃષ્ણા, ડાણુ, ધટપ્રભા, મલપ્રભા, તુંગભદ્રા ને
શિરાવતી

જંગલ—કાલાખા, રત્નાગિરિ ને ખેલગામ જિલ્લામાં મોટા જંગલો છે.

ખેતીની પેદાશ—દરીઆ કિનારે ડાંગર પુષ્કળ થાય છે.
વળી નાળિયેર ને સોપારી પણ ઘણાં થાય છે. ખેલગામ ને ધારવાડ
તરફ રૂ, જુવાર વગેરે થાય છે. કાનકા જિલ્લામાં એલચી થાય છે.

હુન્નર—ને ધંધો કાઢના દોરડાં વણવાનો, સાઢડી શુંધવાનો,
કાચની બંગડી બનાવવાનો, દેશી કાપડ વણવાનો, તેલ કાઢવાનો,
માછલાં પકડવાનો, મીઠું પકવવાનો, ખેતીનો વગેરે.

ખંદરો—મતીયાગ, રત્નાગિરિ, માલવણ, વેંગુર્લા, કારવાર,
અંકાલ, કુમટા ને હાનાવર આ ખંદરોમાં સૌથી મોટું કારવાર છે.

ખનીજ—ધારવાડ જિલ્લામાંથી સોનું નીકળે છે.

જિલ્લા—૭ જિલ્લા છે.

૧ વિળપુર જિલ્લો	મુખ્ય શહેર	વિળપુર.
૨ ખેલગામ "	"	ખેલગામ,
૩ ધારવાડ "	"	ધારવાડ
૪ કાનકા "	"	કારવાર

મ રત્નાગિરિ "

"

રત્નાગિરિ

૬ કોલાયા "

"

અક્ષીબાગ

વિજયપુર જિલ્લો—મુખ્યપાક કપાસ ને જીવાર છે. શહેરો વિજયપુર. ને તાલીકોટ. વિજયપુર, જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે ત્યાંના રાજાને જોવા જવો છે. તાલીકોટ, ત્યાં ૧૫૬૫ માં મોટી લડાઈ થઈ હતી.

બેલગામ જિલ્લો—શહેરો બેલગામ ગોકાક ને અથણી બેલગામ, જિલ્લાનું ને દક્ષિણ વિભાગનું મુખ્ય શહેર છે. દક્ષિણ વિભાગના કમિશનર સાહેબનો મુકામ અહીં છે. તેમજ લશ્કરી જાવણી પણ છે. તેનું મૂળનામ વેણગામ છે કેમકે ત્યાં વેણ (વાંસ) પુષ્કળ થાય છે. ગોકાકમાં રમકડાં બારાં થાય છે. અથણી, ધાળગાને મુરાબાર માટે જાણીતું છે.

ધારવાડ જિલ્લો—શહેરો-ધારવાડ ને હુબળી આ બંને શહેરો રૂના વેપારનાં મોટાં મથક છે.

કાનડા જિલ્લો—મુખ્ય પાક ડાંગર છે ઉપરાંત એલચી, નાળિયેર, સોપારી વગેરે પુષ્કળ થાય છે. વરસાદ યથો પડે છે. શહેરો કારવાર હોનાવર ને ગોકર્ણી છે. કારવાર તે મોટું બંદર છે નજીકનો ગેરસરખાનો ધોધ જોવા જવો છે. ગોકર્ણી જાત્રાનું ધામ છે.

રત્નાગિરિ જિલ્લો—આ જિલ્લામાં વરસાદ બહુ પડે છે તેથી ડાંગર પુષ્કળ થાય છે. સિરાય નાળિયેર ને સોપારીપણુ પુષ્કળ થાય છે, દાપોલી, ખેડ, સંગમેશ્વર ને રાજપુરમાં ઉનાપાણીના ઝરા છે. શહેરો રત્નાગિરિ માલવણ ને વેંગુર્લા એ ત્રણે બંદર છે. વેંગુર્લામાં કાબુ પુષ્કળ થાય છે.

કોલાખા જિલ્લો—આ જિલ્લામાં વરસાદ બહુ પડે છે તેથી ડાંગર પુષ્કળ થાય છે. કિનારાના લોકો માખણ પકડે છે તથા મીઠું પકવે છે. શહેરો અહીંયાગ, ઉરખ, મહાડ, મેથેરાન, ચેઉલ. મેથેરાન તે હવાખાવાનું સ્થળ છે. ચેઉલમાંથી પુષ્કળ પાન આવે છે.

દેશીરાજ્યો.

કોલ્હાપુર, દક્ષિણ મરાઠા જાંગીર, બીજાં નાનાં રાજ્યો.

કોલ્હાપુર—દક્ષિણ વિભાગમાં આ મોટું દેશી રાજ્ય છે. રાજા મરાઠા છે. તે શિવાજીના નાના પુત્રના વંશજો છે. કોલ્હાપુરમાં પો-સિટિકલ એજન્ટ રહે છે.

દક્ષિણ મરાઠા જાંગીર—સાંગલી, મીરજવડી શાખા. મીરજનાનીશાખા કુરંદવાડ વડી શાખા, કુરંદવાડ નાની શાખા જમાખડી, મુલાળ ને રામદુર્ગ. આમાંની પહેલી છ પટવર્ધન નામના બ્રાહ્મણોની છે. મુલાળ ભોંસલે કુટુંબના ઘેરપડે કુળની ને રામદુર્ગ ભાવે વંશના બ્રાહ્મણોની છે. મીરજ, સારંગી, તંબુરા વગેરે વાહાણોને માટે પ્રખ્યાત છે.

બીજાં નાનાં રાજ્યો—જત ને ડહાપુર, સાવનુર, સાં-વતવાડી ને જંજીરા જત ને ડહાપુરના જાંગીરદાર મરાઠા છે, સાવનુર મુસલમાની સંસ્થાન છે, સાંવતવાડી ભોંસલે કુળના મરાઠાના તાખામાં છે, જંજીરા સોદી મુસલમાનનું રાજ્ય છે સાંવતવાડી સં-સ્થાનમાં લાખચી રંગેલા લાકડાનું કામ ઘણું સારું થાય છે. જંજી-રના અર્ધ બેટ થાય છે.

મુંબઈના ગવર્નર સાહેબના તાખાનાં અરખસ્તાનમાંના સંસ્થાન—એડન, પીરમ ને સોકોદા.

એડન—અરબસ્તાનના નૈઋત્ય ખુણામાં બંદર છે, છે મુંબ-
ઈથી ૧૬૬૪ માઇલ દૂર છે. ત્યાં વહાણોના રક્ષણાર્થે તરફર રહે છે
એડનમાં તાપ બહુ પડે છે. વરસાદ નહિ જેવોજ પડે છે. ત્યાં ખુંદ
પુષ્કળ પ્રાપ્ય છે. પેરિમ બેટ છે. સોકોટ્રા પણ બેટ છે. સોકોટ્રાનો
એળાએળો વપરાય છે.

હિન્દી સ્વતંત્ર સંસ્થાન

આ સંસ્થાન પોર્ટુગલના પોર્ટુગીઝ લોકોનું છે. ત્યાં પોર્ટુગીઝ
ગવર્નરજનરલ રહે છે. આ સંસ્થાન અંગ્રેજ સરકારને ત્રાપે નથી
પરંતુ સ્વતંત્ર છે. તે સરકારનું મિત્ર રાજ્ય કહેવાય છે. આપણા
ઈલાકામાં હોવ દમણ ને ગોવા પોર્ટુગીઝનાં છે તે ગોવા મુખ્ય શહેર
છે. ગોવાનું બીજું નામ પાંજિમ છે. ગોવાની મુખ્ય પેદાશ ડાંગર,
નાળિયેર ને મીઠું છે.

હિંદુ સામાન્ય વર્ણન

દેશ—આપણા ઈલાકા જેવા બધા ઈલાકા ને પ્રતિ અળીને
જે મોટો મુશ્કેલ થાય તે દેશ કહેવાય છે. આપણો દેશ હિંદુસ્તાન છે.
આખા હિંદના વડા અધિકારી ગવર્નર જનરલ ને નાયસરાય (રા-
જના પ્રતિનિધિ) કહેવાય છે તે આપણા શહેનશાહના પ્રતિનિધિ
તેની વતી રાજ્ય ચલાવનાર છે.

હિંદુસ્તાન નામ પાડવાનું કારણ—આપ લોકો પ્રથમ
સિંધુ નદીને કાંઠે આવીને વસ્યા તે પરથી સિન્ધવ કહેવાતા પછીથી
હિંદુ કહેવાવા લાગ્યા ને તે પરથી તેના મુલકનું નામ હિંદુસ્તાન પડ્યું.

સીમા—ઉત્તરે હિમાલય, કારકિરામ ને હિંદુકુશ પર્વત;

પશ્ચિમે—અફઘાનિસ્તાન, ઇરાનના પહાડી પ્રદેશોને અરબીસમુદ્ર,

દક્ષિણે—હિંદીમહાસાગર,

પૂર્વે—ચીન, હિંદીચીન ને બંગાળાનો ઉપસાગર.

ક્ષેત્રફળને વિસ્તાર—૧૮૦૦૦૦૦ ચો. માઈલ એટલે મુંબઈ ઇલાકાથી દરમજી, બ્રાહ્મી સામ્રાજ્યનો છઠ્ઠો ભાગ ને ઇંગ્લાંડને વેલ્સ કરતાં ૩૫ ગણું છે. ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૨૦૦૦ માઈલ ને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઈ ૨૫૦૦ માઈલ છે.

ઉચ્ચ પ્રદેશ—દક્ષિણનો ઉચ્ચ પ્રદેશ, માળવાનો ઉચ્ચ પ્રદેશ.

મેદાન—સિંધુ ને ગંગાનો પ્રદેશ.

રણુ—મારવાડનું. કચ્છનું ને પારકરનું.

નીચા પ્રદેશ—દરીયા કિનારાની જમીન.

પર્વતો—હિમાલય, શિવાલીક, કારકારમ, હિંદુકુશ; સુલેમાન હાલા, અરવલ્લી, સાતપુડા, વિંધ્યાચળ, પશ્ચિમઘાટ, પૂર્વઘાટ, નીલગીરિ અનમલાઈ, કારકેમમ, પાલની, પતકોઈ, નાગા, ખાસ્યા, ને ગારો.

શિખર—ગૌરીશંકર અથવા એવરેસ્ટ, ધવલગિરિ, કાચનગંગા કૈલાસ, ગંગોત્રી, જન્મોત્રી, અપસિંગ, તુખતે સુલેમાન, બાબુ. મહાબળેશ્વર ને દોદાબેટા.

ઘાટ—ખેડાનઘાટ, ખેડાઘાટ, કારકારમઘાટ ને જોડાપલાઘાટ.

નદીઓ—સિંધુ, (૨૦૦૦ માઈલ) તે હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી અરબી સમુદ્રને મળે છે, તેને માર્ગમાં જમણીયાળુએ કાબુલ ને કાબી બાબુએ જેલમ, ચિનાબ, રાવી ને સતલજ નદી મળે છે.

ગંગા—(૧૫૦૦ માઈલ) તે હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. મુખ આગળ તેના ધણી ફાંટા થાય છે. પૂર્વેના ફાંટા પછા કે પાડ કહેવાય છે ને પશ્ચિમનો ફાંટો ભા-

ગેરથી કહેવાય છે. મુખ આગળ લાગેરથીનું નામ હુગવી છે. ફાંટાની વચમાંની જગા સુંદરવન કહેવાય છે, ગંગાને માર્ગમાં જમના, ગોઆ રામગંગા, ગોમતી, ગંડરી, કુશી, શાશુ વગેરે નદીઓ મળે છે. જમના ગંગાને મળનારી નદીઓમાં મોટી છે. તે જન્મોરી શિખરમાંથી નીકળી અલકાબાદ આગળ ગંગાને મળે છે જમનાની શાખા નદીઓ ચંચળ ને બટવા છે. ગંગા નદી પવિત્રમાં પવિત્ર નદી કહેવાય છે. તે તેને કાંડે મોટાં શહેરો છે.

૩ અલ્પપુત્રા (૧૮૦૦ માઇલ) દિમાલયમાંથી નીકળી બંગાળના ઉપસાગરને મળે છે. તેનું બીજું નામ સાંપુ છે. મુખથી કટલેક દુર તેના બે ફાંટા થાય છે, પશ્ચિમનો ફાંટો જમના ને પૂર્વનો અલ્પપુત્રા કહેવાય છે. બીજા ફાંટાને સુરમા નદી મળી છે ને પછી તેનું નામ મેધના પડે છે. મુખ આગળ તેનો પટ ૨૦ માઇલ પહોળો છે.

૪ નર્મદા (૮૦૦) પ તાપી (૪૦૦ તે બંને ખંભાતના અખાતને મળે છે.

૬ મહિ (૫૨૦) તે પૂર્વધાટના કુંગરોમાંથી નીકળી બંગાળના ઉપસાગરને મળે છે.

૭ ગોદાવરી (૯૦૦) તે પશ્ચિમધાટના કુંગરમાંથી નીકળી બંગાળના ઉપસાગરને મળે છે રસ્તામાં તેને પેનગંગા, લામનગંગા, વર્ધા ને માંજરા નદીઓ મળે છે, તે ચારમાંની પહેલી ત્રણનું એકકું પાણી પ્રાણહિના નદી કહેવાય છે.

૮ કૃષ્ણા (૮૦૦) તે પશ્ચિમધાટના કુંગરમાંથી નીકળી બંગાળના ઉપસાગરને મળે છે. રસ્તામાં તેને બીમા ને તુમલદ્રા નામની નદીઓ મળે છે.

૯ કાવેરી તે પશ્ચિમચાટના કુગરમાંથી નીકળી બંગાળના ઉપ સાગરને મળે છે. તેમાં સિંવાસમુદ્ર આગળ ધોધ પડે છે તે ધોધની ઉંચાઈ ૪૬૦ ફુટ છે.

૧૦ ઈરાવતી (૧૦૦૦) તે બ્રહ્મદેશના ઉત્તર ભાગમાંથી નીકળી માર્તાન્ધાનના અખાતને મળે છે. મુખ આગળ તેના બે કાંઠા થાય છે તે રંગુન ને બસીન નદીઓ કહેવાય છે.

૧૧ સાલ્મવીન તે માર્તાન્ધાનના અખાતમાં પડે છે.

સરોવર—બુલર, સાંખર, કોલર, નિલકાટ ને પુલીકર તેમાંનાં બુલર ને કોલર મીઠાંજીને આકીનાં ખારાં છે.

કિનારો—૪૦૦૦ માઈલ લાંબો છે, ખાંચાવાળા બહુ નથી. પૂર્વ ભાગનું નામ કારો મંડળ (કિનારો ને પશ્ચિમ ભાગનું નામ મલખાર કિનારો છે.)

અખાત—કચ્છનો, ખંભાતનો, મનારનો, ને માર્તાન્ધાનનો.

ઉપસાગર—બંગાળનો.

ભૂશિર—કન્યાકુમારી, પાળમાધરા, ને કેપ નિગ્રાઇસ.

સામુદ્રધુની—પાકની.

ખંઠર—કરાંચી, મુંબઈ, કારવાર, તુનિકારિન, મદ્રાસ, કલકત્તા, ચિતેગાવ રંગુન ને સુલ્યૈન.

બેટ—સિલોન, લક્ષદ્વીપ. માલદ્વીપ, અંદામાન, નિકોબાર, રામેશ્વર ને મેયુઈદ્વીપસમુહ.

આમોહવા—૧ લેજવાળી અને શિયાળાં તથા ઉનાળાના ઉષ્ણતા માનમાં બહુ ફેર નહિ એવી. આ જાતની હવા ગાવથુમ્બર, મલખાર ને બ્રહ્મદેશના કિનારાપર જોવામાં આવે છે.

૨ મુકીઅને શિઆળામાં અતિશય ઠંડી અને ઉનાળામાં અતિશય ગરમએવી. આ જાતની હવા પંખન ને સિંધમાં જોવામાં આવે છે.

૩ અતિશય વરસાદવાળી. આસામના ઉંચા ડુંગરો ને કારવાર પાસેના ડુંગરોમાં આ જાતની હવા છે.

ઋતુઓ—શિઆળો, ઉનાળો ને ચોમાસું.

વરસાદ—આસ્માના ડુંગરના ચેરાપુંછમાં વધારે વરસાદ પડે છે (પરપ ઇંચ લગભગ) મદ્યાગજેશ્વરપર તેથી ઓછો એટલે ૨૪૦ ઇંચ વરસાદ પડે છે. પંખન, સિંધ, રજપુતાના વગેરેમાં ઓછુ થોડો પડે છે.

વનસ્પતિ—સાગ મલબાર કિનારે ને અલ્લદેશમાં પુષ્કળ થાય છે.

નાળિયેરી—દરિઆકિનારે પુષ્કળ થાય છે. સાગ ને દેવદાર હિમાલય પર પુષ્કળ થાય છે. સુખડ મ્દેસુરમાં થાય છે. અલ્લદેશમાં છિડિઆ રબરના ઝાડ થાય છે.

વસ્તી—૩૧ $\frac{૧}{૨}$ કરોડ માણસની છે, તે આખા ખ્રિષ્ટીય સામાજ્યનો પોણાભાગ ને દુનિયાની વસ્તીનો છઠ્ઠો ભાગ છે. વસ્તીનો $\frac{૧}{૨}$ ખ્રિષ્ટીય ખાલસા મુલકમાં ને આઠી દેશી રાજ્યોમાં છે.

ભાષા—ગ્રાંત પરત્વે જુદી જુદી ભાષાઓ બોલાય છે. દેશની સામાન્ય ભાષા હિંદો ને અંગ્રેજી છે.

ધર્મો—હિંદુ, મુસલમાની, જૌદ, જૈન, સીખ, પારસી, ને ખ્રિસ્તી.

ધંધા—ખેતી, કારીગરી, નોકરી, વેપાર વગેરે.

ખનીજ—ઘાસ, લોખંડ, મીઠું, સોનું, કથાર્થ, પથ્થર, વગેરે.

ભોખંડ—મદ્રાસ ને વિંધ્યની ખીણમાંથી.

સોનુ—મૈસુરમાંથી.

હીરા—ગોવળકોંડામાંથી.

માણેક—ઉપલા અલ્પદેશમાંથી.

અમરખ—ઢાઢાનાં ગુર ને બહારમાંથી.

ધ્વખેગોં—ત્રાવણકારમાંથી.

મેંગેનીઝ—મદ્રાસ ઇલાકામાંથી.

ખેતી—ડાંગર, રૂ, બઉ, શણ, ચાં તથા ખીનું અનાજ.

ડાંગર—વરસાદવાળા ભાગોમાં.

રૂ—કાળી જમીનમાં.

બઉ—પંજાબ, ગુજરાત ને મધ્ય પ્રાંતોમાં.

શણ—બંગાળમાં.

ચા—આસામમાં.

ઔષધ—સિકાના, અશીચુ, ગાંજો, તમાકુ, ચા, છુંદ વગેરે.

વેપાર—લગભગ ૪ અબજ રૂપીઆનો. (આવક જવક મળીને)

મુખ્ય નિકાસ—રૂ, ચોખા, શણ, તેલીખીઆં, બઉ, ચા,

લાખ, ઊન, છુંદ ને ગળી.

મુખ્યઆયાત—સુતરાઉ કાપડ ને સુતર, ખાંડ, સાંચાકામ, ગરમ કાપડ, લોખંડનો સામાન, દારૂ, રેશમી કાપડ, રેલવેનો સામાન, કાચ, રંગો, કાચું રેશમને મીઠું.

વેપારના માર્ગો—રેલ્વે, દરીઆ રસ્તો. નદીના માર્ગો.

મુખ્ય રેલવે—ખી. ખી. એન્ડ સી. આઇ, છ. આઇ. પી,

અધન મરાઠા, ખી. એન્ડ; નોર્થ વેસ્ટર્ન વગેરેની રેલવેની લંબાઈ લગભગ ૩૫૦૦૦ માઈલ છે.

ટેલિગ્રાફ ને પોસ્ટ—તાર ને કાગળો મોકલવા માટે મોટાં ને નાનાં શહેરો વચ્ચે સવડ થઇ છે. તારનાં દોરડાંની લંબાઈ લગભગ ૨૫૦૦૦૦ માઇલ જેટલી છે.

રાજ્યવહીવટ—ઈંગ્લાંડના મહારાજા હિંદના શહેનશાહ છે તેમના હાથ નીચે એક પ્રધાન વિભાગતમાં હિંદનું કામ કરવા રહે છે તે હિંદીપ્રધાન કહેવાય છે. હિંદુસ્તાનમાં શહેનશાહનો પ્રતિનિધ દિલ્હીમાં રહે છે તે ગવર્નર જનરલ ને વાયસરોય કહેવાય છે. વાયસરોય તેની કારભારી મંડળથી વહીવટ ચલાવે છે તે મંડળમાં ૮ સભાસદ, લશ્કરી ખાતાનો વડો ને વાયસરોય એમ ૧૦ જણ દેશને માટે કાયદા બાધવા બીજી મંડળ છે. તેમાં કારભારી મંડળીના સભાસદો ઉપરાંત બીજા ૬૦ સભાસદ હોય છે.

હિંદુસ્તાનના રાજ્યના ત્રણ પ્રકાર પડે છે. ૧ બ્રિટિશ ખાલસા મુલક, ૨ રક્ષિત રાજ્યો ને ૩ સ્વતંત્ર રાજ્ય, આમાના બ્રિટિશ ખાલસા મુલક ને રક્ષિત રાજ્યો મળીને હિંદી સામ્રાજ્ય કહેવાય છે ને તેના ઉપરી ઈંગ્લાંડના મહારાજા હિંદના સમ્રાટ કે શહેનશાહ કહેવાય છે. હિંદીશહેનશાહનો અમલ ચલાવવા માટે તેના પ્રતિ ને ઇલાકા ઠરાવ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

ખાલસા મુલક.

- ૧ મુંબઇઇલાકા —મુંબઇ—વડો અધિકારી—ગવર્નર.
- ૨ મદ્રાસ ઇલાકા—મદ્રાસ— „ —ગવર્નર.
- ૩ બંગાળા ઇલાકા—કલકત્તા— „ —ગવર્નર.
- ૪ બહાર ને ઓરીસાના પ્રતિ—પટણા „ —લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર.
- ૫ સંયુક્ત પ્રતિ—અલાહાબાદ— „ —

૬	પંચતપ પ્રાંત—લાહોર	—	—	—
૭	અલ્હદરા	—	રંગુન	—
૮	આસામ	—	સીંગાંગ	—
૯	મધ્ય પ્રાંત	—	નાગપુર	—
૧૦	વાઘ્ય સરહદના પ્રાંત—પેશાવર	—	—	—
૧૧	અજમેર	—	અજમેર	—
૧૨	કુર્ન	—	મડિય	—
૧૩	અંદાખાનને નિકાબર—પોર્ટબ્લ	—	—	—
૧૪	અબુચિસ્તાન—કરેટા	—	—	—

દીપ—ગવર્નર ને કારભારી મંડળ ને કાયદા બાંધનાઈ મંડળ હોય છે. લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને માત્ર કાયદા બાંધનાઈનું મંડળ હોય છે. ચંદ્રકમિશનરને એમાંથી એક મંડળ હોતું નથી.

રક્ષિત દેશી રાજ્યો.

હિંદમાં ૮૦૦ ઉપરાંત દેશી રાજ્યો છે તેમાંના મોટા દેશીરાજ્યોમાં દેખરેખ, રાખવાને તથા રાખને સલાહ આપવાને અમલદાર રહે છે તેને ‘રેસિડેન્ટ’ કહે છે. જે પાસે પાસે નાનાં નાનાં રાજ્યો હોય તો તેનો સમૂહ કરાવે છે તે સમૂહ ‘એજન્સિ’ કહેવાય છે તે તેમાં એજન્ટ ટું ધી ગવર્નર જનરલ રહે છે. નાનાં રાજ્યો ધલાકા પ્રાંતોના અધિકારીની દેખરેખ નીચે રાખેલાં છે. મોટાં રાજ્યો ને એજન્સિઓ નીચે મુજબ છે.

૧ નિઝામનું રાજ્ય, ૨ મલૈસુર, ૩ વડોદરા ને ૪ કાશ્મીર ૫ રણપુતાના એજન્સિ, ૬ મધ્યહિંદ એજન્સિ ૭ અબુચિસ્તાન એજન્સિ.
ઉપજ—કુલ ઉપજ લગભગ રૂ. સત્રા અબજની છે.
ખર્ચ—ઉપજના પ્રમાણમાં ખર્ચ રાખ્યું છે.

લશ્કર—હિંદના રક્ષણને માટે લગભગ ૨૬ લાખ માણસનું લશ્કર રહે છે.

કેળવણી—લોકોને કેળવણી આપવા સરકારે કામ કામ વર્ના-મુક્તર ને અંગ્રેજી શાળાઓ ઉઘાડેલી છે.

ગુજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

ઇતિહાસ—કોઇપણ દેશ, રાજ્ય, સ્થળ કે માન્યતાની કમસર હકીકત તે તેનો ઇતિહાસ કહેવાય છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ—ગુજરાત પ્રાંતની પહેલેથી આજસુ-ધીની હકીકત તે ગુજરાતનો ઇતિહાસ કહેવાય છે.

ગુજરાતની હાલ સ્થિતી—હાલ આપણા ઉપર અંગ્રેજ સરકાર રાજ્ય કરે છે. હાલના મહારાજા વિરાજનુ નામ પા માર્ગે છે તે ઇજ્ઞાડમાં રહે છે. તે ૧૯૧૧માં માદીએ બેઠા છે. મહારાજા નયોજની પહેલાં રાજકર્તા મહારાજા સાતમા એડવર્ડ હતા. તેમની પહેલાં મહારાણી વિક્ટોરીયા રાજ્ય કરતાં હતાં. મહારાણી વિક્ટો-રિયાએ ૧૮૫૮માં હિંદનો રાજકારભાર પોતાના હાથમાં લીધો હતો. ત્યારથી તેમના તરફથી હિંદમાં રાજ્ય ચલાવવા વાયસરોય રહે છે. તે દિલ્હીમાં રહે છે દર પાંચ વરસે નવા વાયસરોય આવે છે. આપણા પ્રાંતમાં સરકારી વડા અધિકારી કમિશનર સાહેબ છે. તે ગુજરાત પર અમલ ચલાવે છે. ગુજરાતમાં કેટલોક સરકારી ખાસકા મુલક ને કેટલોક દેશીરાજ્યનો મુલક છે. દેશી રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને ખડણી ભરે છે. હાલ રાજ્ય ચલાવવાને સરકારે સારી ગોઠવણ કરી છે તેથી શાંતિ ને આનંદ છે. લોકો વેપાર રાજ્યમાર

સારા કરી શકે છે, ચોરી લૂંટ બંધ પડ્યાં છે ને બધે ન્યાયથી કામ ચાલે છે.

ગુજરાતની પાછળની સ્થિતિનો દંક હેવાલ—૧૮૫૬ પહેલાં હિંદમાં કંપનિ સરકારનો અમલ હતો, તે ઇંગ્લાંડનાં વેપારી લોકોની મંડળી હતી. તેની સત્તા ગુજરાતમાં ૧૮૧૮માં સ્થાપન થઇ હતી, ૧૮૧૮ પહેલાં ગુજરાતમાં વડોદરાના ગાયકવાડ સર્વોપરિ હતા. ગાયકવાડે ગુજરાતનો કમળો ૧૭૫૭માં લીધેલો હતો. હાલ પણ ગુજરાતના ધણાખરા દેશી રાજા પર નામદાર ગાયકવાડની ખંડણી છે. ને તે અંગ્રેજ સરકાર માર્ફત તેમને મળે છે. ગાયકવાડી અમલ પહેલાં આપણો પ્રાંત દિલ્હીના મુસલમાન આદલાહના કબજામાં હતો ને તેમના તરફથી સુબા ગુજરાતમાં અમલ કરવા આવતા. સુબતાનોના અમલ પહેલાં ગુજરાત દિલ્હીના પઠાણ પાદશાહોના કબજામાં હતો ને તેના તરફથી સુબા આવતા. પઠાણ પાદશાહોના અમલ પહેલાં સ્વતંત્ર રજપૂત રાજાઓ ગુજરાતમાં રાજ્ય કરતા હતા આ બધી હકીકત કમસર પાછળ આપેલી છે. સૌથી પ્રાચીન સમયમાં ગુજરાતની શી સ્થિતિ હતી તે બરાબર માલમ પડતું નથી. પરંતુ જૂનાં પુસ્તકો પરથી જણાય છે કે ધણા જુનાં વખતમાં ગુજરાતમાં યાદવ, (જદવ) રાજ્યનો અમલ હતો.

૧. યાદવ રાજ્ય.

આ રાજ્યની રાજધાની દારિકા નગરીમાં હતી. એ નગરી આખા મંડળ પ્રાંતમાં ફરીઆકિનારે હાલ પણ છે. યાદવ રજપુતો ધણા બળવાન હતા. તેમનું મુજ સ્થાન મથુરા હતું. પરંતુ પાછળથી તે દારિકામાં વસ્યા હતા. યાદવ રજપુતોમાં શ્રીકૃષ્ણ ને તેમના બાઈ બળદેવ (હજાવર) ધણા બળવાન હતા મથુરાના જુલમી કેસ રાજાનો

તેમણે વધ કર્યો હતો તેમજ બીજા ઘણા અભિમાની રાજાઓને હરાવ્યા હતા. શ્રીકૃષ્ણ એટલા બધા પ્રતાપી થઈ ગયા છે કે ઘણાખરા હિંદુ લોકો તેમને દેવ તરીકે માને છે ને મંદિરોમાં તેમની મૂર્તિ પધરાવી તેમની પૂજા કરે છે. તેમની જન્મતિથિ શ્રાવણ વદી ૮ ના રોજને હિંદુ લોકો તહેવાર તરીકે ઉજવે છે. યાદવ રાજ્યના સમયમાં દારિકા નગરીનો બપકો બારે હતો. પૈસો તથા વૈભવ એટલો બધો હતો કે સોનાની દારિકા કહેવાતી યાદવ લોકો પાછળથી નહારા છંદમાં પડ્યા ને તેમને દારતું વ્યસન ધુરં લાગ્યું એકવાર તે બધા પ્રભાસપાટણમાં સોમનાથ મહાત્મની જત્રા કરવા ગયા હતા ત્યાં દાર પીને દરીઆમાં નહાવા ગયા ત્યાં તકરાર થતાં બધા અંદર અંદર કપાઇ મુઆ તે જગા યાદવાસ્થળી કહેવાય છે. યાદવોના નાશથી શ્રીકૃષ્ણને ઘણો શોક થયો ને તે પણ પાટણથી થોડે દૂર શોકથી મરી ગયા. તે જગા દેહોત્સર્ગ કહેવાય છે. યાદવાસ્થળીમાંથી બચેલાં જાદવો ઉત્તર હિંદમાં જતા રહ્યા. કેટલોક મુદતે તેમણે જેસલમેર વગેરે નાનાં રાજ્ય સ્થાપ્યાં કહેવાય છે.

૨ મોર્ચ અમલ.

જાદવ રાજ્યના નાશ પછી કેટલેક વરસે (ઈ. સ. પૂર્વે ત્રીજા સદ્કામાં) મોર્ચવંશના રાજાઓનું રાજ્ય થયું. એ વંશના રાજાઓની સત્તા હિંદુસ્તાનના ઘણા ભાગ પર હતી. તેની રાજધાની પાટલીપુત્ર નામે નગરમાં (હાલનું પટણામાં) હતી. તે વંશમાં ચંદ્રગુપ્ત ને અશોક ઘણા પ્રસિદ્ધ થયા છે. ચંદ્રગુપ્તના એક અધિકારીએ ગિરનારની થડમાં સુદર્શન નામે તળાવ બંધાવ્યું હતું. મહારાજા અશોકે બૌદ્ધધર્મને ઘણું ઉત્તેજન આપ્યું હતું. તેણે ગિરનાર પાસે મોટા પથ્થર પર બૌદ્ધ ધર્મના સિદ્ધાંતોનો લેખ કાતરાવેલો છે જે હજી

કાયમ છે. અશોક રાજના વૃત્તાંત પરથી જણાય છે કે તે ધણો દયાળુ ને પરોપકારી હતો. તેણે પોતાનું રાજ્ય ડહાપણ ને નીતિયા ચલાવ્યું હતું.

૩ પરદેશી રાજ્યનો અમલ.

મૌર્યવંશનો અમલ અશોકના મરણ પછી લગભગ ૩૦ વરસે ગુજરાત પરથી હટી ગયો ને તેને ડેકાણે પરદેશી રાજાઓનો અમલ શરૂ થયો, તેમની સત્તા લગભગ છસં વરસ રહી. તેઓમાં બાકુચી-ચન ગ્રીક, ક્ષત્રિય ને ગુપ્ત વંશના રાજાઓ ગણાય છે. એ રાજાઓનું રાજ્ય ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં હતું.

૪ વલ્લી રાજ્ય,

ગુપ્તવંશ કેડે વલ્લીવંશ થયો. તેની રાજધાની વલ્લીપુરમાં હતી. એ નગર ભાવનગર પાસે વળા ગામ છે તેની થડમાં હતું. એ રાજ્યનો વિસ્તાર ૧૩૦૦ ચો. માઇલ હતો. એ રાજ્યની સ્થાપના ગુર્જર જાતના ભટ્ટાર્ક ગુર્જર નામે સરદારે કરી તે પરથી તે રાજ્યના મુલકનું નામ ગુજરાત પડ્યું છે. એ વંશના રાજાઓએ ઇ. સ. ૫૦૬ થી ૭૬૬ સુધી રાજ્ય કર્યું છે. વલ્લીપુરની ગાદીએ ૧૯ રાજાઓ થયા તેઓ વિદ્વાનોને આશ્રય તથા જરીમોને દાન આપતા. તેઓ શીવધર્મી હતા. એમાંના છેલ્લા છ શિવાદિત્ય નામે યોગબાપ છે. છેલ્લા રાજાના સમયમાં જૈન તથા જૈન ધર્મનું જોર હતું.

વલ્લીપુર ક્યારે વર્યું ને ક્યારે નાશ પામ્યું તે અજાણ જણવામાં આવ્યું નથી પરંતુ તેના ખડેરા પરથી જણાય છે કે તે ધણું મોટું ને શાભિતું શહેર હશે ને તેમાં ધણો પૈસો હશે. કહેવાય છે કે તેમાં ૧૦૦ કરતાં વધારે કરોડપતિ હતા. વલ્લીપુરનો ઘેરાવો ૫ માઇલ

જેટલો હતો. આ મોટા નગરના નાશ વિષે જે પ્રહંતકથા ચાલે છે.

કહેવાય છે કે કાકુ નામે એક ગરીબ મારવાડી એ શહેરમાં વેપાર કરવા આવ્યો હતો. પાછળથી તે વેપારમાં ઘણો પૈસો કમાયો ને કરોડપતિ થયો તેને એક દીકરી હતી તેને તેણે સોનાની રત્નજડીત કાસકી કરાવી આપી હતી તે કાસકી શિલાદિત્યની કુંવરીએ દીધી. તેને લેવાનું મન થયું એટલે કાકુ પાસે તે કાસકી રાજ્યએ માંગી પરંતુ કાકુએ આપી નહિ એટલે રાજ્ય ગુસ્સે થયો ને બળાતકાળે કાસકી પડાવી લીધી તેથી કાકુ ક્રોધે બરાયો તેણે કાંઈ પરદેશી રાજ્યને ઘણા પૈસા આપવા કરી વલ્લભીપુર ઉપર ચડાઈ કરાવી. તે રાજ્યએ આવી વલ્લભીપુરનો તથા શિલાદિત્યનો નાશ કર્યો. આથી કાકુ બહુ રાજ થયો પણ પરદેશી રાજ્યોને લાગ્યું કે જે માણસે એક કાસકી માટે પોતાના દેશનો નાશ કરાવ્યો તે આપણને શું ન કરે! તેથી તેણે કાકુનો પણ નાશ કર્યો.

૫ પંચાસરનું આવડારાજ્ય.

વલ્લભીરાજ્ય તૂટ્યા પછી ઝીંઝુવાડ પાસેના પંચાસરનું આવડા રજપુતાનું રાજ્ય જોરમાં આવ્યું ને તેઓ ગુજરાતનો ઘણી થયો છે. તે યુદ્ધમાં નીડર તથા એક વચની હતો, તે સમયે બીજાં એક રાજ્ય ગુજરાતની દક્ષિણે +કલ્યાણી નગરમાં ચાલુક્ય (સોલંકી) વંશના

પ્રખીજ દંત કથા એવી છે કે એક જોગી ને તેનો ચેલો વલ્લભી નગરમાં આવેલા, ચેલો મામમાં બીજા મામવા ગયેલો તેને કાંઈએ બીજા આપી નહિ તેથી જોગી ગુસ્સે થયો ને તેણે આપ દીધો તેથી વલ્લભી નગરનો નાશ થયો.

+, કાંઈ કહે છે કે કલ્યાણી નગર કનોજ પાસે હતું.

રાજા ભુવડનું હતું એ રાજા યુદ્ધને શોખીન ને અભિમાની હતો. એક વખતે જયશિખરને કંઠર નામે આટ ભુવડના દરબારમાં ગયો અને તે રાજાની આગળ જયશિખરનાં, તેના રાજ્યનાં, અને તેની રૂપવંતી રાણી રૂપ સુંદરીનાં, તેણે વચ્ચાં વખાણ કર્યાં. ભુવડ તે શોખી શક્યો નહિ તેણે એકદમ એક મોઢું લશ્કર કરી સોળ મોટા ઋપદાવતની (સરદાર) સરદારી નીચે ગુજરાત જીતી લેવા મોકલ્યું, ઈ. સ. ૬૬૬. એ લશ્કરે આવી પંચાસરથી પાંચ ગાઉ મુકામ કર્યો ને આસપાસના ગામ ભુટવા તથા બાળવા માંડ્યાં એ વાત જ્યારે જયશિખરના બાળવામાં આવી ત્યારે તેણે તેના સરદાર મીરને કપડા કહેવડાવ્યો તેના ઉત્તરમાં મીરે કહેવડાવ્યું કે ‘બળ હોય તો સામે લડવા આવ નહિતો અમને આવીને નમ’ એ સાંભળી જયશિખરે પોતાના સરદારને એકઠા કર્યા; પણ તેમાં પોતાનો સેનાપતિ સુરપાળ જણાયો નહિ. તેનો મીરની વાત સાંભળી પોતાના ચુનંદાં માણસો લઈ મીરના લશ્કર પર તુટી પડવાની તૈયારી કરવા ગયો હતો. લાગ જોઈ તે મીરના લશ્કર પર એકદમ વાલની પેઠે તુટી પડ્યો ને મીરના લશ્કરને ઘાસની પેઠે કાપવા માંડ્યું. આથી ભુવડની સેના જીવ લઈને નાઠી, બચેલું થોડું લશ્કર લઈ મીર પોતાને દેશ પાછો ગયો. આ માઠા સમાચાર ભુવડને મળ્યા એટલે તે પોતે જાતે જમર લશ્કર લઈ ગુજરાતમાં આવ્યો. અંતે પંચાસર ને ઘેરી લીધું. જયશિખરે કાટના દરવાજા બંધ કરાવ્યા ને અંદર રહી ભુવ-

x. ભુવડના સોળે પટાવતનાં નામ—ચંદ, દદ, ભટ, વેદ, વીર, સિંદ, સિંધુ, ગીર, ધીર, સામત, ધનવી, પદુ, લીમ, મહારથી ને મીર.

વડની સામે લડવા માંડ્યું. ટોટ આગળ પર દિવસ સુધી લડાઈ ચાલી અંતે ભુવડ થાક્યો. તેણે સુરપાળને ફોડવા x ધણી તળવીજ કરી પણ સુરપાળ જ્યશિખરનો સાથો હોવા ઉપરાંત શરવીર ને નિમક હલાલ હતો, તેથી તે ડગ્યો નહિ અટલે ભુવડ વધારે નિરાશ થયો છેવટે ભુવડે મરણીઆ થઈ ને એ ક્વાર ફરી હલ્લો કીધો. આ હલ્લામાં જ્યશિખરની મોટી ફોજ કપાઈ ગઈ ને ભુવડના લશ્કરે કિલ્લો તોડ્યો. તે ઉપરથી જ્યશિખરે પોતાના શાળા સુરપાળને બોલાવીને કહ્યું, કે તું મારો વંશ રાખવા મચ્છતો હોય, તો તારી બેન ગર્ભવંતી છે તેને લઈને ડોઈ શહેરમાં કે વનમાં એકદમ જા. સુરપાળ યુદ્ધ છોડીને જવાને નારાજ હતો, તોપણ સમય વિચારીને પોતાની બેનને વનમાં લઈ ગયો. રૂપ સુંદરીને નિર્ભય ઠેકાણે મુકીને તે પાછો રણભૂમિ તરફ ચાલ્યો પણ જ્યશિખરના મરણ પહેલાં તે પહોંચી શક્યો નહિ.

પંચાસરમાં સુરપાળના ગયા પછી ભારે યુદ્ધ જામ્યું. જ્યશિખરનાં ધણાં માણસો કપાઈ ગયાં. જ્યશિખર લડતાં લડતાં રણમાં પડ્યો. એ પ્રમાણે પંચાસરનો બહાદુર જ્યશિખરી મરાયો અને તેનું રાજ્ય ભુવડના હાથમાં ગયું.

૬. ગુજરાતમાં કલ્યાણીનો સોલંકી અમલ.

(૬૯૬ થી ૭૪૬)

જ્યશિખરીના મરાયા પછી ગુજરાતનું રાજ્ય ભુવડના હાથમાં આવ્યું. તેણે ગુજરાત પ્રાંત પોતાની દીકરીને આપ્યો ને અમલ ચ.

x છઠી ચોપડીનો “મિહીરનો કાગળ ને સુરપાળનો જવાબ” એ પણ વાંચો.

લાવવા સુખો રાખ્યો ને પોતે કસ્યાણી પાછો ગયો. સુરપાળ તથા તથા રૂપસુંદરીને પકડવા તેણે ધણી તજવીજ કરી પરંતુ કશો પત્તો લાગ્યો નહિ.

રૂપસુંદરીને નિર્ભય સ્થળે મૂક્યા પછી પાછા આવતાં માર્ગમાં પંચાસર જતાયાતી ને જયશિખરના રણમાં પડયાતી વાત સાંભળી સુરપાળ સોરડના કુંગરમાં જતો રહ્યો ને ત્યાં રહીને વખતો વખત ભુવડનાં માણસોને હેરાન કરવા લાગ્યો.

વનમાં રૂપસુંદરીને એક બીચડી મળી. તેણે તેની સારી બંદાસ કરી. વૈશાખ સુદ પુનમે રાણીને કુંવર અવતર્યો. રાજપુત્રનો જન્મ વનમાં થયો માટે તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું. ભુવડનાં માણસોને આ ખબર થઈ ત્યારે તેઓએ રૂપસુંદરી તથા વનરાજને પકડવા ધણી તજવીજ કરી પરંતુ બીચડીના નીમકહવાણ પણાથી ભુવડનાં માણસો તેમને પકડી શક્યા નહિ. આવી મુશ્કેલી વેડતાં કુંવર જ માસનો થયો. એવામાં શિલગુણસુરી નામે જતિ ત્યાં આવ્યો. તે રૂપસુંદરી તથા વનરાજને પોતાને અપાસરે^x તેડી ગયો ને વનરાજને મોટો કર્યો.

વનરાજ બહારવટાનાં દુઃખ વેડી શકે એટલી ઉમરનો થયો થયો ત્યારે તેના મામે સુરપાળ તેને પોતાની જોડે તેડી ગયો ને યુદ્ધકળા શીખવવા માંડી વનરાજ તેના મામા સાથે વણા હક્ષામાં ભાગ લેવા લાગ્યો તેની ચતુરાઈ તથા યુરતન જોઈ સુરપાળ ધણો રાજ થયો. થોડાં વરસ પછી સુરપાળ મરી ગયો સુરપાળના મર-

^x એ અપાસરો વણોદ મામમાં હતો એ વણોદ બહુચરાળથી.

જ્યથી વનરાજની મોટી ઓથ ગણ પરંતુ તેને નવા મિત્રો મળ્યા હતા તેથી તે નિરાશ થયો નહિ. તે નવા મિત્રોમાં અણહિલ ભરવાડ, ચાંપો વાણીઓ ને શ્રીદેવી વાણીઅણુ એ મુખ્ય હતાં. વનરાજે ભુવડના માણસોને વધારે વધારે હેરાન કરવા માંડ્યાં. એક વાર ભુવડનાં માણસો ગુજરાતની ઉપજ લઇને જતાં હતાં તેને વનરાજે લટી લીધાં તે લટના પૈસાથી મોટું લશ્કર એકઠું કરી વનરાજે ભુવડનાં માણસોને ગુજરાતમાંથી હાંકી કાઢ્યાં ને પોતે ગુજરાતનો ધણી થયો. ઇ. સ. ૭૪૬ ભુવડના હુમલાથી પંચાસર ખંડિએર જેવું થઇ ગયું હતું તેથી વનરાજે સરસ્વતી નદીને કિનારે નવું શહેર વસાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી ને તે નગરનું નામ પોતાના મિત્ર અણહિલના નામ પરથી અણહિલપુર પાટણ પાડ્યું.

૭ અણહિલપુરનો આવડા અમલ.

૭૪૬ થી ૯૯૨-૧૯૬ વરસ.

૧ વનરાજ—(૭૪૬થી ૮૦૬-૬૦ વરસ ૭૪૬થી ૯૪૨-૧૯૬ વરસ) અણહિલપુર વસાવ્યા પછી ધરડા માણ રૂપસુંડરી તથા શિવગુણસુરિને ધણા માનથી વનરાજ તેડી લાવ્યો. ચાંપાને પોતાનો પ્રધાન બનાવ્યો. એ ચાંપાએ પાછળથી ચાંપાનેર વસાવ્યું હતું શ્રીદેવીને પોતાની બેન ગણીને રાજ્યાભિષેક વખતે તેને હાથે તિલક કરાવ્યું. અણહિલપુરની ગાદી સ્થાપ્યા પછી આ સદ્ગુણી રાજાએ ૬૦ વરસ રાજ્ય કર્યું અને ૧૧૦ વરવતી ઉમરે દેહ મૂક્યો.

૨ ચોગરાજ—(૮૦૬-૪૨-૩૬ વરસ) એ રાજા સદ્ગુણી ને પરાક્રમી હતો. તેણે રાજ્ય તથા ઉપજ વધારી રૈયતને સુખી કરી. તે તીર મારવામાં હોશિયાર હતો. ચોરી તથા લુટ તરફ તેને સખત

તિરસ્કાર હતો. તેના દીકરા ક્ષેમરાજે પ્રભાસપાટણના બંદરે આવેલાં પરદેશી વહાણો લૂટ્યાં તેથી તેને ઇપકા આપ્યો ને પેલા વેપારીઓ ને નુકશાન ભરી આપ્યું ક્ષેમરાજ ના કૃત્યથી નારાજ થઈ પોતે ચિંતા ખડકાવી બળી મુઝો એવો તે લાગણીવાળો હતો.

૩ ક્ષેમરાજ—(૮૪૨ થી ૮૬૬-૨૪ વરસ) તે બહાદુર પણ લોભી ને ક્રોધી હતો.

૪ ભુવડ પીથુ—(૮૬૬ થી ૮૬૫-૨૬ વરસ) તેણે શાંતિથી અમલ ચલાવ્યો.

૫ વીરસિંહ—(૮૬૫ થી ૯૨૦-૨૫ વરસ) તેણે બંગલાં લોકો પર છત મેળવી

૬ રતનાદિત્ય—(૯૨૦ થી ૯૩૫-૧૫ વરસ) તે પોતાનું વચન પાળનારો, શરો ને સાચો રાજા હતો, ને શરીરે બળવાન હતો, તેણે ચાર, છુટારા વગેરેને દેશમાંથી હાકી કાઢીને પ્રજાને સુખ આપ્યું

૭ સામંત સિંહ—(૯૩૫ થી ૯૪૨-૭ વરસ) ચાવડા વંશનો આ છેલ્લો રાજા નબળો તથા દુગુણી હતો, તેને હાર્ડનું ખુરં બપસન વળગ્યું હતું કહેવાય છે, કે એક વખત હાર્ડના ઘેનમાં તેણે પોતાનું રાજ્ય પોતાના બાણેજ મૂળરાજને લખી આપ્યું પણ કેહ ઉતરી ગયા પછી તે વાત નાકબુલ કરી આંધી મૂળરાજે ફટલાક સરહારો સાથે સંપ કરી સામંતસિંહને મારી નાખ્યો ને પોતે ગુજરાતનો મહારાજા થયો. ઇ. સ. ૯૪૨.

સામંતસિંહને મારનાર મૂળરાજ જુહાના વંશનો હતો તે એવી રીતે કે ભુવડની સાવથી પેઢીએ જુવનાદિત્ય રાજા થયો તેને ત્રણ

કુંવર હતા રાજ બીજા ને દંડક તેમાંના રાજ વેરે સામંતસિંહે પોતાની બેન લીલાદેવીને પરણાવી હતી. લીલાદેવી આરેવણ હતી તેવમાં મરણ પામી તેથી તેનું પેટ ચીરી કુંવરને કાઢવામાં આવ્યો ને જીવતો નીકળ્યો તે વખતે મૂળનક્ષત્ર હતું માટે તેનું નામ મૂળરાજ રાખ્યું, મૂળરાજ સોલંકી રજપુતનો દીકરો હતો તેથી તેના સમયથી ગુજરાતની ગાદી સોલંકી વંશમાં ગઈ.

૮ સોલંકી કે ચાલુક્ય વંશનો અમલ.

૯૪૨ થી ૧૨૪૨—૩૦૦ વરસ

૧ મૂળરાજ—(૯૪૨ થી ૯૬૭-૫૫ વરસ) તે પોતાના મામાને મારીને ગાદીએ બેઠો ને મોસાળ પક્ષમાંથી કાર્ધ ગાદીનો વારસ થવા ન આવે માટે સર્વના જીવ લીધા તે તેણે મોટું પાપ કર્યું. તેના સમયમાં ચાર મોટા બનાવ બન્યા, (૧) અજમેર ને તૈલંગણની સ્વારી. (૨) સોરઠ પર ચઢાઈ. (૩) લાટ દેશ પર ચઢાઈ (૪) રૂદ્રમાળની સ્થાપના.

અ. અજમેર ને તૈલંગણની સ્વારી—મૂળરાજ વગર હકે ગુજરાતની ગાદી બચાવી પડ્યો તેથી ઉત્તરમાંથી અજમેરનો રાજા ને દક્ષિણમાંથી તૈલંગણના રાજાનો સેનાપતિ બાર્પ ચઢી આવ્યા. મૂળરાજે અજમેરના રાજાને ધન આપી પાછો કાઢ્યો ને બાર્પ સાથે લડાઈ કરી, તેને હરાવીને પાછો કાઢ્યો.

બ. મહરિપુપર ચઢાઈ—સોરઠનો રાજા મહરિપુ મૂળરાજની આજી આનતો નહતો તેમજ તે સોમનાથનાં જાત્રાળુને ભૂટી હેરાન કરતો હતો તેથી મૂળરાજે તેને સજા કરવા તેના પર ચઢાઈ કરી મહરિપુની મદદે મચ્છનો રાવ લાખો આવ્યો હતો. આદોદ આવળ

હાઠ યદિ તેમાં મહરિયુ ને લાખો રણમાં પડ્યા ને સોરઠ પર મૂળ-
રાજની સત્તા થઈ.

ક. નવાટ દેશ પર ચઢાઈ—લાટ દેશના રાજાએ મૂળરાજને
બેટમાં ખોડવાળો હાથી મોકલ્યો તેથી મૂળરાજે તેના પર ચઢાઈ કરી
તેને હરાવ્યો. આ ચઢાઈમાં મૂળરાજના કુંવર આમુડે સારી બહાદુરી
બતાવી હતી.

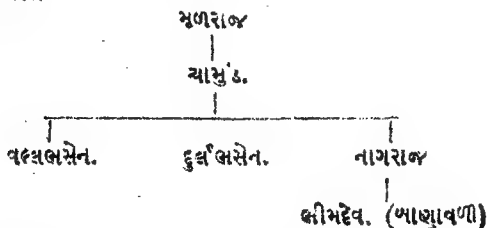
ઢ. રૂદ્રમાળની સ્થાપના—મૂળરાજે મોસાળ પક્ષનો નાશ કરેલો
તેનો તેને ઘડપણમાં ધણો પસ્તાવો થયો. તે પાપમાંથી છૂટવા તેણે
ધણાં દહેરાં બંધાવ્યાં તથા બ્રાહ્મણોને ધણાં દાન કર્યાં. તેનું દાન
અલણ કરનાર પૂરતા બ્રાહ્મણો ગુજરાતમાં ન મળવાથી તેણે ઉત્તર-
માંથી બ્રાહ્મણો ખોલાવ્યા તે ઉત્તરના ઔદિચ્ય કહેવાય છે. તેનાં
દહેરાં પૈકી શ્રીસ્થળમાં બંધાવવા માંડેલું રૂદ્રમાળનું દહેરું સૌથી મોટું
હતું. પરંતુ તે તેના વખતમાં પૂરું થયું નહિ, તે ઘડપણમાં પોતાનું
રાજ્ય પોતાના પુત્ર આમુડને સોંપી તીર્થ કરવા ગયો. તે બુદ્ધિમાન,
પરાક્રમી પણ લોભી હતો.

૨. આમુડ—(૯૯૭-૧૦૧૦-૧૩ વરસ) તેર વર્ષ અમલ કરીને
રાજપાટ પોતાના વડા કુંવર વલ્લભસેનને સોંપી પોતે કાશીએ
જઈ રહ્યો.

૩. વલ્લભસેન—(૧૦૧૦-૧૦૧૦-થોડા માસ) એ રાજા
પણ સાચું ખોલનારો હતો. ગાદીએ બેઠા થોડા વખતમાં પછી તે
શીતળાના રોગથી મરી ગયો તેથી તેનો નાનો ભાઈ દુર્લભસેન
ગાદીએ બેઠો.

નનર્મદા ને મહી નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ લાટ દેશ કહેવાતો.

૪ દુર્લભસેન—(૧૦૧૦-૧૦૨૨-૧૨ વરસ) એણે સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું દહેરા, તળાવ, વગેરે બંધાવ્યાં પણ તે વખતે હિંદપર થતા મુસલમાનોના હુમલા સામે બચાવ કરવાની કશી તૈયારી કરી નહિ, તેની પછી તેના બાઇ નાગરાજનો કુંવર બીમદેવ ગાદીએ બેઠો.

૫ બીમદેવ—(૧૦૨૨-૧૦૭૨-૫૦ વરસ) આ રાજા બાણા મારવામાં હોશિઆર હતો તેથી તે બાણાવળી કહેવાય છે, તે લડા-ધર્મમાં ચતુર ને શૂરો હતો. તેના વખતમાં ચાર મોટા બનાવ બન્યા. (૧) મહમુદગીઝનીની સોમનાથ પર ચઢાઇ. (૨) માળવા પર ચઢાઇ. (૩) સિંધ તથા ચેદીના રાજા પર ચઢાઇ. (૪) અજમેરના રાજા વિશળદેવની ગુજરાત પર ચઢાઇ.

અ. મહમુદ ગીઝનીની સોમનાથ પર ચઢાઈ—બીમદેવ ગાદીએ બેઠા પછી ત્રણ વરસે એટલે ઈ. સ. ૧૦૨૫ માં ગીઝનીનો સુલ-તાન મહમુદ સોમનાથનું દહેરું ભૂટવા મોટા લશ્કર સાથે ચઢી આવ્યો. તે આવ્યો તો આવવાથી બીમદેવ સામે થઇ શક્યો નહિ ને નાસી ગયો, 'મહમુદ' અણહિલવાડમાં થોડા દિવસ રોકાઇ સોમનાથ પર ચઢ્યો. ત્યાંના માણસોએ કિલ્લાના દરવાજા બંધ કરી બે દહાડા

મુધી દકર લઇ મુસલમાનો ને હરાવ્યા. ત્રીજે દિવસે બીમદેવ મોટા લશ્કર સાથે આવી પહોંચ્યો. બારે યુદ્ધ તેમાં હિંદુઓની હાર થઈ તેથી બીમદેવ નાસી ગયો ને કંથ કાટના કિલ્લામાં બસાયો. મહમુદ હહેરામાં પેસી મૂર્તિ બાગવા માંડી. જે બ્રાહ્મણો જીવતા રહ્યા હતા તેમણે મુર્તિ નહિ બાગવા માટે પુષ્કળ દ્રવ્ય આપવા માંડ્યું પરંતુ તે ન લેતાં તેણે એવો જવાબ વાળ્યો, કે મૂર્તિ વેચવા કરતાં બાગવાથી મારી નામના થાય તે મને વધારે ગમે છે. પછી મૂર્તિને બાગતાં તેના પેટામાંથી ઢગલે ઢગલા રત્નો નીકળી પડ્યાં. તે બધું દ્રવ્ય તે લૂટી ગયો. કહેવાય છે, કે તે હહેરામાંથી તેને ૮ કરોડ રૂપિયાની દોલત મળી હતી. મહમુદ રણમાં ભૂલો પડ્યો ને પશ્ચાદ્દેશન થયો.

જ. માળવા પર ચઢાઈ—આ વખતે માળવામાં પ્રખ્યાત દાનેશ્વરી બોજરાજ રાજ્ય કરતો હતો. તે વિદ્યાને ધણું ઉત્તેજન આપતો તેની સાથે બીમદેવને બનાવ ન હતો. બીમદેવની ગેરહાજરીમાં બોજના સેનાપતિ પુલયદે પાટણ પર ચઢાઈ કરીને તે લૂટ્યું ને બાળ્યું તેથી બીમદેવે કાશીના રાજ કરણ સાથે મળી માળવા પર ચઢાઈ કરી પણ એવામાં બોજ મરી ગયો. કરણે ધારા નગરીનો બંડાર લૂટ્યો તે તેણે રાખ્યો ને માળવાની હિપજ બીમદેવને મળી.

ક. સિંધનો રાજ ને ચેદીનો રાજ બીમદેવનું અપમાન કરતા હતા. તેથી તેના પર ચઢાઈ કરીને તેમને હરાવ્યા.

અજમેરના રાજાની ચઢાઈ—મહમુદના મરણ પછી તેના દીકરાની તકરારમાં તેનું રાજ્ય ભાંગી પડવાની તૈયારીમાં હતું આ સારી તકનો લાભ લેવાનું અજમેરના રાજા વિશ્વજીતે ધાર્યું. ભરતખંડના જે ભાગ મુસલમાનોએ જીત્યા હતા તે પાછા લેવાને બધા રજપુત રાજાઓ

એકત્ર થયા. તેમાં ભીમદેવ બહુયો નહિ તેથી વિશળદેવ ગુજરાત પર ચઢી આવ્યો. ભીમદેવ લડવા ગયો પણ હાર્યો આથી લડાઈની જગ્યાએ વિશલનગર શહેર વસાવી તથા પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈને વિશળદેવ પાછો ગયો.

દીપ--ભીમદેવના વખતમાં વિમળશા નામે મોટા ધનાઢ્ય આવક હતો. તેણે આશુ પર દેલવાડામાં તથા આરાસુરા પર કુંભારી-આમાં આરસ પહાણનાં મોટાં ને સુંદર દહેરાં બંધાવ્યાં છે.

ભીમદેવને ત્રણ કુંવર હતા ક્ષેમરાજ, કરણ ને ગણરાજ યડપણનો વખત ઇશ્વર ભક્તિમાં કાઢવાનો વિચાર કરીને તેણે મોટા કુંવર ક્ષેમરાજને રાજ્ય આપવા માંડ્યું પણ તેણે આપની સાથે તીર્થમાં જઈ રહેવાની ઈચ્છા જણાવ્યાથી બીજા કુંવર કરણને રાજ્ય મળ્યું.

૬. કરણ. (૧૦૭૨ થી ૧૦૯૪-૨૨ વરસ) એ રાજ્યએ વંધુકા આશાવળ, કરણસાગર નામ તળાવ બંધાવ્યું વળી કરણાવતી નગરી વસાવી કરણ રાજા દક્ષિણના ચંદ્રપુરના રાજાની કુંવરી મીનળદેવી વેરે પરણ્યો હતો એ રાણીને પેટે ૧૦૯૧ માં સિદ્ધરાજનો જન્મ થયો હતો.

સિદ્ધરાજ ત્રણ વરસનો હતો તે વખતે રમતાં રમતાં ગાદી પર ચઢી બેઠો તે વખતે ઉત્તમ મહર્ત હોવાથી કરણ રાજ્યએ તેનો રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. તે પછી થોડી મુદતે કરણ રાજા મરી ગયો.

૭. સિદ્ધરાજ જયસિંહ (૧૦૯૪-૧૧૪૩-૪૯ વરસ) કરણ મરણ પામ્યો ત્યારે સિદ્ધરાજ બાળક હતો તેથી ગાદીને માર્ટ દટો.

* અમદાવાદ પાસેનું અસારવા ગામ.

+ મહી નદીનો મુખક મહેવાસ કહેવાય છે.

હકથો. પરંતુ તે શમી ગયો. સિદ્ધરાજની નાની ઉંમરમાં તેની મા મીનલદેવીએ રૂડી રીતે રાજકારભાર ચલાવ્યો. મીનલદેવીએ તે સમયમાં વીરમગામમાં મુનસર (મીનલસર) ને ઘોળકામા મલાવ તળાવ ખાદાવ્યાં.

મીનલદેવીનો ઈન્સાફ બહુ વખણાયો છે તે હજુ કહેવાય છે કે ઈન્સાફ જોવો હોય તો જુઓ મલાવ તળાવ વાત એવી બની હતી કે તળાવને માટે જગા પસંદ કરી ખરીદવામાં આવી, તેમાં એક બાઇએ વાંધો લીધો ને વચમાં આવતી પોતાની જગા ન આપી તે જગા નમજે તો તળાવ વાંકું થતું હતું. રાણી આહે તો લોકાના ઉપયોગને માટે તે જગા તેની પાસેથી બળાતકારે લઈ શકે તેમ હતું પરંતુ બહી રાણીએ તેમ ન કર્યું ને તળાવ વાંકું બંધાવ્યું.

મીનલદેવીએ શુક્લતીર્થ ને સામનાથમાં જત્રાણ પાસેથી લેવાતા કર માફ કર્યાં. મીનલદેવીના અમલમાં સામતુ ને મુંઝાલ નામના પ્રધાનોએ રાણીને સારી ને કીંમતી સલાહ આપી હતી.

સિદ્ધરાજના સમયમાં ૫ મોટા બનાવ બન્યા. (૧) મીનલદેવીનો અમલ. (૨) માળવા પર ચઢાઈ. (૩) સોરઠ પર ચઢાઈ. (૪) જુદેલખંડપર ચઢાઈ (૫) લોકાપયોગી કર્યો.

જ માળવાપર ચઢાઈ—એક વખત સિદ્ધરાજ ને તેની માં મીનલદેવી સામનાથની જત્રા કરવા ગયાં હતાં તે તકનો લાભ લઈ માળવાનો રાજા યશોવર્મા ગુજરાત પર ચઢી આવ્યો. અણહિલપુરમાં કામ કરનાર પ્રધાને તેની સાથે લડાઈ ન કરતાં તેને ધન આપીને પાછો કઢ્યો. સિદ્ધરાજને આ વાત ગમી નહિ તેથી તેનું વેર વાળવા માળવા પર ચઢાઈ કરી માળવાના રાજા સાથે બાર વરસ લડાઈ ચાલી.

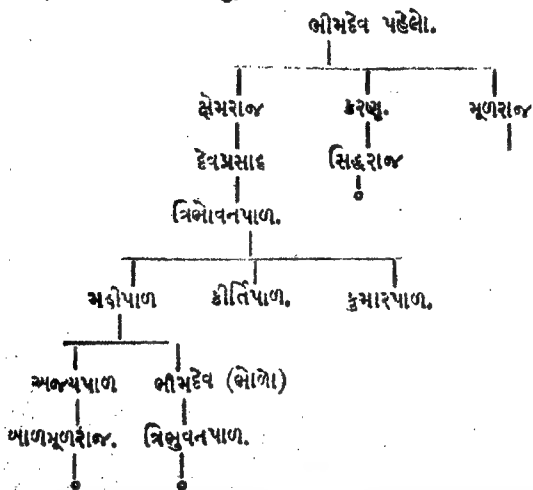
અંતે સિદ્ધરાજ જીયો ને માળવાના રાજાને કેદ કરી પાટણ લાવ્યો.

ક. સિંધરાજાએ વહેમથી તણ દીધેથી પુત્રી કન્યાના કાંઈ કુંભાર હામતને હાથ આવેલી તે જુનાગઢ પાસેના મજેવડી મામમાં આવીને રહ્યો ને પુત્રીને મોટી કરી. મોટી થતાં રાણકદેવીનું રૂપ રંભા જેવું દીપા ઉઠ્યું તેથી તેની સાથે સિદ્ધરાજાનું સગપણ થયું. પરંતુ પાછળથી જુનાગઢનો રાજા રાખેંગાર તેને પરણી ગયો તેથી સિદ્ધરાજા બહુ ક્રોધે બરાયો ને રાખેંગાર પર ચડાઈ કરી. રાખેંગાર પોતાના ગિરનાર પરના કિલ્લામાં બરાયો તેથી સિદ્ધરાજા તે કિલ્લાને ઘેરા માલ્યો. બાર વરસ ઘેરા ચાલ્યો. અંતે રાખેંગારના બે ભાણેજ ખૂટીને સિદ્ધરાજાને મળી જવાથી સિદ્ધરાજા કિલ્લામાં દાખલ થઈ શક્યો. કિલ્લામાં બારે લડાઈ થઈ રાખેંગાર લડતાં લડતાં મરાયો. સિદ્ધરાજા રાણકદેવીને પોતાની સાથે ફરીને લગ્ન કરવા કહ્યું પરંતુ રાણકદેવીએ માન્યું નહિ તેથી સિદ્ધરાજા તેના બે પુત્ર માણેરા ને કન્યાયો હતા તેને મારી નાખ્યા તોપણ રાણકદેવી ડગી નહિ ને તે વઢવાણ આગળ સતી થઈ. હજુ પણ ત્યાં તેની દેરી છે. કહેવાય છે, કે મરતી વખતના તેનાં આપથી સિદ્ધરાજાને પુત્ર થયો નહિ.

ઢ. શુદેશખંડપર ચડાઈ—શુદેશખંડના રાજા પર ચડાઈ કરી તેને હરાવ્યો અને તેની પાસેથી બહુ નજરાણું લીધું.

દ. લોહાપયોગી—તેણે પાટણમાં સહઅલિંગ નામે તળાવ ખોદાવ્યું (જે તળાવને ફરતી સંકરની હળાર દેરીઓ કરાવી હતી તેથી તેનું નામ સહઅલિંગ પડ્યું છે, તથા પોતાના મુલકમાં ટેકાણે ટેકાણે વાવ, કુવા, તળાવ, દહેરાં વગેરે બંધાવી લોહાને સુખી કર્યાં તેણે મૂળરાજના વખતમાં અધુરું રહેલું રૂદ્રમાળનું દેશ પૂરું કરાવ્યું તેની

માદગીરિમાં શ્રીસ્થળનું નામ સિદ્ધપુર પાડ્યું, સિદ્ધરાજે વિદ્વાનોને મણો આશ્રય આપ્યો. એ રાજા ઇન્સાફી હતો. ધર્મ સંબંધી તેણે બધા પંથને છૂટ આપી હતી. પોતે શિવધર્મી હતો છતાં હેમાચાર્ય નામે જૈન પંડિતને તેણે પોતાની પાસે રાખ્યા હતા ગુજરાતના હિંદુરાજાઓમાં સિદ્ધરાજ જેવા પ્રતાપીને લોકપ્રિય રાજા બીજો મળે નથી. તે ૧૧૪૩ માં અપુત્ર મરી ગયો તેથી તેનું રાજ્ય તેના કાકા ક્ષેમરાજના વંશમાં ગયું.

૮. કુમારપાળ (૧૧૪૩-૧૦૬૪-૩૧ વરસ.) સિદ્ધરાજની હયાતીમાં તે માળવામાં નાસી ગયો હતો. તેમણે સિદ્ધરાજની ઇચ્છા પોતાની

પાછળ કુમારપાળ ગાદીએ ન બેસે એવી હતી તેથી તેને પકડીને મારી નાખવા સિદ્ધરાજ ઇચ્છતો હતો. સિદ્ધરાજના મરણના સમાચાર સાંભળીને તે તુરત પાટણ આવ્યો, તે વખતના મોટા અમલદારો કુમારપાળને ગાદીએ બેસાડવા ઇચ્છતા હતા તેથી તેના ખંને મોટાભાઈને નાલાયક ઠરાવી કુમારપાળને ગાદીએ બેસાડ્યો.

તેના વખતમાં છ બનાવ બન્યા (૧) શિવ ધર્મ છોડી જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો. (૨) ઉપકાર કરનારાને બદલો આપ્યો. (૩) અજમેરના રાજા આત્મની ચઢાઈ (૪) માળવાના રાજાની ચઢાઈ. (૫) કાકણના રાજાની મલ્લિકાજીન પર બદાઈ. (૬) સોમનાથનું દહેડું સમરાવ્યું.

(૧) જૈન ધર્મનો સ્વીકાર—તે સિદ્ધરાજના ભયથી ત્રાસીને નાસતો ફરતો હતો. ત્યારે ઉદાયનમંત્રી, હેમાચાર્ય સાધુ વગેરે જૈનોની તેને છાની મદદ મળી હતી. તેથી તે વખતે તેણે તેમને વચન આપ્યું હતું, “કે જો મને રાજ્ય મળે તો મારે જૈન થવું.”

એ વચન ગાદીએ બેઠા પછી તેણે પાળ્યું.

(૨) ઉપકાર કરનારાને બદલો આપ્યો—કુમારપાળને પકડવા સિદ્ધરાજના માણસો પાછળ પડ્યા હતાં તે વખતે એક કુંભારે તેનો બચાવ કર્યો હતો તે કુંભારને તેણે બધાં ગામો બક્ષિસ કર્યા તેના વંશજો સગરા રજપુતો કહેવાય છે.

(૩) કુમારપાળ વગર હકે ગાદીએ બેઠા એમધારી અજમેરના રાજા આન્ને ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી તેના સામે જઈ કુમારપાળે તેને હરાવ્યો ને તાબે કરવાની જરૂર પડી,

(૪) માળવાના રાજા સામે તેણે ફોજ મોકલી પણ તેના નાયકો પૂટીને તેને મળી જવાથી કુમારપાળ પકડ ગયો ને માળવાના રાજાને હરાવ્યો.

(૫) એકવાર કોકળના ભાટે કુમારપાળ પાસે ત્યાંના રાજ્ય મલ્લિકાર્જુનનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં હોયી તેને જીતી લેવા કુમારપાળ પાતાના સરદાર આત્રલદેને મોકલ્યો. તે એક વાર હારીને પાછો આવ્યો એટલે બીજી વાર મોકલ્યો. બીજી યઝાઈમાં તેણે મલ્લિકાર્જુનને માર્યો, તેની રાજધાની લટી ને પુષ્કળ દ્રવ્ય આણ્યું.

(૬) કુમારપાળે જૈનધર્મનાં ઘણાં દહેરાં બંધાવ્યાં, તે સાથે સોમનાથ મહાદેવનું મહામદગીઝનીએ ભાંગી નાખેલું દહેરું સુધરાવ્યું પોતે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો પરંતું શિવધર્મી ને હરકત કરી નહિ એટલુંજ નહિ પણ તેને પણ આશ્રય આપ્યો.

ટીપ—કુમારપાળ લઝાઈમાં જરો હતો, તેના ગુરુ હેમાચાર્ય જગરા જૈન વિદ્વાન હતા, તેણે ઘણાં ગ્રંથો લખ્યા છે કુમારપાળ ૮૦ વરસની ઉંમરે રક્તપિત્તના રોગથી અપુત્ર મરી ગયો તેથી તેની પછી તેના ભાઈ મહીપાળનો પુત્ર અજયપાળ ગાદીએ બેઠો.

(૮) અજયપાળ—(૧૧૭૪ થી ૧૧૭૭ ૩ વરસ)—તે રાજ્ય શિવધર્મી હતો તેથી જૈન લોકો પર દ્રેષ રાખતો હતો તેણે કપટથી ઉદ્ધાયન, આત્રલદ, હેમચંદ્ર વગેરે જૈન આગેવાનોને ધમના દ્રેષથી મારી નાખ્યા જૈનનાં ઘણાં દહેરાં તોડી નાખ્યાં તેનાં આ કાર્યોના બદલે તેને થોડા રાજમાંજ મળ્યો એટલે તેને કોઈ પોળાઆએ છાતીમાં કટાર ખોસી મારી નાખ્યો.

(૧૦) આળમુળરાજ—(૧૧૭૭ થી ૧૧૭૯ ૨ વરસ) અજયપાળના મરણ પછી તેનો દીકરો આળ મુળરાજ ગાદીપતિ થયો, તે આળક હતો તેથી તેની મા નાયકા દેવી બીમદેવની મદદથી કારભાર અમાવતી હતી તેના વખતમાં બીજીનીનો કાહલુદીન ધોરી ગુજરાત

પર ચઢી આવ્યો હતો તેને બીમદેવે હરાવીને પાછો કાઢ્યો તે પછી થોડી મુદતે બાળમુળરાજ મરી ગયો તેથી બીમદેવ ગાદીએ બેઠો,

(૧૧) બીમદેવ બીજો (બોળો) (૧૧૭૬ થી ૧૨૪૧-૬૨ વરસ) આ રાજ ચઢાઈ ને અવિચારી હતો, તેથી તેને બોળાસામ કહેતા, આવખતે ગીઝનીનો શાહબુદ્દીન ધોરી હિંદુસ્તાન જીતવા ચઢાઈ કરતો હતો તેથી બધા હિંદુ રાજાઓએ સંપ કરવાની જરૂર હતી તે વખતનાં હિંદુ રાજાઓ એટલાં બધાં બળવાન હતા કે તે દરેક એકલું શાહબુદ્દીનને હરાવવા સમર્થ હતું તેથી શાહબુદ્દીન પહેલી વાર જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં તેણે માર આધો આમ હોવાથી જો બધાંએ સંપ કર્યો હોતતો શાહબુદ્દીન હિંદુનું નામ પણ લઈ શકત નહિ પરંતુ સંપ કરવો તો બાળુ પર રહ્યો પરંતુ હિંદુ રાજાઓ માંહોમાંહે કુસંપ કરી બંદર લડવા ભાગ્યા તેને પરીણામે તેઓ નબળા પડી ગયા ને શાહબુદ્દીન ધોરી ફાવી ગયો ગુજરાત તે વખતે બળવાન રાજ્યમાં ગણાતું હતું ને તે વખતના મહારાજા બોળા બીમદેવે કુસંપ કરવામાં આગેવાની બર્યો ભાગ લીધો હતો. તેના વખતમાં મુખ્ય ૩ બનાવ બન્યા. (૧) દિલ્હીનાં રાજા પૃથુરાજ સાથે કળ્યા (૨) શાહબુદ્દીનના સરદાર કુતુબુદ્દીનની ગુજરાત પર ચઢાઈ (૩) ગુજરાતના કેટલાક સરદારોનાં ખંડ.

અ. પૃથુરાજ સાથે કળ્યા—બોળા બીમદેવે શાહબુદ્દીનને હરાવ્યો હતો તેથી તેનામાં ધણું અભિમાન આવ્યું હતું ને તે એમ માનતો હતો કે હું સૌથી બળવાન છું. એવામાં તેના સાંબળવામાં આવ્યું કે આણના રાજા જોતસી પરમારને ત્યાં ઈચ્છનકુમારી નામે ખૂબસુરત કન્યા છે. સદરકુ કન્યાનું સગપણ દિલ્હીના બહાદુર રાજા પૃથુરાજ વેરે કર્યું હતું છતાં બીમદેવે તે કન્યાનું માગું કર્યું. આ

સુના રાજ્યએ તેની ધર્મવિરૂધ્ધની આ માગણીનો અસ્વીકાર કર્યો તેથી ભીમદેવે આશ્રુ પર ચઢાઈ કરી જતસી પરમારને માર્યો. જતસી પરમારે ઇચ્છનકુમારીને પૃથુરાજનાં આપ-અજમેરના રાજા સોમેશ્વર પાસે મોકલી દીધી હતી, તેથી ભીમદેવે અજમેર પર ચઢાઈ કરી સોમેશ્વરને માર્યો. પણ કન્યા તેમને મળી નહિ કેમકે તેને દિલ્હી મોકલી દીધી હતી. અજમેરથી ભીમદેવ પાછો ગુજરાતમાં આવ્યો. પૃથુરાજને આપના મરણની ખબર પડી ત્યારે તે ધણો ક્રોધે ભરાયો ને મોટું સૈન્ય લઈ ગુજરાત પર આવ્યો. ભીમદેવ સામે લડવા ગયો અને તરફના હજારો યોદ્ધા મરાયા. છેવટ ભીમદેવ હાર્યો ને નાસી ગયો. પૃથુરાજને અચાનક દિલ્હી જવું પડ્યું તેથી ભીમદેવ બચી ગયો.

જ. તે પછીનાં થોડાં વરસે શાહુદીને પૃથુરાજને લડાઈમાં હરાવી મારી નાખ્યો ને દિલ્હીમાં પોતાના તરફથી કુતુબુદીનને સુબો હરાવ્યો. તે કુતુબુદીને ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી. ભોળો ભીમદેવ તેની સાથે લડ્યો, પણ હારી ગયો પરંતુ કુતુબુદીનને દિલ્હી જવું પડ્યું તેથી ગુજરાતમાં મુસલમાની રાજ્ય થતું અટકી ગયું.

ક. ભીમદેવે પોતાની શક્તિ પૃથુરાજ તથા કુતુબુદીન સાથે લડવામાં ગુનારી દીધી તેથી તેના કેટલાક સરદારો તેનાથી સ્વતંત્ર થઈ ગયા તેમાં ધોળકાનો રાજા લવણપ્રસાદ મુખ્ય હતો.

૧૨ ત્રિભુવનપાળ—ભીમદેવના મરણ પછી તે ગુજરાતનો મહારાજ થયો પરંતુ તે વખતે વાઘેલા રાજાઓનું જોર વધી ગયું હતું તેમાંના વિશળદેવે ત્રિભુવનપાળને પાટણની માદી પરથી ઉઠાડી મુક્યો ને પોતે ગુજરાતનો મહારાજ થયો આથી ગુજરાતના સોલંકી વંશનો અંત આવ્યો. ઇ. સ. ૧૨૪૨.

૬ વાઘેલા વંશનો અમલ.

(૧૨૪૨ થી ૧૩૦૪-૬૨ વરસ)

વાઘેલા વંશની સ્થાપના—કુમારપાળના વખતમાં તેના મસિઆઈ બાઈ અણ્ણેરાજે તેને ધણી મદદ કરેલી હતી તેના બ-
હલામાં તેને વાઘેલા ગામ ગિરાસમાં મળેલું ત્યારથી તેના વંશને
વાઘેલા કહેવાવા લાગ્યા. અણ્ણેરાજનો પુત્ર લવણપ્રસાદ ધણો બહા-
દુર હતો. તે ભોળાભીમદેવનો પ્રધાન થયો હતો પરંતુ પાછળથી
તેને અણ્ણનાવ ચતાં તે પોતાની જગીરમાં જઈને રહ્યો ને ધોળકા
તથા તેની આજુબાજુનો પ્રદેશ કબજે કરી ધોળકાનો સ્વતંત્ર રાજા
બન્યો. તેણે પોતાની ગાદી ધોળકામાં કરી. લવણ પ્રસાદના મરણ
પછી તેનો દીકરો વીરધવળ ગાદીએ બેઠો તે ધણોજ શરીર હતો
તેના પ્રધાન વસ્તુપાળ ને તેજપાળ નામે બે જૈન બાઈઓ હતા.
તે રાજ્યસાવવામાં ને લડાઈમાં કુશળ હતા તેણે ગોધરા ને ખંભાત
જીતી રાજ્યમાં વધારો કર્યો. આ બે બાઈઓએ વિરધવળની કાર્તિ
વધારી છે તે ઉપરાંત આણુ, શેત્રુંજી ને ગીરનાર પર સુંદર જૈન
દહેરા બંધાવ્યાં છે. એ દહેરા બંધાવવામાં તેમણે કરોડો રૂપિયા
ખર્ચ્યા છે. એ દહેરા બંધાયા ને લગભગ ૬૫૦ વરસ થયાં છે છતાં
આજ પંજુ તે એવાં સુંદર છે કે જોનારની આંખ ઠરી જાય છે.
વીરધવળને બે કુંવર હતા—વિશળદેવ ને વિરમદેવ. તેમાંના મોટા
વિરમદેવ સાથે વીરધવળને બનતું નહતું તેથી તેને વિરમગામમાં
રાખ્યો હતો. વિશળદેવ આપ પાસે રહેતો હતો વીરધવળના મરણ
પછી તે ધોળકાનો રાજા થયો. વિરમદેવ ગાદી લેવા આગ્યો પણ
વસ્તુપાળ તથા તેજપાળે તેને હરાવીને મારી નાખ્યો, બાઈ તરફની

બીક ગયા પછી વિશળદેવે જૈન બાઘઓ પાસેથી પ્રધાનવટું લઈને નાગડ નામે બ્રાહ્મણને આપ્યું. ત્યાર પછી એાડી મુદતે અણહિલવાડ પર ચઢાઈ કરી ત્રિભુવનપાળને ગાદી પરથી હટાડી પોતે ગુજરાતનો મહારાજ થયો ઇ. સ. ૧૨૪૨ આ પ્રમાણે ગુજરાત વાઘેલા રજ-પુતોના હાથમાં ગયું.

૧ વિશળદેવ—(૧૨૪૨-૧૨૬૧-૧૮ વરસ) તેણે પોતાના રાજ્યપર હુમલો કરનાર શત્રુઓને હરાવ્યા, મુસલમાનોએ તોડી નાખેલાં કિલ્લાં ફરી સુધરાવ્યાં ને ડોમોઇનો કિલ્લો બંધાવ્યો.

૨ અણ્ણદેવ (૧૨૬૧-૧૨૭૪-૧૩ વરસ) } તેમના વ-
૩ સારંગદેવ (૧૨૭૬-૧૩૦૪-૨૫ વરસ) } ખતમાં કંઈ

બાણવા જેવો બન્યો બન્યો નથી.

૪ કરણદેવ (૧૨૭૬-૧૩૦૪-૨૫ વરસ) એ રાજા લડાઈમાં શરો પણ એવકૂફ હતો. તેની એવકૂફાઈથી ગુજરાતના રજપુત રાજ્યનો હંમેશને માટે અંત આવ્યો ને ગુજરાત પરધર્મીના કબજામાં જતાં ગુજરાતની પ્રજાને અસહ્ય સંકટો વેઠવાં પડ્યાં.

કરણની સુખાર્થી—કરણદેવેનાં માધવ ને કેશવ નામે એ નાગર પ્રધાન હતા. તેમાંના માધવની સ્ત્રીના રૂપની પ્રશંસા કરણના સાંભળવામાં આવતાં તેણે માધવને કચ્છમાં ઘોડા લેવા મોકલ્યો ને પાછળથી કેશવનું ખૂન કરીને માધવની સ્ત્રીને ઉપાડી ગયો. આ વેર વાળવા માધવ દિલ્હીના મુસલમાન પાદશાહ પાસે ગયો. દિલ્હીમાં તે વખતે અલાઉદ્દીન ખૂની નામે પાદશાહ હતો. તેને ગુજરાત જીતવાને માધવે લલચાવ્યો. તેથી તેણે માધવની સાથે પોતાના બાઘ અલકખાં તથા તુસરતખાંને મોકલ લશ્કર સાથે મોકલ્યા. કરણ રાજા બહાદુરીથી લડ્યો પણ હાર્યો ને દક્ષિણમાં આવેલા કેવલિરિના પાદવ

રાજાને આશરે જતો રહ્યો. મુસલમાની લશ્કરે ગુજરાતનો કબજો લીધો ને ખેતરો, ગામો ને નગરો લૂટ્યાં ને બાળ્યાં, દેશની માઠી દશા કરી, રૂદ્રમાળ વગેરે ધણાં દહેરાં તોડી પાડ્યાં, કરણની રાણી કૌલાદેવીને પકડી દિલ્હી મોકલી દીધી ત્યાં તે અલાઉદ્દીનની બેગમ થઈ.

કરણ ઘેલાને મળેલો પાપનો બદલો—કરણ ઘેલાએ જે પાપ કર્યું તેનો તેને પૂરેપૂરો બદલો મળ્યો રાજ્ય ગયું. વનવન રજાવું પડ્યું, સ્ત્રી ગઈ ને તેની પુત્રી પણ મુસલમાનને ગઈ. વાત એવી બની કે કરણની સાથે તેની નાની દીકરી દેવળદેવી નાસી ગઈ હતી તે બાગલાણના પહાડી પ્રદેશમાં પોતાના આપ સાથે રહેતી હતી. મોટી થતાં તેનું રૂપ તેની માના જેવું દીપ્તિ ઉઠ્યું. દેવગીરના યાદવ રાજાએ તેની સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા કરી પરંતુ તે મરાઠો હતો. કરણને રજપુત હોવાનું અભિમાન હતું તેથી તેણે તેની માગણી સ્વીકારી નહિ પરંતુ એવામાં કૌલાદેવીના સમજવવાથી અલાઉદ્દીને દેવળદેવીને લાવવા લશ્કર મોકલ્યું. તે લશ્કર કરણની પાછળ પડ્યું. છેવટ દેવળદેવીને દેવગીર મોકલી યાદવરાજા સાથે પરણાવવાનો કરણે ઠરાવ કર્યો પણ માર્ગમાં તે મુસલમાનોના હાથમાં પકડાઈ તેથી તેને દિલ્હી લઈ ગયા. ત્યાં તે અલાઉદ્દીન દીકરા ખીજરખાની બેગમ થઈ કરણ રવડી રખડીને કમોતે મુઝ્યો.

માધવની મુખર્ધિ—જોકે કરણે માધવને ગુસ્સે થવાનું કારણ આપ્યું હતું તેની ના કહેવાય તેમ નથી. પરંતુ તેનું વેર તેણે ખીજર રીતે લેવું જોઈતું હતું. તેના કૃત્યથી ગુજરાતની પ્રજા પર ભારે સંકટ પડ્યું તેથી તેનું કૃત્ય નિંદા છે. તેની પણ પાછળથી યુરી દશા થઈ ને પોતાના દેશી ભાઈઓના નિસાસાનું કારણ પોતે જ છે એમ જાણી તે શોકમાં ને શોકમાં મરી ગયો.

૧૦ ગુજરાતમાં દિલ્હીના પઠાણ પાદશાહોના સુબાઓનો અમલ.

(૧૩૦૪ થી ૧૪૦૩--૯૯ વરસ.)

પાટણનારાજ્યનો ખાલસા મુલક દિલ્હીના પાદશાહના તાબામાં
મયો પરંતુ તામેદાર રાજ્યો પોતપોતાના રાજ્યમાં રહ્યા. તેમણે
મુસલમાનોને કાઢી મૂક્યા બંડ કર્યા પરંતુ ફાવ્યા નહિ. એ ઝવડામાં
દેશની માડી અવસ્થા થઈ ધર્મને નામે પણ લોકોને બહુ રીબ્યા.
તેમનાં દહેરાં તોડીને તેના પથરા વડે મસીદો બનાવી તથા મહેલો
બંધાવ્યા. ગુજરાતમાં અમલ કરવા દિલ્હીથી સુબા આવતા, તે સુ-
બેદાર સ્વતંત્ર થવાને બંડ કરતા તેમને સખ કરવાને બીજા સુબેદારો
ફાજલ થમને આવના ને દેશ વેરાંન થતો ધણાખરા સુબેદારો પાદ-
શાહને રાજ રાખવાને ઉપજમાં વધારો કરવા ને રૈયતને વટલાવવા
ભારે જુવમ કરનાં મનસુખ કે આ અરસામાં રૈયત પર ભારે સંકટ
પડ્યાં, ગુજરાતની દોશન, વિદ્યા, હુન્નર વગેરે નાશ પામ્યાં ને દેશ-
માંનો વેપારરોજગાર પડતી દશાને પામ્યો, લગભગ ૧૦૦ વરસ આ
સ્થિતિ રહી છેલ્લા વખતમાં દિલ્હીના પાદશાહો ધણા નબળા થયા
તેથી તેના દુરના પ્રાંતના સુબેદારો સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા. ગુજરાતમાં
છેલ્લો સુબો ઝફરખાન હતો તે ગુજરાતમાં સ્વતંત્રપણે અમલ કરવા
લાગ્યો ને ઇ. સ. ૧૪૦૩ માં પોતાના દીકરા મહમદશાહને ગુજરા-
તનો સ્વતંત્ર સુલતાન બનાવ્યો. ત્યારથી દિલ્હીના પાદશાહોની સત્તા
ગુજરાતમાંથી ગઈ ને ગુજરાતમાં સુલતાનોનો અમલ શરૂ થયો.

મુઝફ્ફરશાહ ૧ લો—તેના વખતમાં અશાવળ આગળ ફાળી
સોડાએ મળ્યો કર્યો તે બેપાડી દેરા તેના પૌત્ર અડમ દને લસ્કર

લઇને મોકલ્યો પણ તેણે પાટણ ને પાદરજ મુકામ કર્યો. ને તેના દાદાને મારીને પોતે ગાદીપતિ થવાનો વિચાર કર્યો. તેણે ઝેરનો પ્યાસો તેના દાદાને આગળ મોકલ્યો ને તે પીવાની ફરજ પાડી ઝેરથી મુઝફરશાહનું મરણ થયું. ૧૪૧૧ ને અહમદશાહ ગુજરાતનો સુલતાન થયો.

અહમદશાહ ૧ લો. એ તેણે અશાવળના રાજા આશાબીલને હરાવીને સાબરમતીને કાંઠે પોતાના નામ પરથી અહમદાબાદ (અમદાવાદ) વસાવ્યું ત્યારથી તે શહેર પાટણને બદલે ગુજરાતનું રાજધાનીનું શહેર બન્યું છે તે આજ પર્યંત ચાલુ છે. શહેરમાં ભદ્રનામે મજબુત કિલ્લો, એક મહેલ અને એક સુંદર મસ્જીદ તેણે બંધાવ્યા તેણે મહોલ્લાના રસ્તા પહોળા રખાવીને સુંદર મકાનો બંધાવ્યા શહેરના લોકોને પાણી પૂરું પાડવાને હાથમતી નહીનો પ્રવાહ બદલ્યો. વળી તેણે વધારે સુશાસિન જુમામસ્જીદ બંધાવી શહેરના રક્ષણ માટે મજબુત ફાટ બંધાવ્યો શહેરની દોલત તથા આખાદી વધારવાને દુરંતો મુલકોથી વેપારી કારીગરો, ને વણકરોને તેડાવી વસાવ્યા એ પ્રમાણે વેપાર તથા ઉદ્યોગને માટે અમદાવાદ શહેર પ્રખ્યાત થયું તેની ખ્યાતિ આજની સુધી ચાલુ રહી છે.

* કહેવાય છે, કે એકવાર અહમદશાહ સાબરમતીને કિનારે શિકારે ગયો હતો, સાથે એક શિકારી કુતરો હતો તે કુતરો સાબરમતીના કાંઠા પરના સસલાથી ડરીને પાછો હટ્યો તેથી પાદશાહને તે જગાની મહત્તા લાગી તેથી લાં શહેર વસાવવાનો વિચાર થયો, લોકોમાં કહેવત છે કે "જ્યાં કુતરો પર સરસા આયા, ત્યાં બાદશાહને શહેર બસાયા".

થ ઈરના રાજને દામમાં રાખવાને તેણે હાથમતીને કિનારે અહમદનગર (અમનગર) નામે કિલ્લા બંધાવ્યો.

ક અહમદશાહ માળવા તથા દક્ષિણના બાદશાહો સાથે લડ્યો તેમાં તે ફતેહ પામ્યો મેવાડ, જુદાકાટા, વગરેના રાજ્યોને હરાવી તેમની પાસેથી ખંડણી લીધી.

દીપ— એ સુલતાન ધર્મીય પણ ન્યાયી ને જખરો હતો પોતાના ન્યાયી દાદાતું ખૂન કરવાથી તેને એટલો બધો પસ્તાવો થયો કે પોતાની આખી ઉમર સુધી કોઈ દિવસ તે હર્યોજ નહિ. તેને ઉમદા કબરમાં દાટ્યો છે એ કબર આજે પણ માણેકચોકમાં જોવામાં આવે છે લોકો હજી પણ અહમદને મોટો અને પ્રતાપી હાકિમ માનીને સંભારે છે અને તેણે વસાવેલા શહેરમાં હજી લગી તેના માનમાં ચોરસ ભરાય છે.

મહમદશાહ ૨ જો—તે ઉદાર ને મોજલો હતો.

કુતુબશાહ—તેણે માળવાના રાજની ફાજને હરાવી તથા ચિતોડના રાણા કુંભા પર ચઢાઈ કરીને તેને નમાવ્યો એ કુતુબશાહે કાંકરીઉ તળાવ બંધાવ્યું કહેવાય છે.

હાઉદશાહ— તેનામાં રાજ્ય ચલાવવાનાં દમ નહતો તેથી તેના બાઈ મહમદને ગાદી મળી.

મહમુદ બેગડો—તે ગાદીએ બેઠા ત્યારેતે ની ઉંમર માત્ર ૧૩ વરસની હતી તેથી કેટલાક અમીરોએ સ્વતંત્ર થવા બંડ કર્યું પરંતુ મહમદ પોતે ઉધાડી તરવારે સામો થયો તેથી બંડ બેસી ગયું ને અમીરો વશ થયા. તેના વખતમાં ૭ બનાવ બન્યા (૧) અમીરોને વશ કર્યા, (૨) જુનાગઢ પર ચઢાઈ, (૩) પાવાગઢ પર ચઢાઈ.

- (૪) કચ્છ, સિંધ, માળવા, ખાનદેશ વગેરેના હાકેમેને વશ કર્યા.
 (૫) મહેમદાવાદ ને મુસ્તફાબાદ (જુનાગઢ) નામે નગરો વસાવ્યા.
 (૬) ફિરંગી લોકોને તથા ચાંચીયા લોકોને દરીઆઈ લડાઈમાં હરાવ્યા. (૭) કેટલાંક બાંધકામો કરાવ્યા આ પાદશાહ ગુજરાતના સુલતાનોમાં સૌથી જબરોને લોક પ્રીય નીવડ્યો તેણે બે ગઢ ઊભા તેથી તે બેગડો કહેવાયો.

અ જુનાગઢ પર ચઢાઈ—જુનાગઢના રાવમંડળીક પર ત્રણ વાર ચઢાઈ કરી કરી તેનું રાજ્ય છતી લીધું ને તેને મુસલમાન બનાવી અમદાવાદમાં રાખ્યો.

બ પાવાગઢ પર ચઢાઈ પાવાગઢમાં પતાઇ રાવળ રાજ્ય કરતો હતો તેના પર ચઢાઈ કરી ૧૧૧ વરસ લડાઈ ચાલી અંતે તે ગઢપણુ છતી લીધો.

ક તેના બાંધ કામો—સરખેજમાં રાજ્યે, મહેમદાવાદના ભમરીઓ કુવો, મસીદો, મુસાફર ખાના, પાઠશાળા વગેરે તેણે બાંધાવ્યા છે. તેના અમીરોએ શાહઆલમનો રાજ્યે, દરીયાનનો રાજ્યે વગેરે બાંધાવ્યા છે.

દીપ—એ બાદશાહને નકશી કામનો તથા ઝાડોનો બહો શોખ હતો. કહેવાય છે કે તેને હંમેશાં ૧ મણુ ખોરાક ભેજતો ને તે ઝેર પણ પાચન કરી શકતો.

બીજે મુઝફ્ફરશાહ—તેને ચિતોડના રાણા સંગે બહો પળવ્યો હતો.

બહાદુરશાહ—સિકંદરશાહ તથા મહેમદશાહ રાજમાં કંઈ કમ ન હોવાથી બહાદુર શાહને ગાદીમળી તે ખરેખરો બહાદુર હતો;

તેણે દક્ષિણ પર ચઢાઈ કરી અહમદનગર વગેરે શહેરો લૂટ્યાં; માળવા જીતી લીધો તથા ચિતોડ પર ચઢાઈ કરી ખંડશી લીધી તેને બે મોટા શત્રુ સાથે કાશમ લડવું પડ્યું એક દિલ્હીનો પાદશાહ હુમાયુ ને બીજા શીરંગી લોકા પહેલીવારની લડાઈમાં તેણે શીરંગીને હરાવ્યા પરંતુ બીજીવારની લડાઈમાં પાદશાહનો કપટથી ખાત થયો.

છેલ્લા સુલતાનો—ખહાદુર શાહના મરણ પછી ગુજરાતના સુલતાનોની સત્તા નબળી પડવા માંડી તેથી અમીરોનું ગ્તેર વધવા માંડ્યું પછી અમીરો સત્તા હાથમાં લેવા માંહો માંહો લડવા લાગ્યા. છેલ્લો સુલતાન મુઝફરશાહ ડગ્ગના વખતમાં મુખ્ય સત્તા ઇતિમાદખાન નામના ઉમરાવના હાથમાં હતી તેનાથી અમીરોને વશ રાખી શકાયા નહિ તેથી તેણે દિલ્હીના પાદશાહ અકબરને ગુજરાત જીતવા વિનંતી કરી અકબરે આવીને ગુજરાતનું રાજ્ય જીતી લીધું ઇ. સ. ૧૫૭૩માં મુઝફરશાહને કેદ કરી દિલ્હી લઈ ગયા ને ગુજરાતના મુસલમાની સુલતાનના અમલનો અંત આવ્યો.

૧૨. ગુજરાતમાં દિલ્હીના મોગલ પાદશાહોનો અમલ,

(૧૫૭૩ થી ૧૭૫૭-૧૮૪ વરસ)

ઇ. સ. ૧૫૭૩ માં દિલ્હીના પાદશાહ અકબરે ગુજરાત જીત્યું ત્યારથી ગુજરાતમાં દિલ્હીના પાદશાહોની સત્તા શરૂ થઈ દિલ્હીના પાદશાહો તરફથી ગુજરાતમાં સુબા અમલ કરવા આવવા લાગ્યા કાલા અકબર પાદશાહે ધાક અને યુક્તિથી મુસલમાનોને વશ કર્યા તેમજ હિંદુઓને પણ રાજ કર્યા આથી દેશમાં સમાધાની રહી તથા પ્રગળે સુખ મળ્યું તેણે ખેડૂતોને સારાકરાર આપી સુખી કર્યા દેશી રાજા રાણાને પણ રાજ રાખ્યા, તેની રૂઢી રાજનીતિ તેની પછીના કેટલાક

પાદશાહેજરી રાખી તેથી દેશમાં શાંતિ રહી ને હિંદુ મુસલમાન બેઉ લાઇ એવી રૂડી કહેવત ચાલી. અકબરના દીકરા જહાંગીરને અમદાવાદની હવા માફક આવી નહિ તેથી તે તેને ગિરદાખાદ કે કે બિમારીનું સ્થાન કહેતો જહાંગીર તે તેને ગિરદાખાદ કે બિમારીનું સ્થાન કહેતો, જહાંગીરના દીકરા શાહજહાંને અમદાવાદમાં રાહીબાગ નામે સુંદર મહેલ બંધાવેલો હતો જે હજુ કાયમ છે ને તેમાં હાલ ઉત્તર વિભાગના કમીશનર સાહેબ રહે છે, શાહજહાં પછી આલમગીર કે ઔરંગઝેબ બાદસાહ થયો તેણે અકબરના ઉત્તર રાજનીતિ ફેરવી નાખી ને ધર્મના બહાનાથી રાષ્ટ્રવતપર જીલમ કરવા માંડ્યો તેથી હિંદુ રાષ્ટ્રવત મુસલમાની અમલયા નારાજ થયા માંડી ને મોગલાઇ અમલની પડતીનાં બી રોપાયાં. તેના જીલમથી દક્ષિણમાં મરેઠી પ્રજા સામે ઉઠી તેની આગેવાની મહારાજા શિવાજીએ લીધી. શિવાજીએ બે વાર સુરત શહેર લુટ્યું. આલમગીર પછી નબળા બાદશાહો થયા તેથી મરેઠા લોકોએ ૧૭૫૭ માં ગુજરાત જીતી લીધું ને મોગલાઇ સત્તાનો અંત આણ્યો.

૧૩. ગુજરાતમાં મરેઠી અમલ.

(૧૭૫૭ થી ૧૮૧૮ ૬૧ વરસ.)

મરેઠા લોકોએ મોગલાઇ મુલક હળવે હળવે લેવા માંડ્યો. મરેઠા લોકોમાં ખુનાતા પેશ્વા મુખ્ય સત્તાધારી થયા હતા. તેમની તરફથી તેમના સરદાર પિલાજી ગાયકવાડે વડોદરા જીતી ૧૭૩૧ માં ત્યાં ગાદી કરી. પિલાજી પછી દામાજી ગાયકવાડ થયા. તેમણે ૧૭૫૭ માં ગુજરાતનો સંપૂર્ણ કબજો લીધો ને મોગલ સુબા પાણેથી અમદાવાદ જીતી લીધું. ત્યારથી ગુજરાતમાં પેશ્વાને ગાયકવાડની સંમુક્ત

સત્તા થઈ મરેડી અમલમાં દેશમાં સર્વ અવ્યવસ્થા થઈ મરેડી ફોજ દેશમાં ખંડણી ઉધરાવવા નીકળતી તે સર્વત્ર મારામારી, લૂટ ને જીવન કરતી હતી આથી પ્રજાને ત્યાં સંકટ પડતાં એવામાં ઇ. સ. ૧/૧૮ માં પેશ્વાનું રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારે જીતી લીધું. તેથી ગુજરાતમાંનો પેશ્વાનો મુલક ને તેની સત્તા અંગ્રેજ લોકોને મળ્યાં. ત્યારથી ગુજરાતમાં અંગ્રેજ અમલ શરૂ થયો. અંગ્રેજ સરકારે ગાયકવાડ સાથે સમજુતી કરી મુલકની નવંસરથી વહેંચણી કરી. ઉત્તર વિભાગનો મુલક મેળવ્યો ને અમદાવાદમાં કમિશનર નીમ્યો.

૧૪ ગુજરાતમાં અંગ્રેજ કંપનિનો અમલ.

(ઇ. સ. ૧૮૧૮ થી ૧૮૫૮ ૪૦ વરસ.)

ઇ. સ. ૧૮૫૮ થી અમદાવાદમાં કંપનિ સરકારનું રાજ્ય થયું તે કંપનિ ૧૬૦૦ મં ઇંગ્લંડમાં સ્થાપન થઈ હતી. તે ૧૬૧૨ માં સુરતમાં વેપાર કરવા આવી હતી તેનો હેતુ વેપાર કરવાનો હતો. ને શરૂઆતમાં તેણે વેપારપરજ ખ્યાન આપ્યું પરંતુ પાછળથી દેશમાં અવ્યવસ્થા થઈ તેથી પોતાના રક્ષના માટે તેને લશ્કર રાખવાની જરૂર પડી પાછળથી લશ્કરની મદદથી હાગરે હાગરે મુલક મેળવતાં તેને હિંદનું રાજ્ય મેળવવાની ઇચ્છા થઈ કંપનિ સરકારે પોતાના જીતેલા મુલકમાં શાન્તિ રાખી ને પ્રજાને સુખી કરવાના પ્રયત્નો શરૂ કર્યા તેથી દેશી પ્રજા કંપનિનો અમલ ઈચ્છવા લાગી. અમદાવાદમાં કંપનિનો અમલ થયો તેથી પ્રજા બહુ ખુશી થઈ, કંપનિ સરકારે ગુજરાતમાં શાન્તિ સ્થાપી. ગાયકવાડ ને નાના રાજાઓ ખંડણી માટે લડતા ને લડત બંધ પાડી ને પોરે તેમની વતી ખંડણી ઉધરાવી ગાયકવાડને પહોંચાડવા ૯ જાઠવશુ કરી દેશી રાજાઓ પર કંપનિની

સત્તા રચાવી. આથી રાજાએને રમ્યત સુખી થયાં. કંપનિના અમલમાં ગુજરાતમાં ૧૮૫૪ માં રેલવે ને તાર દાખલ થયાં તેથી વેપાર રોજગાર વધવા લાગ્યો ને ગુજરાત દિવસે દિવસે આબાદ થતો ગયો. કંપનિ સરકારના એક ગવર્નર જનરલે હિંદુ રજવાડાં ખાલસા કરવાની નવી યોજના કરી તેથી હિંદુ પ્રજા નારાજ થઈ ને હિંદમાં ૧૮૫૭ માં બળવો થયો. તેથી ઇંગ્લાંડની પ્રજાએ કંપનિ સરકાર પાસેથી હિંદનો કારભાર લીધો ને ઇંગ્લાંડના રાજાના હાથમાં સોંપ્યો. ત્યારથી ગુજરાતમાં ઇંગ્લાંડના રાજાનો અમલ શરૂ થયો. ઇ. સ. ૧૮૫૮.

૧૫ ગુજરાતમાં ઇંગ્લાંડના રાજાનો અમલ.

(ઇ. સ. ૧૮૧૮ થી હાલ ત્યાં સુધી.)

કંપનિ પાસેથી હિંદનો કારભાર લીધો ત્યારે ઇંગ્લાંડમાં મહારાણી વિક્ટોરિયા અમલ કરતાં હતાં. તેણે રમ્યતને રાજી રાખવા એક મોટો ઢંઢેરો (બહેરનામું) બહાર પાડ્યું. તેમાં રમ્યતને સુખી કરવાનો ને દેશીરાજ્યો ખાલસા નહિ કરવાનો પોતાનો ઇરાદો બહેર કયો તેથી હિંદી પ્રજા રાજી થઈ ને સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી. મહારાણીશ્રીના અમલમાં નવા નવા સુધારા થયા. વેપાર રોજગાર વધ્યો ને પ્રજા ધણી સુખી થઈ લડાઈ ટંટા બંધ પડ્યા. વડોદરાના તે વખતના ગાયકવાડ મન્નદારસાહેબે પ્રજાપર બુદ્ધિમંત્ર કરવા માંડ્યો તેથી તેને પદબદ્ધ કરી હાલના મહારાજા સિયાજીરાવને ગાદીએ બેસાડ્યા. સિયાજીરાવશ્રીના અમલમાં ગાયકવાડી પ્રજા ધણી સુખી ને આબાદ થઈ છે. મહારાણીશ્રીએ ૧૮૭૭ માં હિંદનાં કેસરો (સફરશાહનાં નુનો) ઇસ્કાળ ધારણ કર્યો. ત્યારથી ઇંગ્લાંડના રાજા આપણા સહે-

નશાહ કે બાદશાહ કહેવાય છે. ભલાં વિકટોરીઆ ૧૯૦૧ માં ભાંધુ રાજ્ય ભોગવી મરણ પામ્યા તેમના મરણથી પ્રજા બધી દીલગીર થઈ, તેમની પછી તેમના વડા પુત્ર સાતમા એડવર્ડ સહેનશાહ થયા તેમના વખતમાં તેમના પુત્ર પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ (હાલના સહેનશાહ) હિંદ જોવા પધાર્યા હતા તેમને પ્રજાએ બહુ માન આપ્યું એડવર્ડ બાદશાહ ૧૯૧૦ માં એકાએક ગુજરી ગયા. ત્યારપછી હાલના સહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જ ગાદીપર બેઠા છે નામદાર બાદશાહ ૧૯૧૧ માં હિંદમાં પધાર્યા હતા ને દિલ્હીમાં દરબાર ભર્યો હતો. આપણા સહેનશાહ બહુજ ભલા છે ને આપણે માટે બધીજ ભાગણી કરાવે છે. ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં યુરોપમાં જર્મનીએ વિગ્રહ સળગાવ્યો તેમાં આપણા મહારાજને સામેલ થવું પડ્યું છે. વિગ્રહનો અંત આવી ગયો છે તેમાં આપણી સરકારને વિજય મળ્યો છે. તે તેના ન્યામી ને સારા અમલનો પ્રતાપ છે. વિગ્રહના સમયમાં લોકોને મોંઘવારીથી બચાવવા સરકારે ભારે ભારે પ્રયત્નો કર્યા છે તે માટે પ્રજા આભારી છે વિગ્રહમાં સરકારને આપણા પ્રતિ નાણાં ને માણસોની સારી મદદ કરી હતી તે ખાતે આપણે મગર થવાનું છે. બ્રિટિશ અમલમાં રેલવે, તાર, ટેલિફોન, દ્રામ, આગબોટ, ટપાલ, વગેરે સાધનોથી ગુજરાતની આબાદી દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. આપણે અંગ્રેજ અમલમાં સુખશાન્તિ ભોગવીએ છીએ તેથી આપણે ઇચ્છું જોઈએ, કે અંગ્રેજ અમલ ગુજરાતમાં લાંબી સુદત રહે. ને નામદાર સહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જ બહુ જીવો.

મુખ ગણિત.

ગુણોત્તરની સમજ.

જે આપેલી સંખ્યાઓ પૈકી પહેલી સંખ્યા બીજી સંખ્યાથી
ફટકા ગણી છે અથવા બીજી સંખ્યાનો ફટકાનો ભાગ છે તે બતા-
વનાર આક્રિડો તે સંખ્યાઓનું ગુણોત્તર કહેવાય છે. જેમકે ૧૧ ને
૫ નું ગુણોત્તર ૭.

૮ ને ૭૨ નું ગુણોત્તર ૯.

ગુણોત્તર કાઢવું હોય તો પહેલી સંખ્યાને બીજી સંખ્યાએ
ભાગવા જે ભાગાકાર આવે તે ગુણોત્તર.

વિવિધ પરિમાણોનું પણ ગુણોત્તર નીકળે છે પરંતુ બંને વિ-
વિધ પરિમાણો એકજ જાતનાં હોવાં જોઈએ. એટલે રૂપીએ રૂપી-
આનું ગુણોત્તર નીકળે પરંતુ રૂપીઆ ને ગજનું ગુણોત્તર નીકળે નહિ.

૭ રૂપીઆ ને ૧૪ આના તેનું ગુણોત્તર કાઢવું હોય તો પ્રથમ
૭ રૂપીઆના આના કરવા પડે. તે ૧૧૨ થાય. પછી ૧૧૨ આના
ને ૧૪ આનાનું ગુણોત્તર ગુણોત્તર ૮ નીકળે.

આ ધારણાં ૧૨, ૨૪, ૪૮, ૯૬, ૨૦, ૪૦, ૧૦૦, ૩૦,
૧૨૦, ને ૩૬૦ ના ગુણોત્તરને લગતું મુખ ગણિત છે.

૧૨ નું ગુણોત્તર હોય તેવા હિસાબ.

માણી ને મણ
મોજા ને ડઝન
ડઝન ને નંગ

રૂપીઆ ને ૧૬ પાઈ.
આના ને ૧ પાઈ.
વરસ ને માસ

૬૮ ને ૪૦
વેંત ને આંગળ
ટ્રાય પૌંડ ને ઔંચ
તોલો ને માસો

દાખલા—૭ રૂ. નું ૧ માણી તો ૧ મણનું શું આ દિસામ
પૂછ્યો હોય તો આમાં માણી ને મણનું ગુણોત્તર ૧૨ છે. તેથી
જવાબ એવો શોધી કાઢવો કે તે ૭ રૂ. સાથે ૧૨ નું ગુણોત્તર
થાય. હવે રૂપીઆ સામે ૧૨ નું ગુણોત્તર $12 \times 7 = 84$ પાઈ થાય.

૨૪ નું ગુણોત્તર.

ગજ ને તમ્બુ	બાર ને મણ
ધા ને તાવ	રૂપીઆ ને ૮ પાઈ.
હાથ ને આંગળ	આનો ને ૧૦ પાઈ.

દાખલા—૮ રૂપીઆનું ૧ ગજ તો ૧ તમ્બુ આમાં ગજને
તમ્બુનું ગુણોત્તર ૨૪ છે. માટે કીંમતનો જવાબ એવો શોધી કાઢવો
કે તે ૮ રૂ. સાથે ૨૪ નું ગુણોત્તર થાય હવે રૂપીઆનું ૨૪ નું
ગુણોત્તર ૮ પાઈ છે. તેથી ૮ રૂ. નું ૨૪ નું ગુણોત્તર ૬૪ પાઈ = ૫
આના ૪ પાઈ થાય.

૪૮ નું ગુણોત્તર.

મદીઆણો ને રતિ	રૂપીઆ ને ૪ પાઈ
મડી ને ચેર	આનો ને ૧૦ પાઈ

દાખલા—૭ રૂપીઆ ૧, મદીઆણો તો ૨ રતિનું આમાં
મદીઆણો ને રતિનું ગુણોત્તર ૪૮ છે. તેથી ૭ રૂપીઆનું ૪૮ નું

ગુણોત્તર $૭ \times ૪ = ૨૮$ પાઈ થાય. તે ૧ રતિની કીંમત થઈ તેને ગુણ્યા
બે તેથી $૨૮ \times ૨ = ૫૬$ પાઈ $= ૪$ આના ૮ પાઈ બે રતિની કીંમત થઈ.

૯૬ ઈ ગુણોત્તર.

તોલો ને રતિ,

રૂપીઆ ને ૨ પાઈ.

આનો ને ૨ ઉપપાઈ.

દાખલા—૨૪૧ રૂ. નું તોલો સોનું મળે તો ૨ રતિની શું ?
આમાં તોલો ને રતિનું ગુણોત્તર ૯૬ છે. તેથી ૨૪૧ રૂ. નું ૯૬ નું
ગુણોત્તર $૨૪૧ \times ૨ = ૪૮૨$ પાઈ થઈ તે ૧ રતિની કીંમત તેથી ૪૮૨×૨
 $= ૯૬૪$ પાઈ $= ૮$ આના ૧ પાઈ તે બે રતિની કીંમત.

૨૦ ઈ ગુણોત્તર.

ખાંડી ને મણ

રીમ ને ધા

વીધા ને વસા

ટન ને હંદ્રવેટ

વસા ને કાડી

રૂપીઆ ને ૫ દોઢડા

કાડી ને નંગ

આનો ને ૫ બદામ

દાખલા—૮૧૧ રૂપીઆનું ખાંડી તો ૩ મણનું શું ? આમાં.
ખાંડીને મણનું ગુણોત્તર ૨૦ છે. માટે ૮૧૧ રૂપીઆનું ગુણોત્તર ૮૧૧×૫
 $= ૪૦૫૫$ દોઢડા એક મણની કીંમત આવી તેવા ૩ મણનું કરવું છે
તેથી $૪૦૫૫ \times ૩ = ૧૨૧૬૫$ દોઢડા ૧૧ રૂ. ૨૧૧ દોઢડા બવાળ આવ્યો.

રૂ. ૦૧ જ્ઞા ના કાડી વાંસ તો ૭ નંગનું શું ? આમાં કાડી
ને નંગ નું શું ગુણોત્તર ૨૦ છે માટે ૭૧ આનાનું ૨૦ નું ગુણો-
ત્તર $૭૧ \times ૫ = ૩૫૫$ બદામ. તે ૧ નંગની કીંમત તેવા ૭ નંગ છે

માટે $૩૭૫ \times ૭ = ૨૬૨૫$ બદામ = ૨૫૫ આના ૧૨૫ બદામ ૭ નંગની કીંમત થાય તે જવાબ.

૪૦ નું ગુણોત્તર,

મણુ ને શેર
શેર ને રૂપીઆભાર
એકર ને ગુઠા
ફર્સાગ ને પોલ

૩૩ ને પોલ
રૂપીઆ ને ૨૫ દોકડા
આનો ને ૨૫ બદામ

દાખલા—૯ રૂ. નું મણુ તેલ તો ૩ શેરનું શું ? આમાં મણુ ને શેરનું ગુણોત્તર ૪૦ છે. માટે $૯ \times ૨૫ = ૨૨૫$ દોકડા તે ૯ રૂ. નું ૪૦ નું ગુણોત્તર થયું તે ૧ શેરની કીંમત થઈ માટે $૨૨૫ \times ૩ = ૬૭૫$ દોકડા ૩ શેરની કીંમત થઈ

૧૦૦ નું ગુણોત્તર.

હજાર ને ૧૦ નંગ
સેકડો ને ૧ નંગ

રૂપીઆ ને ૧ દોકડો
આનો ને ૧ બદામ

દાખલા—૭ રૂપીઆ હજાર નળીઆં તો ૭૦ નંગનું શું ? આમાં હજાર ને ૧૦ નંગનું ગુણોત્તર ૧૦૦ છે. માટે ૭ રૂ. નું ૧૦૦ નું ગુણોત્તર $૭ \times ૧ = ૭$ દોકડા થાય. તે ૧૦ નંગની કીંમત થઈ પછી ૭૦ તે ૭ દશકા છે તેથી $૭ \times ૭ = ૪૯$ દોકડા = ૪૯ રૂ. ૯૯ દોકડો ૭ નંગની કીંમત થઈ.

૩૦ નું ગુણોત્તર,

ગાદી ને મણુ
મહિના ને દિવસ

રૂપીઆ ને ૩૬ દોકડા
આનો ને ૩૬ બદામ.

દાખલા—૧૨ રૂપીએ મહિનો તો ૭ દિવસનું શું ? આમાં મહિનોને દિવસનું ગુણોત્તર ૩૦ છે તેથી ૧૨ રૂ. નું ૩૦ નું ગુણોત્તર $૧૨ \times ૩૦ = ૪૦$ દોઢડા છે તે ૧ દિવસની કીંમત થઈ માટે ૭ દિવસનું $૪૦ \times ૭ = ૨૮૦$ દોઢડા = ૨૮૦ રૂ. ૫ દોઢડા થયા.

૧૨૦ નું ગુણોત્તર.

ગાલી ને તોલું (૧૦ શેરી)

રૂપીઆ ને ૫ દોઢડા

માણી ને ૪ શેરી

આનો ને ૫ બદામ

દાખલા—૬ રૂ. નું ગાલી તો ૨ તોલાનું શું ? આમાં ગાલી ને તોલું નું ગુણોત્તર ૧૨૦ છે માટે ૬ રૂ. નું ૧૨૦ નું ગુણોત્તર $૬ \times ૧૨૦ = ૭૨૦$ દોઢડા થયા. તેને ૨ એ ગુણનાં $૭૨૦ \div ૨ = ૩૬૦$ દોઢડા જવાબ આંચો.

૩૬૦ નું ગુણોત્તર.

વરસ ને દિવસ

રૂપીઆ ને ૫ દોઢડા

આનો ને ૫ બદામ

દાખલા—૪૩ રૂપીઆનું વરસ હોય તો ૬ દિવસનો પગાર શો મળે ? આમાં વરસને દિવસનું ગુણોત્તર ૩૬૦ છે માટે $૪૩ \times ૫ = ૨૧૫ = ૧૨૦ + ૯૦$ દોઢડા ૧ દિવસની કીંમત થઈ તેથી $૧૨૦ \div ૬ = ૨૦$ દોઢડા $૨૦ \times ૫ = ૧૦૦$ દોઢડા = ૧ રૂ. ૭૦ દોઢડા જવાબ.

કોષ્ટક.

અંગ્રેજી પરિભાષા.

(૧) અર્થદર્શક પરિભાષા.

વિલાયતમાં ચાલતા નાણાનું કોષ્ટક.

૪ હાર્ડિંગ=૧ પેની
૧૨ પેન્સ=૧ શિલિંગ
૫ શિલિંગ=૧ ક્રોન
૨૦ શિલિંગ=૧ પૌંડ

૨૧ શિલિંગ=૧ ગિનિ
હાર્ડિંગ ને પેની તાંબા નાખ્યા છે,
શિલિંગ ને કાકન રૂપાના સિક્કા છે તે
પૌંડ ને ગિનિ સોનાના હો છે.

(૨) ભારતીય પરિભાષા.

વિલાયતનું સાધારણ

તોલનું કોષ્ટક.

૧૧ ડ્રામ=ઑંસ
૧૬ ઑંસ=૧ પૌંડ (૨૮૩)
૧૪ પૌંડ=૧ સ્ટ્રોન
૨૮ પૌંડ=૧ ક્વાર્ટર
૪ ક્વાર્ટર=૧ હંદ્રવેટ

૨૦ હંદ્રવેટ=૧ ટન
આ તોલ ને અંગ્રેજીમાં એવરુ-
પોઈઝ વળત કહે છે.

વિલાયતનું ઓપક તોળવાનું
કોષ્ટક,

૨૦ મેન=૧ રકુપલ

૩ રકુપલ=૧ ડ્રામ

૮ ડ્રામ=૧ ઑંસ

૧૨ ઑંસ=૧ પૌંડ (૬૪૫)

આ વળતને અંગ્રેજીમાં એપોથેકરી
વળત કહે છે.

વિલાયતનું સોનારૂપાના તો-
લનું કોષ્ટક.

૨૪ મેન=૧ પેનીવેટ

૨૦ પેનીવેટ ૧ ઑંસ

૧૨ ઑંસ=૧ પૌંડ (૬૪૫)

આ તોલને અંગ્રેજીમાં ટ્રાય વ-
ળત કહે છે.

ભરીને પ્રવાહી પદાર્થનું

વજન માપવાનું કોષ્ટક.

૨ પાઉન્ડ = ૧ ક્વાર્ટ

૪ ક્વાર્ટ = ૧ ગ્યાલન

૬૩ ગ્યાલન = ૧ પેપ

૨ પેપ = ૧ ટન

ચોકખા પાણીનો ૧ ગ્યાલન વ.

જનમાં ૧૦ પૌન્ડ થાય છે.

ગુણતરીનું કોષ્ટક

૧૨ નંબ = ૧ ઓસ

૨૦ નંબ = ૧ કોડી

૨૪ કામળનાતાવ = ૧ ધા કે દસ્તો

૨૦ ધા = ૧ રીમ

૧૦ રીમ = ૧ ગાંઘડી

(૩) મહત્વવર્તીક પરિમાણો.

અંતર માપવાનું કોષ્ટક,

૧૨ ઇંચ = ૧ ફૂટ

૩ ફૂટ = ૧ યાર્ડ (વર્ક)

૫૫ યાર્ડ = ૧ પોલ

૪૦ પોલ = ૧ ફર્લોંગ

૮ ફર્લોંગ = ૧ માઈલ

૫૨૮૦ ફૂટ = ૧ માઈલ

૧૭૬૦ વાર = ૧ માઈલ

જમીનની લંબાઈ પહોળાઈ

માપવાનું કોષ્ટક

૬૬ ફૂટ અથવા ૧૦૦ લીક

= ૧ સાંકળ

૩૩ ફૂટ અથવા ૧૬ આના = ૧

ગુંઠા

અંગ્રેજી ચોરસ માપ

૧૪૪ ચોરસ ઇંચ = ૧ ચોરસ ફૂટ

૯ ચો ફૂટ = ૧ ચો યાર્ડ

૩૦૧ ચો યાર્ડ = ૧ ચો પોલ
ફેપર્થ

૪૦ પર્થ = ૧ રૂડ

૪ રૂડ = ૧ એકર

૧૬ આના ચોરસ અથવા

૧૦૮૬ ચો ફૂટ = ૧ ગુંઠા

૪ ગુંઠા = ૧ ચો સાંકળ

૧૦ ચો સાંકળ અથવા ૪૦ ગુંઠા
= ૧ એકર

અંગ્રેજી ઘનમાપ

૧૭૨૮ ઘન ઇંચ = ૧ ઘન ફૂટ

૨૭ ઘન ફૂટ = ૧ ઘન યાર્ડ

(૪) કાળકરારક પરિભાષા.

૬૦ સેકન્ડ = ૧ મિનિટ

૬૦ મિનિટ = ૧ કલાક

૨૪ કલાક = ૧ દિવસ

૭ દિવસ = ૧ અઠવાડીક

૪ અઠવાડીકાં = ૧ માસ

૩૬૫ દિવસ = ૧ સોર વર્ષ

હિસાબમાં ૩૬૫ દિવસનું વર્ષ

ગણાય છે

અગ્રજી મહિનાનાં નામ ને દિવસ

૧ જાન્યુઆરી ૩૧

૨ ફેબ્રુઆરી ૨૮ *

૩ માર્ચ ૩૧

૪ એપ્રિલ ૩૦

૫ મે ૩૧

૬ જુન ૩૦

૭ જુલાઈ ૩૧

૮ ઓગસ્ટ ૩૧

૯ સપ્ટેમ્બર ૩૦

૧૦ ઓક્ટોબર ૩૧

૧૧ નવેમ્બર ૩૦

૧૨ ડીસેમ્બર ૩૧

માર, જ, નવ, અગિઆરમાં, તેનાં તે દિન ત્રીશ;

અવરે એકત્રીશ છે, બીજે અઠાવીશ,

ચલુ ચોથા વરસનો, બીજે જે બોલાય;

તે તે ઓગણત્રીશનો, ગણતાં એમ ગણાય.

પણ સૈકાના વરસમાં, અઠાવીશ લખાય,

દર ચોથા સપ્તકા વિષે, ઓગણત્રીશ ગણાય.

* ફેબ્રુઆરી ૨૮ દિવસનો છે પરંતુ જે સાલને ચારે નિશેષ ભાગી શકાય છે તેમાં ફેબ્રુઆરી ૨૯ દિવસનો ગણાય છે. પરંતુ સૈકાના વર્ષમાં જે સૈકાને ચારે નિશેષ ભાગાય છે તે સૈકાના ફેબ્રુઆરીના ૨૯ દિવસ જણાય છે, આ વાતો માદ રાખવાને નીચેની કાવિતા મોઢે કરવી.

અંગ્રેજી ને હરદી પરિભાષા વચ્ચે સંબંધ.

અંગ્રેજી.

ગુજરાતી.

અથર્કરીક— ૧ ફાર્થિંગ	=	૪ પાર્થ.
૧ પેની	=	૧ આનો.
૧ સિલિંગ	=	૧૨ આના.
૧ પૌંડ	=	૧૫ રૂપીઆ.

ભારતરીક—૧૮૦ ગ્રેન દ્રોપ	=	૧ તોલે.
૧૦૦ ગ્રેન દ્રોપ	=	૧ જૂના પૈસાબ
૩૬ રતલ	=	૩૫ શેર.
૧ રતલ	=	૩૮ ફૂં ૩૧. ભાર.
૧ દ્રોપ પૌંડ	=	૩૨ ફૂં ૩૧. ભાર.

મહારવરીક—૧૬૬૬ ડ્રાય	=	૧ હાથ.
૨૧૧ માઇલ	=	૧ ગાઉ અથવા કોસ.
૧ ગુઠો	=	૨૦ હાથ.
૧ ચો. ગુઠો	=	૪૦૦ ચો. હાથ.
૧ ચો. સાંકળ	=	૧૬૦૦ ચો. હાથ.
૧ એકર	=	૧૬૦૦૦ ચો. હાથ.
૨૪૫ એકર	=	૨૮૮ વીમાં.
૧ સેકંડ	=	૨૧૧ વિપળ.
ફાળરીક— ૧ મિનિટ	=	૨૧૧ પળ.
૧ કલાક	=	૨૧૧ મડી.

ફાઈલ.

લખાણુમાં વપરાતા બાંધેલા શબ્દોની સમજ.

બ.	= બવક
નં.	= નંબર
સ. નં.	= સરકયુક્તર નંબર
હ. આ.	= હજત આસાર
સ. ગુ.	= સરકારી ગુજરાતી
દ. ગુ.	= દરબારી ગુજરાતી
આ. નં.	= આવક નંબર
ઈ. સ.	= ઇસ્વીસન
કુ. નં.	= કુકમ નંબર
આ. મે.	= આજમ મહેરમાન
સુ.	= સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ
મે.	= મહેરમાન
ઈ.	= ઇત્યાદિ
રા. સા.	= રાવ સાહેબ
સા. બા.	= સાહેબ બહાદુર
સ. ડે.	= સબ ડેપુટી
એ. ઈ.	= એન્ક્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર
આ.	= આસિસ્ટન્ટ
મુ.	= મુકામ

કુ. નં.	= કુકમ નંબર
નિ.	= નિશાળ
ટ્રે. કો.	= ટ્રેનિંગ કોલેજ
આ.	= આફિટંગ
પ્રિ.	= પ્રિન્સિપલ
તા.	= તારીખ
વિ.	= વિનંતી
ચિ.	= ચિહ્ન
પો.	= પોલિટિકલ
કલે.	= કલેક્ટર
રા. રા.	= રાજમાન રાજાશ્રી
વ.	= વર્નાક્યુલર
ડી.	= ડીપાર્ટમેન્ટ
દિ.	= દિવસ
દિ. સા.	= દિવાન સાહેબ
ઉ. વિ.	= ઉત્તર વિભાગ
પ્રે.રા.ટ્રે. કો.	= પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ.
તા. રકુ. મા.	= તાલુકા રકુલ માસ્તર

નવીજ પદ્ધતિથી બનાવેલી અમારી ધોરબુવાર નો

ધોરબુ ૧ હું કી. ૦-૨-૦ ધોરબુ ૨ હું કી. ૦-૫-૦ થી ૩
કી. ૦-૭-૦ ધોરબુ ૪ હું કી. ૦-૯-૦ ધોરબુ ૫ હું કી. ૦-૧-૦
ધોરબુ ૬ હું કી. ૧-૪-૦ ધોરબુ ૭ હું કી. ૧-૮-૦.

કન્યા વાચનમાળાના અર્થ.

આજ ૧ લો કી. ૦-૩-૦ આજ ૨ લો ૦-૪-૦

આજ ગાંધાવળીના અર્થ.

આજ ૧ લો કી. ૦-૨-૦ આજ ૨ લો ૦-૩-૦

અચિત્ત દોષિત છુટા ધોરબુ ૧ થી ૫ ફરની કી. ૦-૧-૩

ધોરબુ ૬ હું કી. ૦-૧-૧ ધોરબુ ૭ હું કી. ૦-૨-૦

હારી ૧ફર-દોષિત છુટા. નંબર ૧ નંબર ૨ નંબર ૩ નંબર ૪
કી. ૦-૧-૦ ૦-૩-૦ ૦-૧-૦ ૦-૧-૨-૦

નકલ મહાત્માને મેરિટિયુડ કી. ૦-૨-૦

અચિત્ત આંત્રી ચોપડી કી. ૦-૦-૦ દોષિતિયાન કી. ૦-૧-૩

મેહાસામન નોયો. પેશ્વ ૨૦ પેશ્વ ૪૦ પેશ્વ ૪૦

કી. ૦-૦-૧ ૦-૧-૧ ૦-૨-૦

પરીક્ષાના અવાજ અવાજ અવાજની નોટો કી. ૦-૨-૧

જિવાન રીશ્ત તથા મુલ્કદારી નિયામોમાં આલની તમામ એ-
પડીઓ નાના મોટા નકલ, કંપાસ વાજ, ૬૭૩ રંજની લાલી, પેનસ લો,
રખર, કામગીર વગેરે છુટક તથા જ્યાંયે મરજી. સામટા અમાની
બેનારને કમ્પેશન બારપુર મળજી. અમાન માટે રીશ્તપત્ર જમી.

શુકરેશ્વર મુળશાસ્ત્ર નાથાશાસ્ત્ર સ. ૬.

રીશ્તપત્ર-અમાનવાદ

